

V roki puškica, doma pa ljubica

Leto 1917 na soški fronti in v zaledju Gorenjske

V roki puškica, doma pa ljubica Leto 1917 na soški fronti in v zaledju Gorenjske

Izdal: Gorenjski muzej, zanj: mag. Marjana Žibert, direktorica
Avtorici besedil: Anja Poštrak, mag. Barbara Kalan
Uvodnik: mag. Marjana Žibert
Jezikovni pregled: Iza Lucija Korošec
Fotografije: Arhiv Tomaža Budkoviča, Fototeka Kovaškega muzeja v Kropi, Gorenjski muzej, Gornjesavski muzej Jesenice, Goriški muzej, Boštjan Gunčar, mag. Barbara Kalan, Muzej novejše zgodovine Slovenije, Narodna in univerzitetna knjižnica, Tjaša Štempihar, Tržiški muzej, Zgodovinski arhiv Ljubljana (Enota za Gorenjsko Kranj in Enota v Škofji Loki), <https://upload.wikimedia.org>, <https://sl.wikipedia.org>
Muzejski predmeti: Gorenjski muzej, Gornjesavski muzej Jesenice, Boštjan Gunčar, Kovaški muzej Kropa, Mestna knjižnica Kranj, Tjaša Štempihar, Vojaški muzej Tabor Lokev
Skeniranje: Mateja Likožar, mag. Barbara Kalan
Oblikovanje: Tjaša Štempihar
Tisk: Jagraf, Trboje
Naklada: 300 izvodov
Cena: 22,00 €

Gorenjski muzej
Tomšičeva 42
4000 Kranj
www.gorenjski-muzej.si

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4-15)«1917»
94(497.452)«1917»

POŠTRAK, Anja

V roki puškica, doma pa ljubica : leto 1917 na soški fronti in v zaledju Gorenjske / [avtorici besedil Anja Poštrak, Barbara Kalan ; uvodnik Marjana Žibert ; fotografije arhiv Tomaža Budkoviča ... et al.]. - Kranj : Gorenjski muzej, 2017

ISBN 978-961-6478-85-4

1. Gl. stv. nasl. 2. Kalan, Barbara, 7.6.1976-
291648768

*V roki
puškica,
doma pa
ljubica*

**Leto 1917
na soški fronti
in v zaledju
Gorenjske**

*Preživeti
na fronti in se
vrniti domov je bila
želja slehernega vojaka,
z orožjem, s puškico
v roki, a z mislimi
na dom.*

Uvodnik

Nedavno sem prebiral knjigo *Nitke življenja*, ki jo je o svoji družini napisala Marija Ahačič Pollak, slovenska pevka, ki živi v Kanadi. Njena družina izhaja iz Tržiča. Življenjski zgodbi matere in očeta, ki se poročita in si ustvarita družino, sta v njenih zapisih prepleteni z zgodovinskim dogajanjem od zadnjih let 19. do sredine 20. stoletja. Avtorica opisuje tudi čas prve svetovne vojne v Tržiču. Kljub močni industriji in obrti so ljudje živeli v strahu, negotovosti in pomanjkanju. Na trg so prihajali in odhajali vojaki in begunci. Primanjkovalo je hrane, pravega kruha ljudje niso več poznali, mesa in zabele ni bilo. Loj je postal dragocena sestavina, ki so jo začeli uporabljati tudi za zabelo, zato so varčevali pri razsvetljavi. Ljudem so zato prepovedali prižigati sveče na grobovih, celo za vse svete. Leta 1917 so za vojne potrebe začeli zbirati baker, medenino in cink. Konec je bilo pritrkavanja tržiških zvonov. Vojaški nabori so se vrstili kar naprej. Ženske so ostajale same z družinami, mnogi možje in fantje se niso vrnili. Oče Marije Ahačič Pollak si je izredno želel postati vojak. Mati je upala, da na naboru ne bo potrjen, a je kar malo pogoljufal, da je lahko postal vojak. Ob odhodu od doma na fronto so bili njegovi občutki že prežeti z žalostjo in s strahom. Na ruski fronti pa se je večkrat kesal, da je na naboru goljufal in se ni menil za materine besede. Smrti je ušel tako, da si je po obrazu in prsih razmazal kri, da je bil videti težko ranjen. Upal je na ujetništvo, ki bi mu vzelo puško.

V Gorenjskem muzeju v zadnjih letih veliko pozornosti posvečamo času prve svetovne vojne na Gorenjskem. Z razstavami in katalogi predstavljamo najprej njegovo premično dediščino, a hkrati vključujemo ostala dediščinska področja. Muzejski predmeti, med katerimi izstopa zbirka Vojnega muzeja v Muzeju Tomaža Godca v Bohinjski Bistrici, so izhodišče za nastajanje celostnih dediščinskih zgodb, ki vključujejo tudi nepremično dediščino, arhivske vire in se poklanjajo žrtvam prve svetovne vojne.

Tokrat obujamo spomin na leto 1917 na Gorenjskem, ki je z odprtjem soške fronte postala vojno zaledje, ključno za oskrbo bojišča. Zlasti v pripravah na 12. soško bitko jeseni 1917 so vojaške dobave povsem ohromile promet. V naše kraje so prihajali številni vojaki različnih narodnosti Avstro-Ogrske, ki so od tu odhajali na fronto. Anja Poštrak in mag. Barbara Kalan nas z občasno razstavo v gradu Khislstein in s katalogom *V roki puškica, doma pa ljubica: leto 1917 na soški fronti in v zaledju Gorenjske popeljeta* v vojni čas na Gorenjskem in na soški fronti pred stotimi leti. Razstava predstavlja osrednji gorenjski muzejski projekt, ki je posvečen vojnemu letu 1917. Vsebine muzejske zgodbe in obsežnega kataloga celovito povezujejo življenje civilnega prebivalstva Gorenjske z razmerami na soški fronti. To predstavlja povsem novo podobo časa prve svetovne vojne v naših krajih in nas nagovarja s številnimi sporočili. A eno je najglasnejše – da se ne bi več ponovilo.

mag. Marjana Žibert, direktorica

V roki puškica,
doma pa ljubica:
leto 1917
na soški fronti
in v zaledju
Gorenjske

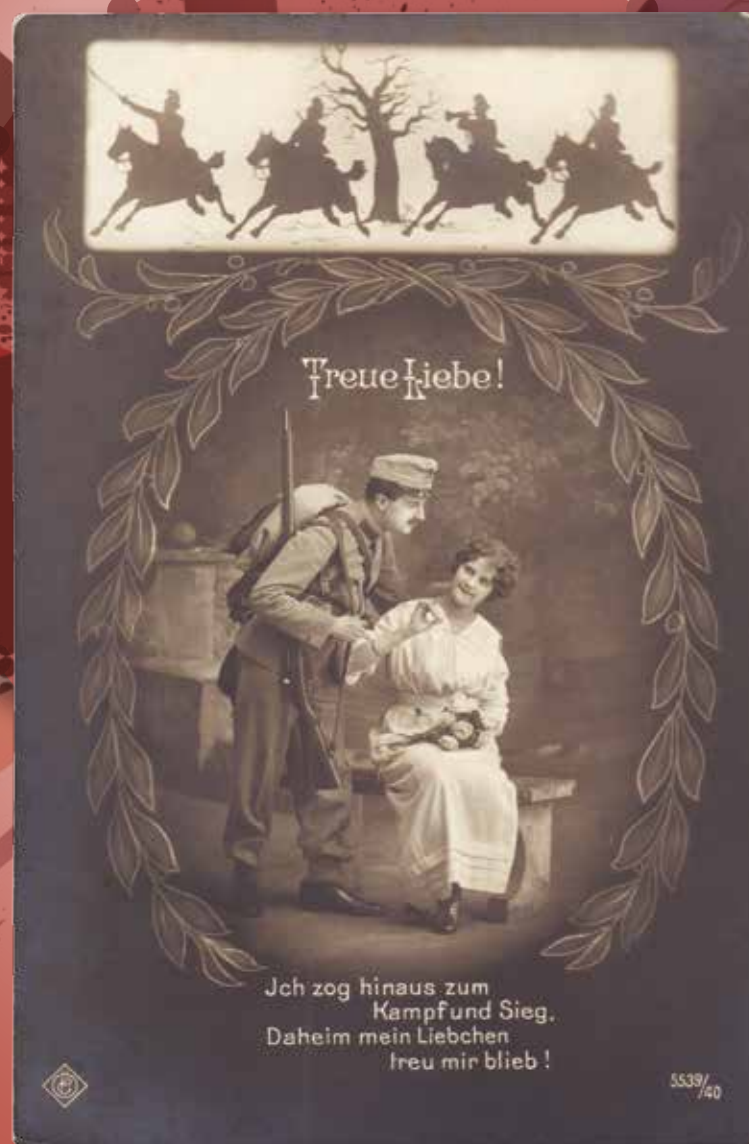
Prva svetovna vojna je prizadela vse sfere življenja in se je dotaknila prav vsakogar na svoj način. S seboj je prinesla mnogo tragedije, kljub temu pa je iz nje izšlo tudi nekaj bolj pozitivnih zgodb oziroma so se nekatere vojne zgodbe ob koncu srečno končale.

Razstava je v svoji osnovi pripravljena ob počastitvi spomina na 100. obletnico od konca soške fronte. Do ključnih dogodkov v letu 1917, ki jih predstavljamo, je vodilo več dejavnikov, zato smo obletnico postavili tudi v okvir celotne vojne. V ospredju pa je seveda leto 1917, tudi pregledani viri so večinoma iz tega leta in se nanašajo na kraje na Gorenjskem.

Na razstavi predstavljamo dve plati dogajanja v letu 1917. Na eni strani se posvečamo dogodkom na soški fronti, na drugi strani pa prikazujemo življenje v zaledju. Že naslov razstave »V roki puškica, doma pa ljubica« razkriva dva pola: vojak, ki je na fronti nosil puško in se bojeval za svojega cesarja, je imel doma bližnje, ki so željno čakali novic in upali na njegovo vrnitev. Tudi življenje domačih se je moralo do določene mere prilagoditi vojnim razmeram, ki so vladale v zaledju. Če »puškica« predstavlja vse tisto, kar je gorenjskega fanta čakalo na fronti, je »ljubica« tista, ki mu prinaša dom, mirno življenje ... Doživljanje posameznika je bilo razpeto med osebna čustva slovesa in družbeno potrditvijo ter obvezo, ki je bila sodelovanje v vojaški službi. Prav vsak vojak je bil nekomu mož, brat, oče ali sin, poln življenjskih načrtov.

Skladno z naslovom je bil izbran tudi vodilni motiv razstave, ki je podoba z vojne razglednice: vojak, ki se s puško na rami poslavlja od svoje drage. Naslov kataloga in razstave je bil oblikovan prav za namen razstave in ni del citata, sta pa uporabljena pomanjševalnica »puškica« in beseda »ljubica« zelo pogosti v vojaških ljudskih pesmih iz obdobja prve svetovne vojne in tudi prej. Te so večinoma osebno izpovedne, ljubezenske in velikokrat opisujejo slovo vojaka od domačih ali ljubljene osebe.

Vsako poglavje ima pod glavnim naslovom citat iz vira ali literature, ki napoveduje vsebino poglavja. Pregledani viri, iz katerih smo črpali podatke in citate, so predvsem župnijske kronike nekaterih gorenjskih župnij, časopisni viri: *Slovenec*, *Slovenski narod*, *Ilustrirani glasnik*, *Sava*,

Razglednica
»Zvesta ljubezen!
Odhajam v boj in zmago.
Ljubica, doma mi ostani zvesta!«
(Hrani Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

Razglednica
»Le kdor pozna hrepenenje,
razume, kako trpim!«

(Hrani Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

Gorenjec, Domoljub, Bogoljub, Delavec ..., in dokumenti, ki jih hranijo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enotah za Gorenjsko Kranj in v Škofji Loki. Oblast je z organi na nižjih stopnjah in ljudstvom večinoma komunicirala preko razglasov in uredb, ki so nam bili prav tako pomemben vir za razumevanje življenja v vojnih letih in so vodili do ugotovitve, da je življenje urejala množica predpisov, ki jih je bilo treba spoštovati.

Leto 1917 je bilo sicer običajno leto, ki se je začelo in končalo na ponedeljek. V *Ljubljanskem zvonu* je bila prvič objavljena povest gorenjskega rojaka Ivana Tavčarja, *Cvetje v jeseni*. Upravno sodišče je zavrnilo zahtevo Kranjske finančne uprave po obdavčitvi Rikljevih sončnih kopeli. Dogajale so se nesreče, kraje, vlomi. Zgorela je železniška čuvajnica v Kranjski Gori. Frana Hribarja sta na Jesenicah stisnila železniška vagona. Na Golniku so zgradili zdravilišče za ozdravljive tuberkolozne bolnike. Želodčne težave so zdravili z želodčnim likerjem Florian. Z 200 kronami in 14-dnevnim zaporom je bil kaznovan tisti, ki se je sankal ali smučal po javnih poteh po Kranju. Leto je bilo polno vremenskih ekstremov. Konec februarja so bile temperature v Kranju še vedno okoli 23 stopinj pod ničlo. Nato je sledilo dolgo sušno obdobje. Umrli je Matija Koželj, cerkveni slikar v Kamniku, pa tudi Janez Evangelist Krek. Sprejet je bil tudi eden izmed najpomembnejših narodnopolitičnih programov v naši zgodovini, Majniška deklaracija, ki je predvidevala združitev Srbov, Hrvatov in Slovencev. 30. maja jo je v dunajskem državnem zboru prebral vodja Jugoslovanskega kluba Anton Korošec.

Na razstavi se v sklopu tistega, kar je ostalo doma, osredotočamo na ljudstvo, ki je trpelo, ljudstvo, ki se je vojske že naveličalo in je hrepenelo po miru. Med njimi je bila večina tistih, ki so čutili pomanjkanje hrane in življenjskih potrebščin, ki jim je vojska iz domačega zvonika vzela zvonove, tistih, ki so ostali brez delovne sile in pridelka. Bile pa so tudi izjeme, ki jim je vojna ponudila priložnost, da so obogateli. Vojna je trajala že četrto leto in življenje običajnih prebivalcev gorenjskega zaledja je teklo dalje. Ljudstvo se je na novo situacijo nekako navadilo, kar potrjujejo tudi besede kokrškega župnika, ki je ob koncu kronike za leto 1917 zapisal: »Sicer tega leta nič posebnega.«¹

Na Gorenjsko je prišlo številno vojaštvo in ljudstva je bilo še enkrat več kot običajno. Javno mnenje v zaledju se je leta 1917 že zelo nagibalo proti vojni, je pa bilo nekoliko bolj optimistično, da se bliža njen konec. Pomembno vlogo v življenju je še vedno imela katoliška vera in duhovniki kot osrednje osebnosti javnega življenja.

¹ *Kronika župnije Kokra*. Nadškofijski arhiv Ljubljana, leto 1917, str. 40.

Razglednica
»Božja zaščita«.

(Hrani Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

Denar je imel majhno veljavo, z njim se zaradi pomanjkanja ni dalo skoraj nič kupiti. Nekateri so z njim poplačevali svoje dolgove, nekaj pa so ga nalagali v hranilnice. Zelo je primanjkovalo drobiža. V obliki vojnih posojil so posojali tudi državi. Šesto vojno posojilo, ki je trajalo od novembra 1916 do januarja 1917, je bilo še zelo uspešno, sedmo od maja do junija 1917 pa že manj.

Letina je bila leta 1917 slaba. Nakup hrane je bil omejen z nakaznicami, dodatno v letu 1917 še za mast, maščobne izdelke in jedilno olje. Določeni so bili dnevi, kdaj se lahko je meso, če je sploh bilo. Vojska je do spomladi 1917 pobrala tudi zvonove in druge bakrene predmete, celo kljuge s hišnih vrat. Tega leta so bile uvedene tudi nakaznice za obutev in obleko. Veliko pa je bilo sadja, jagodičevja in kostanja.

V okviru prikaza življenja v gorenjskem zaledju se osredotočamo tudi na mesto Kranj, ki se po vsakdanjem življenju leta 1917 ni veliko razlikovalo od drugih večjih mest na Kranjskem, npr. Kamnika, Škofje Loke, Idrije ...

V sklopu dogodkov na soški fronti najprej predstavimo 10. soško bitko, ki se je začela maja 1917. Nadaljujemo z 11. soško bitko, ki je trajala kar 30 dni in je že napovedovala odločilno protiofenzivo centralnih sil – 12. soško bitko ali t. i. čudež pri Kobaridu. V času priprav na preboj pri Kobaridu predstavimo pomen Gorenjske, ki je bila septembra in oktobra zbirališče nemškega in avstro-ogrskega vojaštva na poti na fronto. Priprave na zadnjo soško bitko so se tako močno čutile tudi v zaledju. Začelo se je z masovnimi vojaškimi pošiljkami. Nato je prišlo ogromno število vojakov. Ceste so bile polne vojaških vozov in transportov, gradili so razne zaledne ustanove in zasedli javna poslopja. Ravno v tej točki se dogajanje na fronti najbolj poveže z dogajanjem na Kranjskem, ki je bila že od leta 1915 večinoma pod vojaško upravo.

Vojno dogajanje zaključimo z umikom italijanske vojske preko reke Tilment in premikom fronte na reko Piavo, ki se od začetka decembra 1917, ko so avstro-ogrske enote ustavile napade, ni več spreminjala. Kranjska je bila tako izločena iz bojnega območja.

Ideja o razstavi in katalogu je izhajala iz želje, da v Gorenjskem muzeju nadaljujemo z raziskovanjem in predstavljanjem prve svetovne vojne in njene povezanosti z Gorenjsko, kar je tudi naše poslanstvo. Ne zgolj vsebina, tudi razstavljeni predmeti so tisti, ki nas bodo popeljali v leto 1917. Nekateri so edinstveni in smo lahko ponosni, da jih razstavljamo prav v okviru naše razstave.

Razglednica
»V viharju boja, moja draga, najzvesteje verjamem v tvojo ljubezen«.

(Hrani Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

Od Kokre in Kroke do Križ: Kaj nam povedo župnijske kronike

»Kronike
so velikega pomena predvsem
za zgodovino, ker so nekako zrcalo,
v katerem odsevajo časovne razmere in
dogodki minulih dob /.../.
Poučne pa so tudi za praktično življenje,
ker pripovedujejo potomcem: žalost
in veselje, delo in trpljenje njih
prednikov in s tem budijo
ponos in ljubezen v njih
do domačega kraja
/.../.«

Župnijske kronike so zelo pomembne za raziskovalce različnih vidikov življenja v preteklosti. So vir za preučevanje različnih tem: politične, gospodarske, socialne zgodovine, zgodovine vsakdanjega življenja, lokalne zgodovine župnije, celo etnologije kraja v obdobjih, ko je bila kronika pisana. Pri pripravi vsebine za katalog in razstavo je bil izbor kronik iz leta 1917 poleg arhivskega gradiva pomemben primaren vir, ki podkrepi trditve, ki so navedene v besedilu.

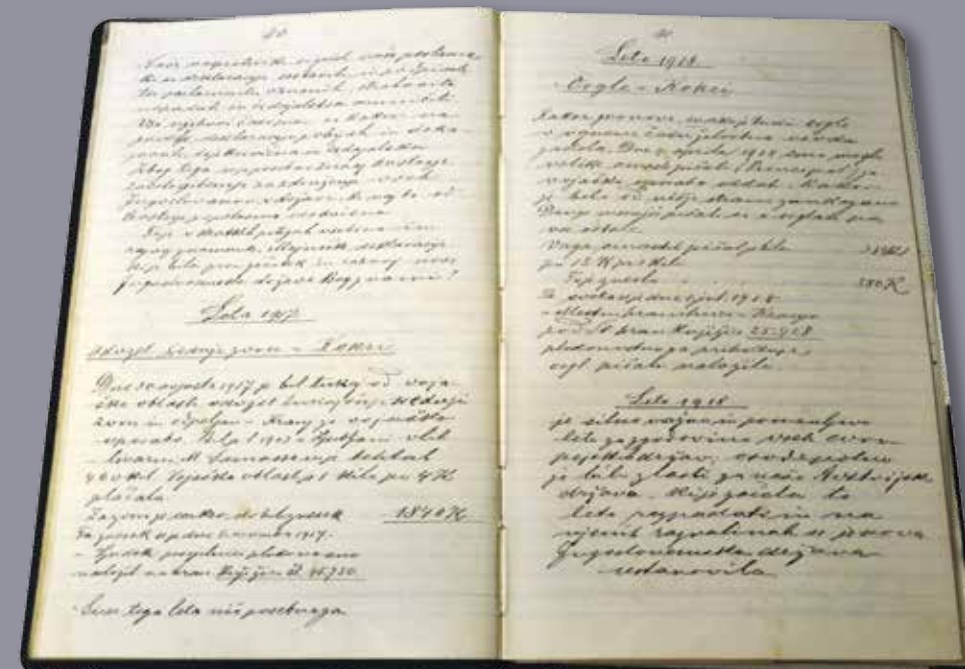
Župnijske kronike so seveda subjektiven vir in njihova vsebina je v veliki meri odvisna od zavzetosti lokalnega župnika oziroma pisca kronike, njegove sposobnosti pisanja, opazovanja in zaznavanja okolice. Velikokrat se v njih odraža njegov osebni pogled na situacijo. Ker so imeli duhovniki pomembno vlogo med ljudmi, so bili izobraženi, prisotni pri vseh pomembnih dogodkih v kraju, pa lahko rečemo, da so podatki, ki so jih zapisovali v kronike, večinoma verodostojen in ažuren vir informacij.

V času prve svetovne vojne so bili zapisi v župnijskih kronikah tudi vir za pripravo seznamov padlih vojakov za imena, ki so zapisana na spomenikih. Župniki naj bi beležili, koliko vojakov je bilo vpoklicanih in kaj se je z njimi zgodilo. Kronikam so včasih dodana pisma vojakov s fronte, izrezki iz časopisov, včasih kar prepisi nekaterih člankov iz dnevnega časopisja. Župniki se ne posvečajo zgolj dogodkom v župniji, pač pa jim dodajo komentarje, navajajo lokalne, narodne, evropske in svetovne dogodke. V kronike so zapisovali tudi svoje nasprotovanje vojni in ukrepom

oblasti, ki si ga javno niso upali izražati. Nekateri so se osredotočali bolj na vojaške zadeve, pri drugih je vidno, da jih bolj zanimajo težave ljudi in je vojaštvo omenjeno v manjši meri. Iz kronik lahko razberemo, da je župnike skrbelo za župljane, za njihovo preživetje in dobrobit.

Župnijske kronike so lahko pisane v dnevniški obliki z datumi posameznih dni, ki vključujejo dogodke, ki so bili za župnijo po mnenju pisca pomembni in si zaslužijo vpis v knjigo. Velikokrat pa so pisane le v obliki »letnega poročila«, kjer je narejen povzetek dogodkov v tekočem letu.

Ohranjene niso vse župnijske kronike, ampak le nekatere. Hranjene so v župnijah ali v arhivih (Nadškofijski arhiv Ljubljana). Pregledali sva dostopne župnijske kronike za leto 1917 za župnije po Gorenjskem: Begunje, Besnica, Kokra, Koroška Bela, Križe, Kropa. Za območje Škofje Loke, ki je imelo pomembno vlogo tudi v letu 1917, kot območje prehoda proti soški fronti, je župnijske kronike za vsa leta vojne analizirala že Nataša Budna Kodrič,² kroniko župnije Srednja vas v Bohinju pa je pregledoval Tomaž Budkovič.³ Kroniko župnije Dovje, ki vključuje tudi dogajanje med vojno, je pisal Jakob Aljaž in je izdana v knjižni obliki.

Strani iz kronike župnije Kokra.
(Foto Tjaša Štampihar, hrani Nadškofijski arhiv Ljubljana)

Naslovnica kronike župnije Koroška Bela.
(Foto Tjaša Štampihar, hrani Nadškofijski arhiv Ljubljana)

Strani iz kronike župnije Križe.
(Foto Tjaša Štampihar, hrani Nadškofijski arhiv Ljubljana)

1 Kronika župnije Besnica, Predgovor. Nadškofijski arhiv Ljubljana, str. 1.

2 Svoje ugotovitve je objavljala tudi v prispevkih v *Loških razgledih*.

3 Kroniko citira Tomaž Budkovič v knjigi *Med fronto in zaledjem: Bohinj 1914–1918*.

Od soške fronte se danes sliši pokanje: življenje v gorenjskem zaledju soške fronte

»Doma se je življenje spremenilo. Prejšnje blagostanje se je spremenilo v splošno pomanjkanje. Primanjkovalo je moke. Špecerije in mesnice so se zapirale. Po vaseh so z zvonikov snemali zvonove za topove. V mestu so bile odpovedane vse prireditve. Ljudje so se srečevali le pri mašah in pogrebih. Njihovi obrazi so bili resni, lica upadla. /.../«¹

Že z vstopom Avstro-Ogrske v vojno se je na Kranjskem življenje precej spremenilo, predvsem v dojetju vojne, v kateri so umirali njihovi bližnji. Z odprtjem soške fronte pa so prišle večje spremembe tudi v vsakdanje življenje prebivalcev, občutili so strah in negotovost vojne. Dogajanje na fronti je s svojim neposrednim vplivom seglo vsaj 100 kilometrov od prve bojne linije v notranjost. Vplivi so se z oddaljenostjo seveda manjšali.² Iz župnijskih kronik lahko razberemo, da se je grmenje s soške fronte slišalo celo v okolico Kranja. In res je ob začetkih italijanskih ofenziv večina Kranjske slišala več dni trajajoče topovsko obstreljevanje, ki so ga imenovali kar »bobneči ogenj«. Še bolj pa se je življenje spremenilo ob pripravah na avstro-ogrsko-nemško ofenzivo od septembra 1917. Vojaštvo je postalo del vsakdana. A pred ofenzivami in med njimi ga je bilo v zaledju še več. Enote so se menjale, prihajale ali odhajale so s fronte, redko so bivale v enem kraju dlje časa: »Na Gorenjskem je prišlo do največje zgoštevke vojaštva, kar sedmih divizij (okoli 150.000 mož), ob pripravah na kobariški preboj jeseni 1917.«³ Vojaštvo je bilo večinoma razporejeno na Kranjskem zahodno od Kranja, vzhodno so bila le skladišča, bolnišnice in etapna poveljstva. Kranjska je postala »talec vojaških oblasti«.

1 Mrak Kosel, Bernarda: *Pozabljen vojak: 1914–1918*. V: *Maja Gorenjska*, leto XV, september 2014, str. 8.
2 Guštin, Damijan: *Soška fronta in njeno slovensko zaledje*. V: *Velika vojna in Slovenci 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 64.
3 Budkovič, Tomaž: *Gorenjska kot zaledje soškega bojišča*. V: *Gorenjska 1900–2000*. Kranj: Gorenjski glas, 1999, str. 239.

Doma so ostale ženske, otroci in ostareli. Moški, ki so bili najbolj zmožni za delo, so odšli v vojno. (Gorenjski muzej)

Tudi za otroke je vojaštvo postalo del vsakdana. Fotografija je iz Bohinjske Bistrice. (Arhiv Tomaža Budkoviča)

Območje Bohinja je bilo edini del Kranjske, ki je bil v neposrednem stiku z vojno. Večji del Bohinja je od maja 1915 predstavljal etapno območje med fronto in zaledjem, območje Ukanca pa je bilo celo vključeno v območje bojnih operacij, kamor je bil dostop zelo omejen in dovoljen le s posebnimi dovolilnicami. Tak status kot Ukanc so na Primorskem npr. imela območja, od koder so že izselili civilno prebivalstvo. Tudi za Bohinj je bil že izdelan načrt evakuacije, ki pa na srečo ni bil nikoli izveden. Vojska je imela na tem območju popoln nadzor. Območje Gorenjske je po tej razdelitvi dobilo status vojnega zaledja.

Vsakdanje življenje je spremljalo pomanjkanje hrane in delovne sile, rekvizicija, organizirana preskrba z živili, visoke cene živil in njihovo omejevanje, nadzor na vsakem koraku, prepovedi, odvzem zvonov ..., a življenje je kljub vsemu teklo dalje. Ženske so se morale znajti brez moških, za vojsko so dali bivališča in živino. Tako stanje je v zaledju trajalo vse do padca soške fronte. Decembra 1917 je bila Kranjska izločena iz notranjega bojnega območja. To je za civilno prebivalstvo pomenilo olajšanje. Vojne sicer še ni bilo konec, a vsakdanje življenje je bilo brez stalnega vojaškega nadzora vendarle lažje. Čez Gorenjsko so zopet prihajale trume vojakov, ki so se vračali s fronte, a občutek zmage in bližina konca vojne sta med ljudstvo vlila novo upanje.

Trenski vozovi za preskrbo vojaštva pri Škofji Loki. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

V hotelu Zlatorog v Ukancu je bilo okrevališče za lažje ranjence in bolnike. (Gorenjski muzej)

Upravna razdelitev Gorenjske

» *Svoje domovino poznati, bodi vsacemu rodoljubu sveta dolžnost. /.../«¹*

Kranjska leta 1917: obsegala je 11 okrajnih glavarstev na Gorenjskem, Dolenjskem, v Beli Krajini in na Notranjskem. Glavno mesto dežele je bila Ljubljana.

(Slovenski zgodovinski atlas, 2011, str. 148)

Upravna ureditev, ki je bila določena med letoma 1849 in 1861, je ostala vse do leta 1918, tj. do razpada Avstro-Ogrske, skoraj nespremenjena. Njeno razumevanje je pomembno predvsem zato, ker je vse, kar je bilo povezano z vsakdanjim življenjem prebivalcev v zaledju, delovalo v okviru upravnih civilnih in vojaških organov na posameznih stopnjah.²

Pred in med prvo svetovno vojno so bile slovenske dežele vključene v avstrijski del avstro-ogrške monarhije. Vsaka polovica je imela svojo vlado, ki je bila odgovorna parlamentu, imenovanemu državni zbor. Za avstrijsko polovico so bili tako pristojni vlada in ministri na Dunaju. Skupni pa so bili vladar, vojska, zunanja politika in denar.³ Uradi v avstrijski polovici monarhije so nosili oznako cesarski, ker je bil na čelu cesar, ki je imel veliko oblast. Njegovo posvetovalno telo je bil državni svet, ki ni imel zakonodajne pravice.

Geografsko področje Gorenjske je spadalo v okvir dežele Kranjske. Na deželni stopnji so bili organom na Dunaju podrejena deželna predsedstva oziroma deželne vlade, na čelu katerih je bil deželni predsednik ali namestnik. Deželno predsedstvo za Kranjsko oziroma deželna vlada je bil najvišji državni urad na Kranjskem. Ukvarjali so se z zadevami, ki so bile povezane s političnimi gibanji, strankami, z zborovanji, s političnimi in kulturnimi prireditvami, časopisi, cenzuro, z volitvami ...⁴

Na lokalni stopnji pa so začeli delovati okraji oziroma okrajna glavarstva. Kranjska je bila upravno razdeljena na 11 okrajnih glavarstev, glavno mesto je bila Ljubljana. Območje Gorenjske je obsegalo Okrajno glavarstvo Kranj (Bezirkshauptmannschaft Krainburg), Okrajno glavarstvo Radovljica (Bezirkshauptmannschaft Radmannsdorf) in Okrajno glavarstvo Kamnik (Bezirkshauptmannschaft Stein). Okrajna glavarstva so bila naprej razdeljena na sodne okraje (Gerichtsbezirk). Področje okrajnega glavarstva Kranj so sestavljali Sodni okraj Kranj, Sodni okraj Trzič in Sodni okraj Škofja Loka. Okrajno glavarstvo Radovljica pa je bilo razdeljeno na Sodni okraj Kranjska Gora in Sodni okraj Radovljica.⁵ V Okrajnem glavarstvu Kamnik je bil Sodni okraj Kamnik in Sodni okraj Brdo. Na nižji upravni ravni so bile občine (Ortsgemeinde). Te so bile v svojih notranjih zadevah samoupravne.⁶ Občine so bile hkrati najnižji državni in avtonomni upravni organ. Nadzorstvo nad občinami v avtonomnih upravnih zadevah je imel deželni odbor, v državnih upravnih zadevah pa deželna uprava.

- 1 Ciperle, Josip: *Kranjska dežela*. Ljubljana: samozaložba, 1899, str. 1.
- 2 Ustanavljanje in delovanje upravnih organov avstro-ogrške monarhije je bilo urejeno z državnim in deželnimi zakoniki, pravilniki, razglasi ...
- 3 V dualistični državi so bila skupna tri ministrstva: za finance, za skupne zunanje zadeve in za vojsko. Ta so imela oznako cesarsko-kraljeva (K. u. K. – Kaiser und Königliches).
- 4 Serše, Aleksandra: *Upravna ureditev na Kranjskem po letu 1848*. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, letnik 22, 1999, št. 1–2, str. 50–59.
- 5 Kopač, Janez: *Upravna razdelitev Gorenjske v razdobju od leta 1849/50 do leta 1941*. V: *Snovanja*, 21. 12. 1976, št. 6, str. 91.
- 6 Pod notranje zadeve občin se lahko šteje zadeve v zvezi z upravo njene lastnine, postavitvijo njenih organov ...

S februarским patentom leta 1861 pa je bila obnovljena tudi avtonomija Kranjske in s tem avtonomni organi. Deželna avtonomija pomeni, da so dežele same razpolagale z deželnim premoženjem, imele so pravico do raznih davščin in imele tudi nekatere pristojnosti glede občinskih, šolskih ter cerkvenih zadev. Skrbele so za zadeve deželnega pomena, kot npr. dobrodelne zavode, bolnice, kulturne javne gradnje, razne gospodarske zadeve.

Deželno samoupravo Kranjske sta na višji, tj. deželni stopnji, predstavljala deželni zbor in deželni odbor za Kranjsko. Njuno organizacijo in delo je določal Deželni red za vojvodino Kranjsko in Deželnozborski volilni red za vojvodino Kranjsko. Z začetkom prve svetovne vojne je prišlo na področju deželne uprave do izrednega stanja in deželni zbor se ni več sestajal. Še vedno pa je z delom nadaljeval deželni odbor, ki je v imenu deželnega zbora na sejah sprejemal začasne sklepe. V njem so sodelovali deželni odborniki. Kranjska je morala namreč kljub vojni, sicer z omejenimi sredstvi, poskrbeti za vzdrževanje deželnih prometnic, za razne gospodarske zavode in podobne tekoče zadeve. Sestavljalo ga je pet deželnih poslancev in deželni glavar. Deželni glavar je bil glavni predstavnik deželne avtonomije na Kranjskem, imenoval ga je cesar. Poleg deželnega odbora je vodil tudi deželni zbor. Imel je dva namestnika, enega za deželni zbor in enega za deželni odbor. Deželni odbor je s koncem vojne prenehal delovati in bil razpuščen. Vse od leta 1912 in do konca je bil kranjski deželni glavar dr. Ivan Šušteršič. Med deželnimi odborniki v letu 1917 je bil Gorenjec le dr. Karel Triller iz Škofje Loke, ki je bil hkrati tudi poslanec v kranjskem deželnem zboru.⁷

Poleg omenjenih vej uprave so delovale tudi razne komisije in sveti. Ustanovili so jih po potrebi in so se večinoma ukvarjali s posebnimi nalogami, ki jih obstoječi upravni organi niso zmogli. Delovali so na vseh stopnjah oblasti. Obstajali so npr. deželni šolski svet, okrajni šolski svet in krajevni šolski svet na stopnji občin. Kranjska je imel tudi svoj Zdravstveni svet za Kranjsko.

Ko je Italija 23. maja 1915 napovedala vojno Avstro-Ogrski, so celotno monarhijo upravno-pravno razdelili na zaledje (Hinterland) in bojno območje (Kriegsgebiet). Tudi samo bojno območje se je nato delilo na širše in ožje. Ožje bojno območje pa je predstavljalo etapno območje in območje ožjih bojnih operacij.⁸ Slovenske dežele so postale »območje armade na bojišču«.⁹

Dežela Kranjska, torej tudi celotna Gorenjska, je bila uvrščena v ožje bojno območje. Prisotnost civilne uprave je bila omejena, prevzela jo je vojaška uprava. V neposrednem območju fronte je bila sodna oblast povsem vojaška. V vojaško bolj pomembnih krajih so bila ustanovljena etapna poveljstva za stik s civilnimi oblastmi. V neposrednem zaledju fronte je bila oblast vojaška z delovanjem civilnih organov pod vojaškim nadzorom, v zaledju pa so imele vojaške oblasti vlogo pri urejanju gibanja prebivalcev in njihovih dajatev. To je pomenilo veliko težav v nekem že ustaljenem političnem redu, saj je omejevala samoupravo občin in dežel.¹⁰

Dr. Karel Triller je bil poslanec v kranjskem deželnem zboru in hkrati tudi odbornik v kranjskem deželnem odboru v letu 1917.

(vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Karel_Triller#/media/File:Karel_Triller.jpg, datum vira: 17. 7. 2017)

	DRŽAVNA UPRAVA	AVTONOMNA UPRAVA
DEŽELNA STOPNJA	DEŽELNA VLADA/ DEŽELNO PREDSEDSTVO ZA KRANJSKO	DEŽELNI ZBOR • poslanci • deželni glavar DEŽELNI ODBOR • deželni odborniki
LOKALNA/ OKRAJNA STOPNJA	OKRAJNA GLAVARSTVA OBČINE	Nimajo vzporednice v avtonomni upravi SVETI • Deželni šolski svet • Zdravstveni svet OBČINE

Upravna razdelitev dežele Kranjske leta 1917.

- 7 Ostali odborniki kranjskega deželnega odbora v letu 1917 so bili še: Jožef Anton, grof Barbo, Evgen Lampe, ki je bil tudi namestnik glavarja za deželni odbor, dr. Vlado Pegan in dr. Ivan Zajec.
- 8 Razdelitev je Tomaž Budkovič povzel po nedatirani karti vojaške razdelitve avstro-ogrške monarhije v obdobju 1915–1917. V: Budkovič, Tomaž: *Bohinj 1914–1918: med fronto in zaledjem*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 1999, str. 24–25.
- 9 Pančur, Andrej; Dolenc, Ervin: *Politično preganjanje*. V: *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 147.
- 10 Guštin, Damijan. *Saška fronta in njeno slovensko zaledje*. V: *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 66.

Za pokritje izrednih vojnih stroškov: **avstrijska vojna posojila**

»Kdor želi, da doseže domovina sijajno zmago in skorajšnji mir, je dolžan podpisati vojno posojilo! /.../ Kdor bi ne porabil te priložnosti in ne podpisal brzo vojnega posojila, bi zanemaril svoje dolžnosti proti domovini in proti hrabrim junakom na bojnem polju, bi oškodoval sam sebe, bi zametaval svoj denar.«¹

Mestna hranilnica v Kranju sprejema ob svojih običajnih uradnih urah prijave za VI. vojno posojilo, ter daje vsa tozadevna pojasnila brezplačno. Vsi na krov, kmetovalec, trgovec, obrtnik in uradnik!

Tudi v Mestni hranilnici v Kranju je bilo možno vplačati vojno posojilo.

(Sava, 26. 5. 1917, št. 21, str. 3)

 Podpisujte šesto vojno posojilo.

Prodaj državi svoje inozemske vrednote in kupi vojno posojilo.

Komur je toča pobila, se lahko znatno odškoduje za to, če podpiše visoko vojno posojilo!

Avstrijska vojna posojila so bila eden izmed načinov financiranja vojne. Avstro-Ogrska jih je uvedla za pokritje vojnega proračuna, saj je kmalu po začetku vojne ugotovila, da ne more računati na predujme finančnih institucij, vojna pa veliko stane. Načrtovano je bilo, da prebivalstvo državi posodi denar, ta pa jim v zameno da obveznice, s katerimi se obveže k njegovemu vračilu. Vlagatelj naj bi torej v določenem času dobil nazaj posojen denar, povečan za obresti. V času prve svetovne vojne je bilo razpisanih osem vojnih posojil, po prvotnem načrtu so si sledila na pol leta, novembra in maja. Najmanjša vrednost posojila je bila 100 kron.

Propaganda, ki je vabila k vplačevanju vojnih posojil, je bila zelo velika. Vodila propagandna ideja je bila, da naj bi s sodelovanjem pri vplačevanju posojil pokazali ljubezen do domovine. Da bi spodbudili prebivalstvo k vplačevanju, so celo v šolah organizirali predavanja o pomenu vojnih posojil, predvsem pa so bili zelo aktivni pri propagandi v časopisih.

Izkoristiti so želeli tudi vpliv duhovnikov, ki naj bi dajali zgled. S strani škofa Jegliča jim je bilo priporočeno, »/.../ naj vernike povabijo k vplačevanju vojnega posojila /.../« in naj »/.../ pri tem sodelujejo tudi duhovniki sami. /.../«² Za vojna posojila je res šla večina prihranjenih denarnih sredstev cerkva, tudi župniki so jih aktivno priporočali. Na vojna posojila so bile sicer določene visoke obresti, kar je še dodatno vplivalo na slab gospodarski položaj v državi.

¹ SI_ZAL-KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 1401, poziv Podpisujte vojno posojilo.

² Šimac, Miha: *Oris vpliva prve svetovne vojne na pastoralno delo duhovnikov. V: Prva svetovna vojna in cerkev na Slovenskem.* Ljubljana: Teološka fakulteta, 2015, str. 124.

Kdor želi sebi in svojem brezskrbno življenje naj podpiše VI. vojno posojilo.

Kdor podpiše vojno posojilo krajša vojsko in pospeši nastop miru!

Avstrijsko vojno posojilo je v fizični obliki izgledalo kot vrednostni papir, ki je bil natisnjen na eni poli papirja, ki je bila navpično prepognjena, tako da so bile narejene štiri zaporedne strani. Na prvi strani je bila risba, poleg katere je bilo v nemščini zapisano besedilo, ki se je razlikovalo glede na čas razpisa posojila. Poleg je bil podpis takratnega finančnega ministra monarhije. Besedilo se je v različnih jezikih monarhije ponovilo na drugi strani. Tretja stran je bila prazna, na četrti je bila pola s kuponu.

V letu 1917 sta sledili že 6. in 7. vojno posojilo. Šesto serijo vojnih obveznic je podpisal dr. Alexander vitez vom Spitzmüller, ki je bil c. kr. finančni minister od decembra 1916 do junija 1917. Sedmo vojno posojilo pa je razpisal dr. Alexander von Wimmer, c. kr. minister med junijem 1916 in oktobrom 1918. Obe vojni posojili sta se, tako kot predhodni, obrestovali po 5,5 odstotni obrestni meri. Obresti naj bi se izplačevale vsako leto 1. aprila in 1. oktobra, glavnica naj bi se vrnila po 1. maju 1927.³

V prvih letih so ljudje še navdušeno posojali državi. Nekateri posamezniki so v vojno posojilo vložili vse svoje prihranke in premoženje, saj so naivno verjeli, da bodo posojen denar dobili vrnjen. Za vojno je šlo velikokrat tudi premoženje mladoletnih sirot. Odziv na 7. vojno posojilo je bil že zelo slab, saj ljudje enostavno niso imeli več česa posojati, zato tudi duhovnik v Kropi zapiše, da ne upa na poseben uspeh, saj so ga že tolikokrat podpisali in je večinoma že zmanjkovalo denarja.⁴

Po vojni ni država tega denarja nikoli vrnila. Novonastala Država Slovencev, Hrvatov in Srbov namreč ni priznavala vračanja posojil bivše avstro-ogrške države. Zato je marsikdo zaradi tega ostal brez vsega.

³ Jelinčič, Zmago, pl.: *Avstro-Ogrske vojne obveznice prve svetovne vojne.* Ljubljana: Učila, 2013, str. 127–185.

⁴ *Kronika župnije Kropa 1914–1919.* Arhiv župnijskega urada v Kropi, 16. 5. 1917, str. 103.

Vplačevanje vojnih posojil so oglaševali tudi v časopisih.

(Sava, 26. 5. 1917, št. 21, str. 3)

Prijavni obrazec za 7. vojno posojilo.

(Jelinčič, Zmago, pl.: *Avstro-Ogrske vojne obveznice prve svetovne vojne*, 2013, str. 166)

Prva stran obveznice.

(Jelinčič, Zmago, pl.: *Avstro-Ogrske vojne obveznice prve svetovne vojne*, 2013, str. 168–170)

Molitev za mir: cerkev in versko življenje

»Ali niso cerkve po
možnosti pri vojnih
posejilih sodelovale?
Pri raznih zbirkah
za Rdeči križ,
za invalide itd. je
duhovščina sodelovala,
vernike navduševala,
tako da so ji ti že
stotikrat predbacivali,
da dela za podaljšanje
strašne vojske. /.../«¹

Maša na Planini na Kraju, kjer je bila tudi
vojaška bolnišnica. (Arhiv Tomaža Budkoviča)

V ečino prebivalcev Kranjske je bilo v času prve svetovne vojne katoličanov. Predstavnikov drugih ver je bilo manj kot pol odstotka. Vera in zaupanje v Boga sta bila še vedno pomemben del življenja gorenjskih ljudi, nasploh na podeželju. Ljudje so duhovnikom zaupali, največkrat so bili najpomembnejši in najbolj spoštovani ljudje v kraju. Zato so posledično imeli tudi velik vpliv na javno mnenje. Čim dlje je trajala vojska, bolj je slabelo versko življenje in s tem zaupanje v cerkev in duhovnike. Miru kar ni hotelo biti, ljudstvo je bilo lačno in naveličano in besede jih niso nasitile. Tudi cerkev, cerkveno življenje in cerkvene skupnosti so tako tudi same dodobra občutile posledice vojne.

Duhovniki so se znašli v novih razmerah, ki so bile kot prvo posledica vpoklica duhovnikov v vojsko. Podobno je bilo tudi z nekaterimi redovniki. Tisti, ki pa so ostali doma, v svojih župnijah, so dobili dodatne naloge. Sicer pa so se ukvarjali predvsem z odpravljanjem posledic vojne na karitativnem in socialnem področju, zbirali so sredstva za vojaške ustanove in podobno. Stik so imeli tudi z vojaki na fronti, pošiljali so jim knjige, molitvenike, časopise. V časopisu *Bogoljub* so takoj po novem letu 1917 pisali, da »lahko vojakom na fronti pomagamo tako, da jim pošiljamo dobre knjige in časnike, s katerimi se kratkočasijo, tolažijo in krepcajo; rožence in druge svete reči, da jih rabijo, in pomagamo jim zlasti z molitvijo«.²

V svojem delu so duhovniki sledili navodilom škofov. Ljubljansko škofijo, kamor je spadala tudi Kranjska, je v letih vojne vodil Gorenjec Anton Bonaventura Jeglič,³ ki je imel naziv knezoškof, kar mu je omogočalo neposredni stik s cesarjem. V svojih pastirskih pismih je duhovnike opozarjal na molitve v času vojne in da naj v svojih pridigah delujejo na ljudi tolažilno.

V lokalnih cerkvah so pogosto potekale razne priložnosti za srečen in hiter konec vojne, pogoste so bile molitve za mir, tudi po papeževem naročilu. Veliko maš je bilo darovanih za vpoklicane može in fante, pa tudi za umrle vojake.

Veliko opravka so imeli tudi z duhovno oskrbo vojakov, ki so prišli v njihove župnije. Leta 1917 se je na Gorenjskem povečalo število avstro-ogrskih vojakov, ki so čakali, da jih bodo iz zaledja poslali na fronto. Nekateri vojaki so se vračali s soškega bojišča na počitek. Nekateri večje enote so imele s seboj tudi vojaškega kurata. Duhovnik v Begunjah na Gorenjskem piše, da so »bavarski vojni kurati pridigali Nemcem in jih obhajali«.⁴ Podobno je bilo tudi drugje, ko je »imel divizijski župnik božjo službo v naši župnijski cerkvi«.⁵

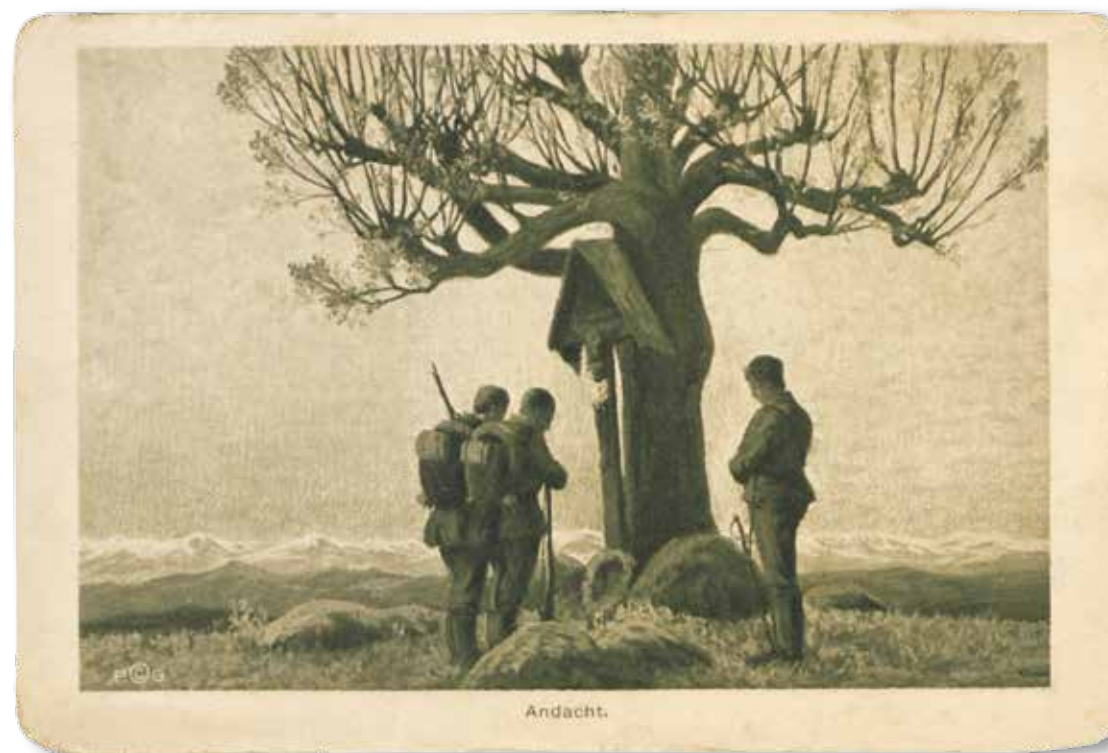
¹ Slovenec, Interpelacija poslanca Hladnika in tovarišev na ministra za deželno brambo radi zaplembe zvonov in piščalk pri orgljah. 19. 10. 1917, št. 240, str. 1.

² Bogoljub: cerkveni list za Slovence, januar 1917, št. 1, str. 4.

³ Anton Bonaventura Jeglič je bil rojen leta 1850 v Begunjah na Gorenjskem.

⁴ Kronika župnije Begunje na Gorenjskem. Arhiv župnijskega urada Begunje na Gorenjskem, leto 1917.

⁵ Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 14. 10. 1917, str. 125.

Vojaki ob molitvi.
Razglednico je
založilo fotografsko
društvo iz Berlina.
(Gorenjski muzej)

Za druge so poskrbeli domači duhovniki, ki so se največkrat znašli v vlogi spovednikov. »Sobota, zvečer. Vojak nastanjen v Križah, pride k župniku in ga prosi, da bi mogel drugo jutro opraviti spoved in prejeti sv. obhajilo, je ogrski Nemec. Pravi, tako hitro smo morali odriniti, da nisem mogel doma opraviti spovedi, še rožnega venca nisem vzela s seboj. Pa pripravljen moram biti na smrt. V ognju bom bolj miren in brez skrbi. Župnik mu da svoj rožni venec, ga pelje v cerkev ter mu pokaže spovednico.«⁶ Ali pa so opravili dodatno sveto mašo za posebne namene. »Ob 9. sv. maša za vojake. Bili so vsi, kar jih je nastanjenih v domači fari na povabilo župnikovo. Nad 600 mož. Prišli pa so tudi od 12. pešpolka, ki so nastanjeni v Kovorju in Zvirčah. /.../«⁷

Posebno skrb so krajevni duhovniki namenjali tudi bolnim in ranjenim v krajih, kjer so bile vojaške bolnišnice, ki niso imele svojih vojaških kuratov. V njihovih župnijah so delovale bratovščine in Marijine družbe, ki so pripomogle k moralnemu življenju župljanov, predvsem mladih deklet.

Duhovnikom je bilo najtežje upravičiti vojno. Že vse od vojne napovedi in vsa leta vojne so vedno bolj nezadovoljne ljudi želeli predvsem pomiriti, jih potolažiti in jim pojasnjevati vzroke za vojno. Kljub temu da so se večkrat spraševali, zakaj je Bog dopustil vojno, so zato, da niso bili osumljeni nezvestobe državi in da so obdržali svoj sloves lojalnosti, svoje poslanstvo usmerili v podpiranje »pravičnih ciljev« vojne in na tak način ustvarjali željeno pozitivno javno mnenje. Duhovniki naj bi bili celo zgled za

⁶ Kronika župnije Križe. Nadškofijski arhiv Ljubljana, 13. 1. 1917, str. 22.

⁷ Prav tam.

Molitev vojaka pred bitko, razglednica.
(Hrani Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

Vojaki pri maši
na soški fronti,
razglednica iz
leta 1917.
(Goriški muzej)

Molitev je včasih predstavljala tolažbo
ob vojnih grozotah. (Goriški muzej)

vpisovanje vojnih posojil. Prav tako so jim dali navodila, naj ljudi poučujejo o tem, kako pomembno je, da so polja čim bolj obdelana, bili so pomembni člani aprovizacijskih odborov. Župnijski uradi so leta 1917 dobili celo nujni poziv, »/.../ naj župniki in kaplani gredo od hiše do hiše, in naj prosijo in poučujejo kmete, na prostovoljno predajo sena za vojaško živino na poziv poveljnika soške fronte Borojeviča, če ne bode vojaštvo samo vzelo. /.../«⁸ Le v svojih zapisih so večkrat kritizirali vse tisto, kar so javno rajši zamolčali. Občasno so prišli tudi v spore s častniki enot, ki so se nastanile v njihovi župniji. Prav tako se niso strinjali z ukazom vojaških oblasti, da je obvezno delo ob nedeljah in praznikih.

Nekaj mesecev po začetku prve svetovne vojne je bil za papeža na čelu rimsko-katoliške cerkve izbran Benedikt XV. Ta je zavzel stališča, ki jih je cerkev načeloma zagovarjala skozi vso vojno. To je bila v prvi vrsti stroga nevtralnost, pozivanje k prenehanju sovražnosti in k miroljubnemu reševanju sporov in pa spodbujanje in organiziranje karitativne dejavnosti na vseh področjih. O dogajanju na soški fronti je bil papež sicer dobro obveščen, predvsem zaradi poročil, ki so mu jih pošiljali posamezni škofi z območja Benečije. Nekateri avtorji celo menijo, da je bil papež Benedikt o dogajanju obveščen bolje in hitreje od italijanskega vrhovnega vojaškega poveljstva.⁹

⁸ Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 8. 2. 1917, str. 89–90.

⁹ Salmič, Igor: *Posledice izbruha vojne, kakor se kažejo v poročilih škofov s slovenskega ozemlja osrednjim cerkvenim ustanovam v Rimu. V: Prva svetovna vojna in cerkev na Slovenskem*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2015, str. 56.

1. avgusta 1917 je papež voditeljem vojskujočih se narodov poslal poziv za prenehanje sovražnosti. V svojem pismu je vojno imenoval »brezkoristni pokol« oziroma »klanje brez koristi«. Na njegov poziv so se voditelji sicer pozitivno odzvali, a je bil njegov poziv zavržen, tako kot druge mirovne pobude za prenehanje spopadov. Avstro-ogrski cesar Karel je v svojem odgovoru na papežev mirovni predlog, ki ga je imenoval kar »ganljivi opomin« zapisal sledeče: »Sveti Oče! S spodobnim spoštovanjem in globoko ganjenostjo jemljem na znanje nove opomine Vaše svetosti, ki ste jih v izpolnjevanju svetega Vam od Boga izročene urada predložili nam in načelnikom drugih vojskujočih se vlasti v plemenitem namenu dovesti težko preizkušene narode k zedinjenju, katero jim ima zopet dati mir. /.../«¹⁰ Tudi drugi državniki so pohvalili prizadevanje za mir, češ da »/.../ so besede in čini cesarja Karla dokazali, da ga vodijo plemeniti duh in človeška čustva /.../«¹¹ a do sprememb v njihovem ravnanju še ni prišlo.

Duhovniki so bili tudi mobilizirani v vojsko kot vojni kurati. Število vpoklicanih duhovnikov iz ljubljanske škofije se je ves čas spreminjalo. Nekateri so bili ranjeni ali so padli, zboleli ali bili ujeti, zato so bile ves čas potrebne premestitve in dodatni vpoklici duhovnikov, da bi zadostili številu kuratov, ki so bili predvideni v navodilih za duhovno oskrbo enot. Do oktobra leta 1917 je bilo v aktivno vojaško službo vpoklicanih 29 duhovnikov, kar je bilo slabe 4 odstotke vseh duhovnikov ljubljanske škofije.¹² Zaradi pomanjkanja duhovnikov v domovini so škofje vse pogosteje tudi prosili za razrešitev duhovnikov iz vojaške službe. Do pomanjkanja duhovnikov je prišlo tudi zato, ker so zaradi velikih izgub rekrutirali vedno mlajše letnike, in je dejansko začelo primanjkovati fantov, ki bi se sploh odločali za študij bogoslovja.

Glavna naloga vojnih kuratov je bila duhovna oskrba zdravih, duhovna oskrba ranjenih in bolnih, včasih tudi sanitetna oskrba, in skrb za padle vojake. Duhovna oskrba pa je vključevala maše, pridige, spovedovanje in razne blagoslove. Najpomembnejši je bil osebni stik s vojaki, ki pa je temeljil predvsem na pogovoru.¹³ Vojake so tudi oskrbovali z versko literaturo. Vse je potekalo odvisno od vojnih razmer, ki pa so se prav tako spreminjale. Vojaški kurati so s seboj v vojno vzeli vse potrebno za bogoslužje, včasih so maševali v cerkva blizu frontne linije.

Nekateri vojaški duhovniki so po vojni zapustili cerkvene vrste, tudi nekateri vojaki so ob grozotah vojne vero izgubili. Pri drugih pa je izkustvo smrti vero poglobilo, molitev jim je predstavljala tolažbo, s pomočjo katere so prenašali napore in grozote vojne, ki je bila božja volja. A največja želja, ki so jo izražali v molitvah, je bila želja po srečni vrnitvi.

¹⁰ *Amerikanski Slovenec*, 25. 9. 1917, št. 87, str. 1.

¹¹ *Slovenski narod*, 25. 9. 1917, št. 219, str. 2.

¹² Šimac, Miha: *Vojaški kurati iz osrednjih slovenskih dežel v avstro-ogrskih oboroženih silah v prvi svetovni vojni: doktorska disertacija*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2013, str. 206–209. Podatki o vpoklicanih vojaki so se ves čas spreminjali. Miha Šimac je pri svojem izračunu upošteval podatke o številu vojaških duhovnikov, ki so jih škofje posredovali do oktobra 1917, in splošne statistične podatke o škofijskih duhovnikih iz ljubljanskega škofijskega letopisa iz leta 1917. Vseh duhovnikov iz ljubljanske škofije, ki so bili vpoklicani v aktivno vojaško službo v vojnih letih 1914–1918, je bilo 37.

¹³ Prav tam, str. 219.

Molitev in vera sta prinašali tolažbo
in upanje na srečno vrnitev.

(Hrani Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

»Poslednja spoved«: naloga vojnih
kuratov je bila tudi sanitetna in
duhovna oskrba, razglednica. (Goriški muzej)

Z Bogom, z Bogom, ljubljeni zvonovi: odvzem bakrenih zvonov za vojaške namene

»/.../ Drugo vsi so žrtev vojske... Ali je moralo tako priti?! Zakaj niso pa prej pobrali žganjarskih kotlov in bronastih spomenikov? Katoliška Avstrija!!«¹

Vojska je plenila zvonove tudi na Koroški Beli.
(Gornjesavski muzej Jesenice)

Ukrep oblasti, ki je župnije najbolj prizadel, je bilo pobiranje zvonov za vojaške namene. »Teško se je ločilo naše ljudstvo od teh večnostnih glasnikov; saj je vdano in brez ugovora doprinalo toliko težkih žrtev za cesarja in domovino: toliko bridkosti mu je malokatera prizadejala kot žrtev dragih, tako ljubljenih zvonov, ki so bili veselje in ponos in radost slehernega srca.«² Ker je namreč začelo primanjkovati kovin za vojaške potrebe, so vojni pooblaščenca po slovenskih cerkvah začeli pobirati bronaste zvonove in kasneje tudi kositrne orgelske piščali, svečnike in ostale predmete iz medenine, cinka in bronu. Barvne kovine je vojaška industrija potrebovala za izdelavo nabojev in tulcev topovskih izstrelkov.

Že sredi leta 1915 je oblast pozvala cerkev, naj ljudi nagovarja k prodaji bakrenih predmetov. Izšel pa je tudi odlok, ki je naznanil, da bo prišlo do odvzema zvonov. Prvo pobiranje zvonov se je vršilo konec naslednjega leta. Takrat so bili za oddajo določeni mlajši zvonovi, predvsem izdelki iz Samassove zvonarne. Že prej so bili izvedeni popisi zvonov, saj je bil prvoten dogovor, da se umetniško in zgodovinsko pomembni zvonovi v župnijah ohranijo. A v praksi je bilo drugače. Sredi leta 1917, ko je potekalo drugo pobiranje zvonov, so le redki ostali nedotaknjeni.³ C. kr. ministrstvo za deželno brambo je 22. maja 1917 izdalo povelje, da se morajo oddati v vojaške namene vsi zvonovi, uliti iz bakra ali bakrenih litin, ki imajo premer več kot 25 cm.

Verniki so za zvonove sami zbirali denar, sami so jih postavljali in zato jih je to prizadelo predvsem na čustvenem nivoju, kar kažejo tudi njihovi odzivi: »Z Bogom, z Bogom, ljubljeni zvonovi! Bridko, težko je slovo od vas, naši jokajo po vas domovi, z vami pol srca beži od nas.«⁴ Zvonovi in njihovo zvonjenje so bili del njihovega vsakdana, izguba se ni kazala le na materialni, pač pa tudi na simbolni ravni: »/.../ Prenekateri je ob odvzemu zvonov pritrjeval ljudski modrosti, ki pravi, da državo, ki jemlje posvečene zvonove, pobere hudčič. /.../«⁵

Seveda so se župljani temu uprli z različnimi dopisi in s prošnjami, da bi v župniji ostal vsaj največji zvon. Dopise s prošnjami so naslavljali na knezoškofijski ordinat ali kar na avstrijsko vojno ministrstvo. Ti so prošnje posredovali v presojo deželnemu konservatorju, zgodovinarju in arheologu Antonu Gnirsu, arheologu in deželnemu konservatorju za Kranjsko. Ta je naredil izbor zvonov, ki jih je potrebno ohraniti in so izvzeti iz oddaje. V zameno, da ostane največji zvon, so bili župljani pripravljani predati vse ostale zvonove. Kot razlog so navajali, da le največji zvon s svojim zvokom dosega celotno župnijo. Navajali so še druge vzroke, od tega, da je bil največji zvon blagoslovljen zoper

1 Kronika župnije Križe. Nadškofijski arhiv Ljubljana, 30. 8. 1917, str. 29.
2 Ilustrirani glasnik, Jekleni zvonovi: nadomestek za bronaste. 11. 7. 1918, št. 45, str. 357–358.
3 Knezoškofijski ordinariat v Ljubljani se je zavedal pomena zvonov. Poleg popisov vseh zvonov po farah so dr. Josipa Mantuanija, c. kr. konservatorja in ravnatelja Deželnega muzeja zadolžili, da izdela umetnostno zgodovinski katalog zvonov. V ta namen so izdelovali celo odtise vzorcev in napisov na zvonovih.
4 Bogoljub: cerkveni list za Slovence, Slovo od zvonov. Februar 1917, št. 2, str. 35.
5 Ambrožič, Matjaž: Vpliv prve svetovne vojne na ljudi, delovanje cerkve in politično dogajanje v ljubljanski škofiji. V: Prva svetovna vojna in cerkev na Slovenskem. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2015, str. 185.

točo, da so nanj navezani, da z njim naznanjajo požar ... To sicer ni bilo skladno z dekretom, da ostanejo zgodovinsko in umetniško pomembni zvonovi, ne glede na velikost. Včasih so prošnjam tudi ustregli, če je bila teža ostalih zvonov enaka teži največjega.⁶

Ljudje so bili zelo kritični do dejstva, da so zasebnikom pustili kovinske predmete, od cerkve pa zahtevali tako veliko žrtev, kot je oddaja zvonov. »Zakaj se po gradovih, palačah, vilah in na javnih prostorih puste kovinski predmeti? /.../ Na Dunaju je na stotine streh. Pri cerkvah pa hočejo zapleniti celo strelovode. /.../«⁷

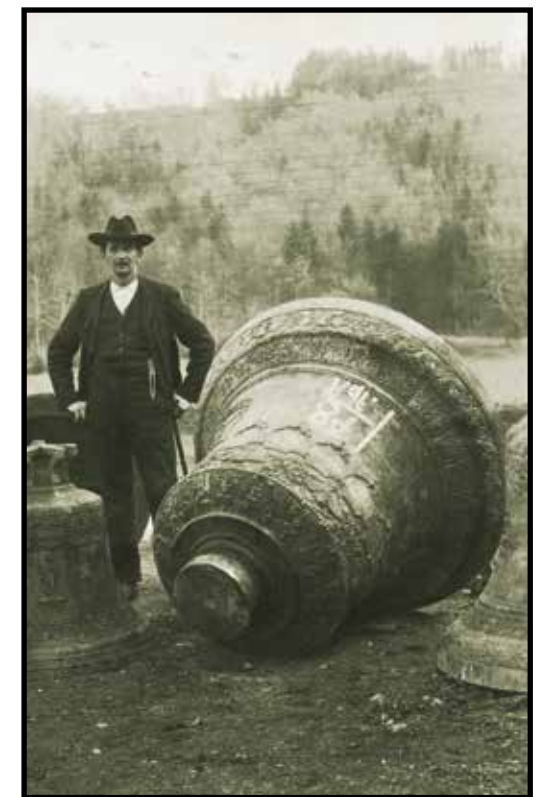
Ljudje so obsojali tudi vojno dobičkarstvo na račun zvonov. Pri odvzemu zvonov so kot posredniki namreč sodelovala podjetja, ki so na ta račun služila. Župnije so za odkup zvonov dobile manjšo vsoto, kot je bila vrednost zvonov. To pa je bilo tudi premalo denarja, da bi lahko po vojni kupili nove zvonove.⁸ Za kilogram teže so dobili 4 krone. Realna cena pa bi bila 16 kron za kilogram.⁹ »Ubožne cerkve ne bodo morebiti nikoli več mogle zvonov si nabaviti, kajti cena bode še leta in leta po vojski visoko nad odškodnino, katera se sedaj plačuje. /.../«¹⁰ Najpogosteje pa je ta denar tako ali tako moral iti za vojna posojila, kljub načrtu, da se denar naloži v sklad za nabavo novih zvonov po končani vojni. Duhovnik v Kokri je o usodi velikega zvona v Kokri in razmerju med vsoto, ki je šla za vojno posojilo in tisto, ki se je shranila v sklad, zapisal takole: »Dne 14. januarja 1917 je bil tu od vojaške oblasti odvzet veliki zvon za vojaške potrebe. Bil je leta 1903 vlit v Ljubljani v livarni tvrdke M. Samassa. Zvon je tehtal 880 kil in vojaška oblast je plačala zanj odškodnino za zvon 4 K za 1 kilogram. Vojaška oblast je za vel. zvon plačala znesek 3.520 K. Od te vsote je župna cerkev tukaj dala za V. vojno posojilo znesek 3.000 K. Preostanek od 520 K se je v Ljubljani v Kranjski kreditni banki dne 26. feb. 1917 v hranilnico plodonosen naložil. Št. hran. knjžice se glasi 515.«¹¹

Med prvo svetovno vojno naj bi samo na območju ljubljanske škofije pobrali 3.551 zvonov, kar je skoraj 90 odstotkov vseh zvonov.¹² Mnogi sicer niso bili prelitni, vendar se v župnije niso vrnil. Zbirna mesta, kamor so vozili zvonove, so poimenovali kar »pokopališča zvonov«. Odvzete zvonove s Kranjske so vozili v Zalog pri Ljubljani. Ko so se slovenski vojaki vračali v domovino, so govorili, da pred Dunajem leži za celo polje zvonov, ki jih niso uspeli pretopiti v času vojne.¹³ Zanimivo je, da je bil glede oddaje zvonov najmanj prizadet okraj Radovljica. Ostali so tudi zvonovi na Blejskem otoku.¹⁴

6 Kovačič, Mojca: Odsev represije v zvonjenju in cerkvenih zvonovih. V: Etnolog, letnik 22, 2012, str. 85.
7 Slovenec, Interpelacija poslanca Hladnika in tovarišev na ministra za deželno brambo radi zaplembe zvonov in piščalk pri orgljah. 19. 10. 1917, št. 240, str. 1.
8 Kovačič, Mojca: Odsev represije v zvonjenju in cerkvenih zvonovih. V: Etnolog, letnik 22, 2012, str. 84.
9 Ambrožič, Matjaž: Vpliv prve svetovne vojne na ljudi, delovanje cerkve in politično dogajanje v ljubljanski škofiji. V: Prva svetovna vojna in cerkev na Slovenskem. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2015, str. 182.
10 Slovenec, Interpelacija poslanca Hladnika in tovarišev na ministra za deželno brambo radi zaplembe zvonov in piščalk pri orgljah. 19. 10. 1917, št. 240, str. 1.
11 Kronika župnije Kokra. Nadškofijski arhiv Ljubljana, leto 1917, str. 38.
12 Ambrožič, Matjaž: Zvonarstvo na Slovenskem. Ljubljana: Inštitut za zgodovino cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 1993, str. 147–150.
13 Prav tam, str. 149.
14 Prav tam, str. 150.

Slovo od zvonov na Jesenicah.
(Gornjesavski muzej Jesenice)

Zvonovi, vzeti iz farne cerkve v Kamni Gorici.
(Fototeka Kovaškega muzeja v Kropi, original hrani Valentin Arh)

Odvzem zvonov v Kropi.

(Fototeka Kovaškega muzeja v Kropi)

Ljudje so se od zvonov navadno poslovili s slavnostnim pritrkavanjem, z okraševanjem zvonov in s slavnostnim petjem. Ni pa bilo preprosto spraviti težkih zvonov z zvonika. To je bila naloga vojske. Zvonove so večkrat kar zmetali iz lin. Pogosto so zvonovi ob udarcu ob tla tudi počili: *»/.../ Velik zvon v Križah vzela vojaška oblast. Zvečer prej pel pol ure v slovo, slovesno pritrkavanje. Ko so ga vrgli iz stolpa na tla, je počil in en korec se je oddrobil.«*¹⁵

Najbolj pa so bili med posamezniki finančno prizadeti cerkovniki oziroma mežnarji, saj jim je odvzem zvonov pomenil slabšo plačo, ker njihovo delo pač ni več vključevalo skrbi za zvonjenje. Tudi odvzem zvonov naj bi duhovniki, zopet kot zgled ostalim, mirno sprejeli. Dobili so navodila, naj *»/.../ zastopnikom vojne oblasti pri tem delu pomagajo in vernike radi izgube zvonov tolažijo«*.¹⁶ Sicer pa so tudi duhovniki *»pobiranje zvonov globoko obžalovali in tudi storili, kar je bilo mogoče, da bi jih ohranili«*.¹⁷

Ko so se pojavili očitki na duhovnike, češ da niso dovolj storili, da bi preprečili odvoz zvonov, so se zagovarjali, da so jim oblasti zatrdile, da bodo zvonove jemali le v »največji potrebi«: *»/.../ Ko so določili, da se zvonovi vzamejo, so šli škofje, tudi ljubljanski, osebno naravnost k ministrstvu vojaškemu ugovarjat; drugi so dotične oblasti opozorili na razne strehe iz bakra, na spomenike po mestih; zastopniki škofov so se obrnili celo naravnost do cesarja; cesar se je zavzel za zvonove, naj se puste. Toda odgovor je bil: brez blaga, ki ga dobimo od zvonov, vojska postane za boj nesposobna. Na tak odgovor je obmolknil cesar, so obmolknil škofje. /.../«*¹⁸

Kot nadomestek za bronaste zvonove so se kmalu pojavili jekleni, ki so bili sprva pol cenejši, a je cena kmalu začela rasti, saj so tovarne hitro našle možnost za nov zaslužek. Jekleni zvonovi naj bi morali biti težji, da bi dosegli tone bronastih, zato so opozarjali, da se njihov nakup ne izplača. *»Kdor danes kupuje jeklene zvonove, mu potemtakem ne bo zadostoval denar, ki ga je dobil za rekviriran bron, da bi si nabavil nove zvonove z manjvrednega materiala.«*¹⁹ Prav tako pa so imeli težave tudi z uglaševanjem jeklenih zvonov.

15 *Kronika župnije Križe*. Nadškofijski arhiv Ljubljana, 18. 1. 1917, str. 23.

16 Ambrožič, Matjaž: *Zvonarstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 1993, str. 148.

17 *Bogoljub: cerkveni list za Slovence, Ali zapovedi božje v vojski še veljajo?* December 1917, št. 12, str. 353–354.

18 Prav tam.

19 *Ilustrirani glasnik, Jekleni zvonovi: nadomestek za bronaste?* 11. 7. 1918, št. 45, str. 357–358.

Celotna gospodarska dejavnost, tudi kmetijstvo, poljedelstvo in trgovina, ki so bili najbolj vpeti v vsakdanje življenje ljudi na Gorenjskem, je bila v letu 1917 že popolnoma podrejena vojnim potrebam, razmeram in predvsem omejitvam in nadzoru. V okviru njenega urejanja in načrtovanja je v praksi to pomenilo vrsto različnih ukrepov, ki so vplivali na kakovost življenja v zaledju.

Prva stvar, ki je doletela tudi gorenjsko ljudstvo, je bila rekvizicija. Rekvizicija pomeni zasego, prisilni odkup ali celo odvzem brez odškodnine. Pomeni pridobivati za potrebe vojske, predvsem hrano in potrebščine za življenje. Oblast je tako izvajala popise zalog in pridelka z namenom obvezne prodaje živil in drugih potrebščin državi po nizkih cenah. Ta jih je potem naprej prodajala po cenah, ki jih je sama določila. Kmetje so se upirali temu, da bi svoje pridelke prodajali državi po minimalni ceni. Ta je s posebnimi odloki to brezpogojno zahtevala in s komisijami ves čas pregledovala količine živil in iskala viške. Včasih jim je pustila dovolj pridelka le za seme, pa še to s strogo prepovedjo, da bi to porabili za prehrano. Marca 1917 je prišel še odlok o oddaji viška žit in otrobov Vojno-žitnemu prometnemu uradu. Država je kmetom pridelek lahko tudi zasegla. Celo pridelek prejšnjih let. Ljudje so zato marsikaj skrivali: *»Komisija je baje jako natančna, preišče vse in menda celo z železnimi palicami predrega, kje je kaj živil odkritih. Nekaj že najdejo, a večine, kar je skritega, pa ne. Ker kmetje znajo dobro skriti, ker se boje, da ne bi sami stradali.«*

In ker je država vzela za potrebe vojske ali pa si je vojska vzela kar sama, je to pomenilo, da je doma prihajalo do pomanjkanja in velike stiske ljudi. Ravno pomanjkanje hrane je bila tista stvar, ki je najbolj prizadela ljudstvo v domovini. Pomanjkanje in posledično prehrabena kriza sta se kazala že ob začetku vojne, saj je imela Avstro-Ogrska omejene zaloge hrane, oskrba pa je bila prav tako omejena zaradi gospodarske blokade s strani antantnih sil. V letu 1917 je bilo veliko pomanjkanje živil in življenjskih potrebščin, draginja pa na vrhuncu. Način, kako naj bi rešili nastalo situacijo, so videli v aprovizaciji, organiziranem preskrbovanju z življenjskimi potrebščinami. S pomočjo aprovizacije so z omejevanjem količine hrane in življenjskih potrebščin želeli doseči tudi racionalizacijo. Pod vodstvom deželnega odbora so leta 1917 po celi deželi v okviru občin ustanovili aprovizacijske odbore ali urade, ki so nadzorovali izvajanje aprovizacije. Bilo so pod okriljem Gospodarske zveze, ki je skrbela za posredovanje z živil: *»Deželni odbor je na seji dne 10. oktobra 1917 sklenil, da se uvede deželna aprovizacija za nepremožne sloje v celi deželi. V ta namen se pod vodstvom deželnega odbora ustanove po celi deželi aprovizacijski odbori za cele sodne okraje, dekanije ali sicer določena ozemlja. Tako osnovane odbore bo deželni odbor podpiral iz deželnih sredstev.«*³ Določeno je bilo, da *»/.../ naj bo odbor maloštevilen, da lažje posluje. Vsak odbor naj ima svojega tajnika (tajnico), ki se načeloma nagradi iz deželnih sredstev.*

1 *Kronika župnije Križe*. Nadškofijski arhiv Ljubljana, 20. 7. 1917, str. 27.

2 Prav tam, 7. 3. 1917, str. 92.

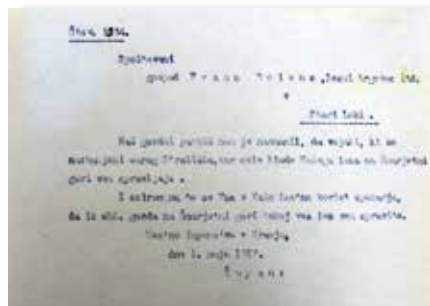
3 Serše, Aleksandra: *Gradiivo Kranjskega deželnega odbora in leto 1918*. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva Slovenije*, letnik 13, 1990, št. 1–2, str. 97.

Nezaslišana draginja in pomanjkanje: brez hrane, potrebščin in delovne sile

*»Ne kradejo samo vojaki.
Kradejo tudi domačini.
Glavni vzrok je gotovo:
veliko pomanjkanje, beda.
Taj mnogi nimajo drugega,
kar jim da aprovizacija,
15 dag moke na dan za osebo.
Manjka pa tudi zabele,
manjka vsega ...
Kaj bo šele pozimi!«*¹

Maksimalne cene za goveje meso. C. kr. okrajno glavarstvo v Kranju določa z veljavnostjo za cel politični okraj Kranj do preklica sledeče najvišje dopustne cene za goveje meso in sicer za en kilogram: 1. goveje meso I. kakovosti 4 K 80 h; 3. goveje meso II. kakovosti 4 K 60 h; 3. plučna pečenka brez priklade 5 K.

Država je določala maksimalne dovoljene cene za živila. (Sava, 27. 1. 1917, št. 4, str. 4)

Franca Dolenca, trgovca z lesom, je županstvo v Kranju opozorilo, da mu vojska v gozdu na Šmarjetni gori spravlja les. (ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

./../ Priporočajo se za tajništvo zlasti gg. kaplani, učitelji in učiteljice. Vendar je to prepuščeno prosti presoji aprovizacijskega odbora. Glavna stvar je, da odbor intenzivno in točno deluje. Izbira strank, ki se podpirajo, je prepuščena aprovizacijskemu odboru. ./../ V poštev prihajajo tedaj v prvi vrsti prav revni, potem pa tudi manj premožni, živeči v zelo tesnih gmotnih razmerah, ki jim bistveno primanjkuje živeža. ./../⁴

V aprovizacijskih odborih so, kot je razvidno, večinoma sodelovali duhovniki. Jakob Aljaž, župnik na Dovjem, je o svojem aprovizacijskem delu zapisal: *»./../ Veliko dela in skrbi mi je to napravilo, kajti sam sem moral skrbeti za denar, za račune, dopisovanje. Vpisoval sem sproti dohodke in stroške v svojo knjižico. Dopisoval sem vojnorojstnemu zavodu za promet žita (ravnatelj Jovan), Vinku Majdiču v Kranj (denar sem mu v denarnem pismu naprej poslal, da se pošiljka ni zakasnila) in drugim mlinarjem. Vse sem naročal po okr. glavarstvu. ./../⁵*

V praksi je delo aprovizacijskih odborov potekalo tako, da so takrat, ko so dobili hrano ali potrebnost, na oglasno desko dali razglas o njenem razdeljevanju. Posebej velik naval je bil, kadar se je razdeljevala moka. Sprva so aprovizacije še prodajale, rekvirirana hrana je bila cenejša kot na prostem trgu. Kasneje pa so oddajale le še na nakaznice.

Aprovizacija je za delavce leta 1917 priskrbela 8 kilogramov živil mesečno, za ostale 4 kilograme. *»Kako naj se živi s 4 kg moke, in še ta silno slaba, en mesec; in drugi mesec bo še manj!«⁶* Glede moke je bilo tako, da so kmetje, ki so se sami preskrbovali, dobili manj, saj naj bi imeli lastne zaloge. Delavci in meščani so res bolj občutili pomanjkanje. Šli so k kmetom. Ti so jim sprva še kaj prodali pod roko. Na deželi je šlo namreč ljudem še vedno bolje, kot v mestih, saj je bila bolj razvita samooskrba. A ne pri trgovcih in ne pri kmetih se z denarjem ni dalo nič kupiti, saj ni bilo prodajnega blaga.⁷ O tem tudi kroparski župnik: *»Po štacunah se za denar malo dobi oziroma se dobi zelo težko.«⁸* Vedno bolj je zato stopala v veljavo blagovna menjava. *»Naši štacunarji dajejo npr. petrolej, cikorijo, milo za živila, kmetu pravijo: Dam, a le če prineseš krompirja, mleka itd. Domačim pa pravijo, če nisi poseben prijatelj, nimamo še zase ne, mi je prav žal, petrolej je pošel.«⁹*

Že na začetku leta 1917 so pričakovali občutno pomanjkanje krompirja, zelja, repe, pese, tudi letina fižola je bila slaba. *»Krompirja se nikjer ne dobi, ne pri aprovizacijah ne na trgu ./../¹⁰* Poletje je bilo sušno: *»Z prvim majem mraz naenkrat pojenja, nastane toplota in nastopila je huda suša skozi celo pomlad, poletje in jesen.«¹¹* Pridelava pšenice in koruze je bila za četrtnino manjša, ječmena in ovska kar za polovico. Suša ni bila dobra napoved in ljudje so zaradi strahu pred lakoto zelo varčevali

⁴ Prav tam, Zapisnik seje deželnega odbora z dne 10. oktobra 1917.

⁵ Aljaž, Jakob: *Dovška župnijska kronika 1889–1923*. Dovje-Mojstrana: Planinsko društvo, 1989, str. 35.

⁶ *Kronika župnije Kropa 1914–1919*. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 20. 3. 1917, str. 96.

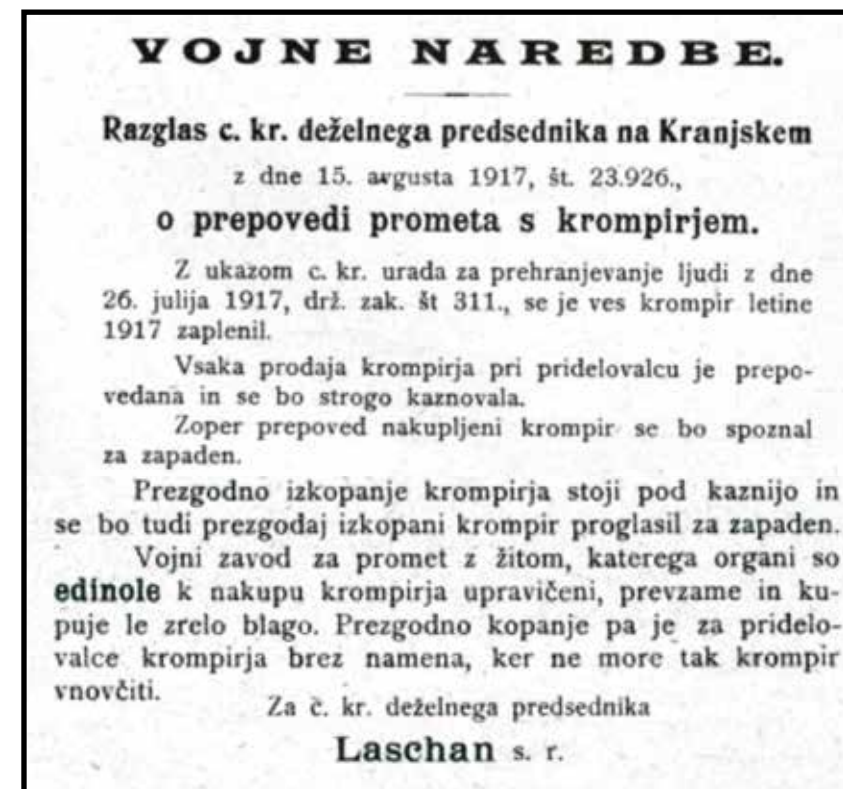
⁷ V letu 1918 se je pomanjkanje še stopnjevalo. Vsa menjava je bila le še blagovna. Ljudje z Gorenjske so začeli odhajati po blago in živila v Benečijo.

⁸ *Kronika župnije Kropa 1914–1919*. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 5. 1. 1917, str. 83

⁹ Prav tam, str. 83–84.

¹⁰ *Kronika župnije Koroška Bela*. Nadškofijski arhiv Ljubljana, leto 1917.

¹¹ Prav tam.

s hrano in iskali alternative tistemu, kar je primanjkovalo, kar je pomenilo tudi spremembe v prehranjevanju. Od tod tudi vse pogostejša navodila, kako s skromnimi živili pripraviti hranljive jedi. Brali so knjigo *Varčna kuharica*, ki je reševala problem pomanjkanja hrane in tako *»veliko pripomogla k blagostanju slovenskega naroda«¹²*

Prišlo je tudi do pomanjkanja sena in detelje: *»Vsled suše ni mogla trava rasti. Vsled tega se je sena nakosilo le eno petino od drugih let.«¹³* Ni bilo treba namreč zgolj nahraniti domačinov in vojaštva, ampak tudi na tisoče vprežnih in tovornih konj, ki so šli preko naših krajev. Zaloge sena so hitro pošle. Zato pozivi, naj ljudje višek sena rajši prepustijo vojski. Vojska bo sama pokosila travo in še plačala za to. V nasprotnem primeru pa bi morali sami kositi, navsezadnje bi pa prav tako vse vzela vojska.

Sicer je preskrbo vojske s hrano izvajala vojaška oblast. Kljub organizirani vojaški preskrbi, so vojaki vzeli tudi velik del lokalnih viškov hrane: *»./../ Razvedelo se je, da pride semkaj velikanska množina vojakov, pa vse hiti spravljat, lastniki iz strahu, da bi jim vojaki ne pokradli vsega, domači tatovi pa iz strahu, da potem ne bodo mogli več krasti zaradi vojaških straž. ./../¹⁴* Deželna vlada je sicer naročala okrajnim glavarstvom, naj preprečijo prezgodnje pobiranje pridelkov, ker se s tem dela škoda aprovizaciji, a kljub vsemu je bilo *»./../ polno vojaštva, ki je surovo korenje in repo, da se nekoliko nasiti. ./../¹⁵*

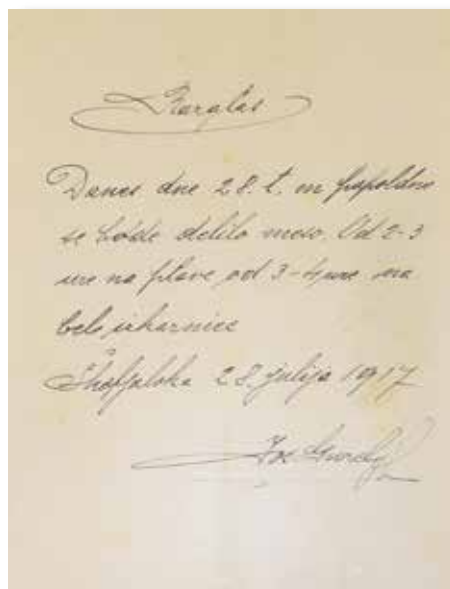
¹² *Slovenec, Varčna kuharica*. 21. 6. 1915, št. 138, str. 6.

¹³ Prav tam.

¹⁴ *Kronika župnije Križe*. Nadškofijski arhiv Ljubljana, 13. 9. 1917, str. 29.

¹⁵ *Kronika župnije Kropa 1914–1919*. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 4. 2. 1917, str. 89

Naredba o zaplembi krompirja letine 1917. (Kmetovalec, 31. 8. 1917, št. 34, str. 135)

Razglas aprovizacijskega odbora o deljenju moke. (ZAL, Enota v Škofji Loki)

Prošnja za oprostitev konjskega vpoklica. (ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

Vojska je za svoje potrebe vzela tudi druge surovine, kot je npr. les: »/.../ Naš gozdni paznik nam je naznanil, da vojaki, ki so nastanjeni okrog Stražišča, kar cele hlode vašega lesa na Šmarjetni gori ven spravljajo. /.../«¹⁶ Veliko lesa so izsekali v Bohinju za potrebe gradnje fronte v visokogorju. Primanjkovalo je vprežne živine, saj je vojska izvedla nakup konj z namenom »da se operacijska zmožnosti zasledujočih armad zviša in pričeta ofenziva najkrepkejše nadaljuje«¹⁷ ali pa celo njihov vpoklic. Do konca leta 1917 je vojska na Kranjskem želela zbrati 4.000 konj, a ji ni uspelo.

Dodaten ukrep, da bi ljudstvu zagotovili vsaj osnovna živila, je bila uvedba živilskih kart¹⁸ oziroma nakaznic za živila. Na karte so kmalu začeli prodajati vsa pomembna živila: moko, sladkor, kruh, olje. Brez nakaznice ni bilo mogoče kupiti že tako skromno odmerjenih količin hrane. V letu 1917 so poleg vseh že obstoječih nakaznic za hrano uvedli še nakaznice za oblačila in obutev. Nakaznice so določale, kakšna količina živil iz aprovizacije pripada določeni osebi. Število nakaznic je bilo omejeno. Večkrat je prihajalo tudi do goljufij z nakaznicami.

Hkrati pa je zaradi pomanjkanja prišlo do inflacije, saj so cene živil rasle. Vojni dobičkarji so seveda želeli služiti na račun lačnega prebivalstva. Nekateri trgovci so imeli zato med vojno velik dobiček: »Nekaterim trgovcem cvete pšenica, katero niso nikdar sejali, a jo bogato žanjejo.«¹⁹ Zaradi rasti cen se je vrednost denarja zmanjševala.

Z namenom omejevanja rasti cen in bogatenja trgovskih špekulantov je oblast kot prvi ukrep že leta 1914 določila najvišje cene življenjskih potrebščin. A so se v času vojne cene kljub temu povečale deset do petnajstkrat.²⁰ »Kam plovemo? Ko so se začeli izdelovati vojni čevlji (z lesenimi podplati), je izšla odredba, da največji veljajo nekako okoli 13 K, za otroke pa mnogo manj. Sedaj so ti čevlji že čez 30 kron in pravijo, da bodo še dražji!! Kaj se niti tukaj ne more obdržati normalnih cen?«²¹ Tudi cena blaga za obleke se je v enem dnevu lahko trikrat podražila. Januarja 1917 je bila cena za kilogram masla kar 17 kron. Kilogram pšenice je bil v prvih mesecih leta po 35 helerjev,²² kasneje pa »/.../ en mernik pšenice – če se je še more dobiti – 50 kron do 74 kron. /.../«²³ Kilogram torej okoli 2 kroni.

Naraščanje cen so ljudje sprejemali s strahom: »/.../ Od dneva do dneva naraščajo cene tako, da se sploh čudimo, da ljudstvo to navijanje voljno prenaša. Ako bo šlo to dalje, potem je sploh nemogoče, živeti ljudem, ki niso zakopani v tisočih. /.../«²⁴

16 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 5283, t. e. 323, dopis z dne 1. 5. 1917.

17 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 5283, t. e. 324, dopis z dne 29. 10. 1917.

18 Tudi krušne karte.

19 Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 5. 1. 1917, str. 84.

20 Štepec, Marko: Prehrana. V: Slovinci + prva svetovna vojna. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2010, str. 79.

21 Slovenski narod, Kam plovemo? 9. 1. 1917, št. 6, str. 3.

22 Avstro-ogrsko krona se je delila na 100 vinarjev oziroma helerjev (nem. Heller, madž. fillér).

23 Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 9. 5. 1917, str. 101. Mernik pšenice je 25 kg.

24 Gostilničar, Naraščanje cen. 25. 2. 1917, št. 3–4, str. 5.

Živilska nakaznica.

(ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

V letu 1917 je prišlo tudi do velikega pomanjkanja sladkorja. Kavarne, slašičičarne in gostilne so dobile posebna navodila, kakšna naj bo njegova poraba. Prepovedana je bila uporaba sladkorja za izdelovanje sladkih pijač, likerjev in drugih žganih pijač in kozmetičnih predmetov, bilo pa je tudi »/.../ strogo prepovedano postavljati pred goste sladkor za poljubno porabo. /.../«²⁵

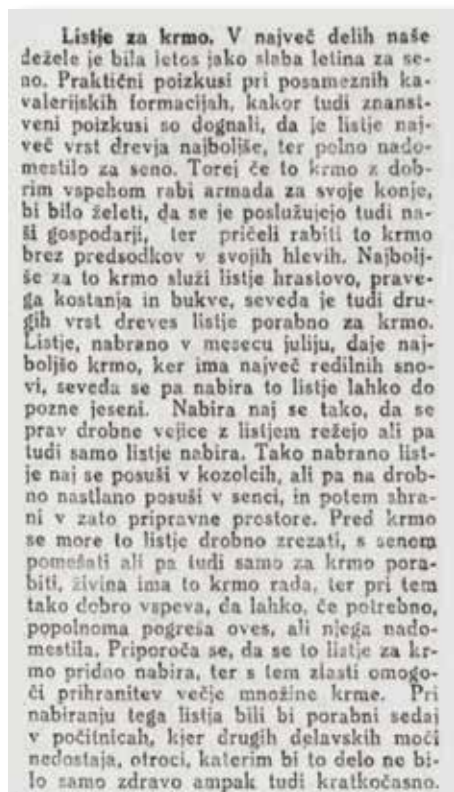
Velik problem je predstavljala tudi rekrutacija ali z drugimi besedami: »/.../ Delavce je vzela vojska. /.../«²⁶ Moški in fantje, ki so bili v najboljših letih in najbolj sposobni za delo, so bili vpoklicani. Doma so ostajale samo ženske z otroci in bolni ter ostareli. Ti so se morali prilagoditi na novo situacijo. Delo, ki so ga prej tradicionalno opravljali moški, so prevzeli ženske in otroci. Ne samo, da so ženske začeli zaposlovati v industriji, doma jih je čakalo delo na polju. Druge izbire sploh niso imele, če so želele preživeti družino. Celo pouk v šolah so prilagodili kmečkemu delu. Ob hudem pomanjkanju so se ljudje zelo trudili, da bi bila polja dobro obdelana in da bi vzgojili čim več pridelka, kajti to jim je pomenilo lažje preživetje. Zato komisije, ki so nadzorovale in spodbujale obdelavo zemlje v začetku vojne, praktično niso bile več potrebne. Ženske so resda opravljale vsa moška dela, a plačane niso bile enakovredno. Dovoljeno je bilo tudi delo ob nedeljah in praznikih: »Vsled velike sile in potrebe je bilo meseca majnika t.l. vsled odloka c. kr. Ministerstva ob nedeljah in praznikih po dokončani službi božji dovoljeno: zlasti vsled velikega pomanjkanja delovcev na polju.«²⁷

Problem pomanjkanja delovne sile je oblast reševala tudi z možnostjo najema vojnih ujetnikov oziroma »vojaških delovnih oddelkov«. Te so lahko najeli na podlagi prošnje okrajnemu glavarstvu, zagotoviti jim je bilo treba ustrezne pogoje za delo in prehrano. V okrožnici delodajalcem

25 SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, šk. 63, razglas z dne 30. 4. 1917.

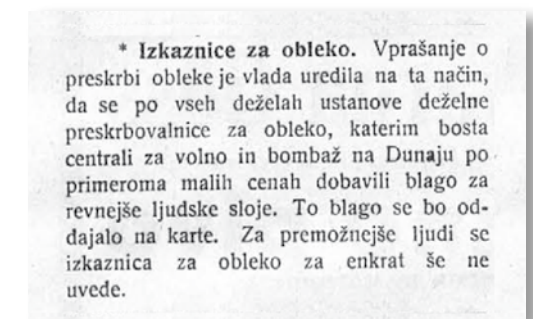
26 Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 8. 4. 1917, str. 97.

27 Kronika župnije Kokra. Nadškofijski arhiv Ljubljana, leto 1917, str. 38.

Namesto sena so za konjsko krmo predlagali listje.

(Slovenec, 19. 7. 1917, št. 9, str. 5)

Leta 1917 so bile za revnejše sloje uvedene nakaznice za živila.

(Gostilničar, 25. 6. 1917, št. 11–12, str. 47)

Na poljih so delale ženske in otroci. Fotografija je iz okolice Kranja.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Želodčne težave so zdravili z želodčnim likerjem Florian. Priporočali so ga tudi v časniku Sava.

(Foto Boštjan Gunčar, predmet hrani Gorenjski muzej; Sava, 3. 2. 1917, št. 5, str. 4)

vojnih ujetnikov so bila navodila: »Hrana vojnih ujetnikov naj bo zadostna in zdrava in enaka oni, ki jo dobivajo domači kmetijski delavci. Kaj več ali pa kaj boljšega nego lastnim delavcem naj se vojnim ujetnikom ne daje, da ne bo pritožb, češ vojni ujetniki so boljše priskrbljeni kot domači.«²⁸ Tudi domači vojaki so imeli možnost vložiti prošnjo na okrajnem glavarstvu, da gredo domov pomagati pri delu. Včasih je na pomoč priskočilo vojaštvo, nastanjeno v nekem kraju, ki so bili prav tako »kmetovalci, ki so morali zapustiti svoj dom in zamenjati plug s puško. /.../«²⁹ V zameno so dobili plačilo ali hrano, pomagali pa so z delom ali posodo vprežne živine. Marca 1917 so npr. v Begunje na Gorenjskem prišli avstrijski ulanci s konji, ki so kmetom pomagali pri delu na polju.³⁰

Vojna pa je prinesla tudi nekaj spoznanj, ljudi je »izmodrila«. Prej so mislili, da ne bodo mogli živeti brez žganja in vina, brez čaja in ruma. Tobakarji so mislili, da bodo pogrešali »priljubljeno travico«, a nihče ni zaradi pomanjkanja tobaka umrl. Ženske so doma izdelovale cikorijo iz rdeče pese in kuhale milo iz odpadkov masti.³¹ Kljub raznim ukrepom pa oblastem ni uspelo preprečiti druginje in vse pogostejšega kršenja zakonov in nemira, ki so iz tega izhajali.

28 SI_ZAL_KRA/0002, *Občina Kranj*, a. e. 5283, t. e. 324, okrožnica delodajalcem vojnih ujetnikov z dne 1. 8. 1917.

29 *Slovenec, Pomoč vojakov pri kmetijskih delih*. 21. 6. 1915, št. 138, str. 6.

30 *Kronika župnije Begunje na Gorenjskem*. Arhiv župnijskega urada Begunje na Gorenjskem, leto 1917.

31 *Domoljub, Nauki vojnega časa*. 1. 3. 1917, št. 9, str. 6.

Potna legitimacija za pot iz Škofje Loke do Ljubljane.

(ZAL, Enota v Škofji Loki)

Življenja, ki so ga na Gorenjskem poznali nekoč, leta 1917 že dolgo ni bilo več. Stvari, ki so se ljudem pred vojno zdele samoumevne, so postale težko dosegljive ali omejene. Vsakdanje življenje je postalo podrejeno vojaškim potrebam. Vanj je močno posegla cenzura in razne prepovedi ter omejitve, ki so jim onemogočale osnovne svoboščine, ki so bile v veliki meri kršene. Nastopilo je obdobje vojaškega absolutizma. Večinoma so bile posledice za bivanjsko okolje negativne. Vojna je prekinila tok življenja, poslabšalo se je zdravje in psihično počutje. Žrtvovani so bili ljudje in dobrine.² Ljudje so menili, da »/.../ najbrž pride po tem splošnem pomanjkanju – bolezen in smrt. /.../«³

Omejena je bila svoboda pisanja, javno poročanje in pisemska tajnost. Pisanje o vojaških zadevah je bilo celo povsem prepovedano: »/.../ Najstrožje je prepovedano poročati komurkoli o predmetih vojaške narave, četudi dozdevno nedolžnega pomena, kakor o prihodu ali odhodu častništva, o nastanitvi vojaštva in slično. Razširjevalci takšnih vesti se izpostavijo strogemu kaznovanju tudi tedaj, ako nimajo nikakega slabega namena. /.../«⁴ Informacije in podatki, ki so se prenašali preko medijev in so bili namenjeni javnosti, so bili podvrženi cenzuri. Namen cenzure je bilo preprečiti objavljane in razširjanje gradiva, vsebina katerega je bila v nasprotju z interesi države. Cenzuri je bila podvržena

1 Milčinski, Fran: *Dnevnik 1914–1920*. Ljubljana: Slovenska matica, 2000, str. 278.

2 Guštin, Damijan: *Soška fronta in njeno slovensko zaledje. V: Velika vojna in Slovenci*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 74.

3 *Kronika župnije Kropa 1914–1919*. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 7. 3. 1917, str. 92.

4 *Slovenec, Cenzura in časopisje*. 26. 6. 1915, št. 143, str. 7.

Vojska tako podivja človeka, da nima prav nič več za sveto in ne za greh: spremembe življenjskega okolja

» Stari ljudje teže prenašajo mero te vojne. Mlajše vsaj to laži up, da vendar še kdaj dožive urejene razmere. Starci nimajo tega upanja, tem teže se odrekajo vajenim ugodnostim življenja.«¹

Pregledovanje potne legitimacije pri Bohinjskem jezeru.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

noči. Dekleta jih celo hodijo v okolico obiskovat.«¹¹ Zato je bilo dekletom prepovedano, da hodijo zvečer po hišah: »Javno vlačugarstvo je oblastveno prepovedano, zlasti, ker se lahko zatrosijo nalezljive bolezni.«¹²

Zakonska zvestoba je postala kar velik moralni problem, ki je zelo motil predvsem duhovščino. Nalezljive kužne bolezni so bile res pogoste med ljudmi in živalmi. Vojaki so med domačine prinesli kolero, tifus in grižo. Pri parkljasti živini je bila pogosta slinavka. V letu 1917 so po vsej Gorenjski večkrat razglasili karanteno za določena posestva in zahtevali razkuževanje hlevov.

Tudi pri mladih je vojna pustila posledice. Tako pri mladih fantih, ki so odšli na vojno, kot tudi pri mlajših, ki so ostali doma. Ti niso imeli dobrih možnosti za pouk, šolska poslopja so morali velikokrat izprazniti za potrebe vojske, prehrana je bila slaba in pomanjkljiva, kar je vplivalo na njihov fizični razvoj. Ker so bili brez očetov, ki so bili mobilizirani, so tudi zelo zgodaj začeli delati na domačih poljih ali pa so hodili v službo k obrtnikom ali na železnico in tako zašli v slabo družbo. Zaradi vojnih razmer je zelo trpela vzgoja.

Na spremembo poznanega življenjskega okolja je dodatno vplival prihod beguncev na Gorenjsko iz območja ob Soči. Po posameznih župnijah so jih nastanili po zasebnih hišah. Vrstili so se pozivi, ki so igrali na noto sočutja, naj z njimi ravnaajo prijazno: »Ubogim beguncem usmiljenje, prijaznost, pomoč! /.../ Mnogokrat se sliši še od beguncev, da jih domačini ne vidijo radi in da jim ne dajo, kar bi jim lahko dali.

¹¹ Prav tam, 26. 11. 1917, str. 136.

¹² Prav tam, 26. 11. 1917, str. 137.

Morda te pritožbe niso vselej opravičene; večkrat pa so najbrž opravičene. Res, da je težko drugim dajati, ko je nam samim za vse že tesno in tenko. Toda pomislite, kako bi bilo nam, ko bi morali bežati k tujim ljudem? Kako bi si takrat želeli, da bi se drugi do nas vedli? /.../«¹³

Ne samo sprejetje beguncev, celotno življenje je postalo prepleteno z dobroteljnostjo. Na vsakem koraku so se vrstili pozivi humanitarnih organizacij, kot npr. Rdečega križa, ki so zbirale dobrine za oskrbo vojakov na bojišču, za goriške begunce, za »soški sklad«, za oslepele in obolele vojake, sirote, vdove, perilo za vojake, za podporo družinam vpoklicanih, za revno šolsko mladino ... Zbirali so direktna finančna sredstva ali praktične potrebščine za vojake na fronti. Potekali so dobrotelni koncerti, razne prireditve. Z akcijami so pričeli tudi v uredništvih časopisov. *Slovenski gospodar* je organiziral celo akcijo »Za vojake kadilce«.

Določenim območjem, kot je npr. Bohinj, pa je vojno stanje poleg vseh negativnih sprememb, prineslo tudi določene pozitivne stvari. Ženske so se zaposlovale v vojaških pralnicah, fantje so dobili delo pri ozkotirni železnici ali v na novo odprtem rudniku boksita. Lokalne trgovine, kot npr. Budkovičeva, so zelo dobro poslovale. Množica vojakov je kupovala raznovrstno blago za svoje potrebe: od pripomočkov za osebno nego, do pijače in hrane. Tudi sirarstvo je imelo status za vojsko pomembne dejavnosti.¹⁴

Domačinke v Bohinju so se zaposlile v vojaških pralnicah.

(Muzej Novejšje zgodovine Slovenije)

¹³ *Bogoljub: cerkveni list za Slovence*, marec 1917, št. 3, str. 68.

¹⁴ Budkovič, Tomaž: *Bohinj 1914-1918: med fronto in zaledjem*. Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva založba, 1999, str. 156.

Denar nima nobene vrednosti: **avstro-ogrski denarni sistem med prvo svetovno vojno**

Bankovec za 10 kron, 1915. (Gorenjski muzej)

Kranjska in z njo Gorenjska je bila do konca prve svetovne vojne vključena v valutno območje avstro-ogrške krone.² 2. avgusta 1892 je avstrijski cesar Franc Jožef podpisal zakon o uvedbi krone, s čimer je Avstro-Ogrska svoj denarni sistem naslonila na zlato podlago. Krona je nadomestila goldinar in je veljala za 1/3280 kilogramov čistega zlata.³ 1. januarja 1900 je bila določena kot izključno zakonito plačilno sredstvo v monarhiji. Menjava bankovcev in srebrnikov je potekala v razmerju 2 kroni za 1 goldinar, zlatnikov pa 42 goldinarjev za 100 kron. Od leta 1904 do začetka prve svetovne vojne so bili v obtoku samo kronski bankovci in kovanci, z izjemo srebrnika za 1 goldinar, ki je nadomeščal kovanec za 2 kroni – ta je bil prvič kovan šele leta 1912.

Med prvo svetovno vojno so bili v obtoku zlatniki po 10, 20 in 100 kron, srebrniki po 1, 2 in 5 kron, nikljast in bakren drobiž po 1, 2, 10 in 20 vinarjev ter stari srebrni goldinarji, ki so veljali 2 kroni. V uporabi so bili bankovci po 10, 20, 50, 100 in 1.000 kron. Prva svetovna vojna je povzročila izginjanje srebrnikov iz obtoka, zato so namesto njih izdali bankovca po 1 in 2 kroni: »Nov drobiž smo dobili tudi v Ljubljani. V kavarnah so plačilni natakari že včeraj menjavali večje novce s polovicami in četrtinkami dvekronskih bankovcev. Razpolovičenje in razčveterenje teh bankovcev je pripustno, ker plačuje avstroogrška banka za četrtinke celih 50 v, za polovice pa cele krone.«⁴

1 Slovenski narod, Ljudem se mudi ... 11. 8. 1914, št. 185, str. 2.
2 Danes bi se za 1 krono dobilo 2 evra.
3 To je pomenilo, da je moralo biti iz kilograma čistega zlata skovanih 3.280 kron oziroma iz kilograma denarnega zlata (900 promilov zlata, 100 promilov bakra) 2.952 kron.
4 Slovenski narod, 22. 9. 1916, št. 217, str. 3.

»/.../ Sicer pa so v naši zapuščeni provinci ljudje bolj pametni, kakor na Dunaju; pri nas je dovolj drobiža v prometu in skrivajo drobiž samo najbolj omejeni ljudje po deželi, na Dunaju pa je tako pomanjkanje drobiža, da je joj.«¹

Bankovec za 2 kroni je veljal kot drobiž: četrtina bankovca je bila vredna 50 vinarjev, polovica pa 1 krono. (Gorenjski muzej)

Vladalo je tudi veliko pomanjkanje kovanega drobiža, saj je primanjkovalo plemenitih kovin. Pomanjkanje so povzročale govorice, da je papirnat denar izgubil veljavo, zaradi česar so ljudje kovan drobiž začeli kopičiti.

Zanimivo pa je, da so ljudje kopičili le bakren in nikljast drobiž, in ne srebrnega ali zatega. Mnogi kraji na Avstro-Ogrskem so si pomagali z izdajo lastnega zasilnega papirnatega drobiža. Na Slovenskem so tak drobiž pripravili leta 1915 v Novem mestu. To so bile občinske nakaznice po 10, 20 in 50 vinarjev, vendar niso bile izdane, ker dunajska vlada ni izdala ustreznega dovoljenja. Sredi leta 1915 so začeli kovati nove kovance po 10 vinarjev z večjim deležem bakra in manjšim deležem niklja, leta 1916 pa še železen drobiž po 2 in 20 vinarjev: »Novi 20-vinarski drobiž kujejo zdaj na Dunaju in sicer bo ta denar narejen iz železa. V promet pride še tekom prihodnjih dveh mesecev.«⁵ Nikljast kovanec za 20 vinarjev je prenehal veljati 31. decembra 1916, za 10 vinarjev pa 31. decembra 1917. Novi bankovci za 2 kroni z rdečim in črnim tiskom na belem papirju so prišli v promet 9. julija 1917 in z datumom 1. marec 1917.

Po koncu prve svetovne vojne je krona ostala v obtoku tudi v novih državah, ki so nastale po razpadu Avstro-Ogrske. Zaradi naraščajoče inflacije in pritoka novih bankovcev so te države nekdanje avstro-ogrške bankovce najprej označile, kasneje pa zamenjale z drugimi. Srebrniki in nikljast drobiž so pri nas ostali v obtoku še dolgo po koncu prve svetovne vojne in razpadu Avstro-Ogrske, vse do leta 1932.

5 Slovenski narod, 31. 5. 1916, št. 125, str. 4.

Bankovec za 1 krono, 1916. (Gorenjski muzej)

Novi bankovci za 2 kroni so prišli v promet 9. julija 1917. (Gorenjski muzej)

— **Železni denar.** Dne 3. t. m. torej jutri pridejo v promet dvajsetvinarski novci iz železa. Nakovanih je že nad 40 milijonov komadov. V drž. kovačnici za denar izdelajo dnevno 600.000 železnih dvajsetvinarskih novcev, 120.000 desetvinarskih novcev iz novega srebra in 150.000 srebrnih kron. Obenem se bo začelo jemati iz prometa dvajset in desetvinarske novce iz nikla oziroma alpake in se bo ta material dal vojni upravi na razpolaganje.

Slovenski narod, 2. 8. 1916, št. 175, str. 3.

— **Razpolovičenje 2kronskih bankovcev.** Z Dunaja poročajo: Avstro-ogrška banka je odredila, da bodo njeni zavodi menjavali razpolovičene in razčveterene 2kronske bankovce brez odbitka le še do 31. januarja. Pozneje se bo s takim bankovci postopalo po predpisih, ki veljajo za raztrgane bankovce, zamenjavalo se jih bo torej le proti določeni odškodnini.

Slovenski narod, 8. 1. 1917, št. 5, str. 5.

Vse se je godilo
za vojno,
vse zaradi vojne:
**industrija in
obrt postaneta
proizvodnja za
vojaške potrebe**

»Obrtnost
občutno trpi ter
producira ponajveč
se v vojne svrhe.
/.../«¹

Celotno gospodarstvo in dejavnosti, ki so z njim povezane (npr. proizvodnja, transport in trgovina), ob začetku prve svetovne vojne na njo niso bile pripravljene, zato jih je vojna zelo prizadela. Slabe razmere v gospodarstvu so se sicer kazale že pred vojno, kljub velikemu napredku v začetku stoletja, ko sta industrija in trgovina doživljali hiter razvoj. Prav tako se je razvoju skušala prilagajati obrt, z nastajanjem novih panog.

Politične razmere na Balkanu pred vojno in gospodarske blokade so namreč terjale svoje. Proizvodnja se je zmanjševala, brezposelnost večala, uvoz, izvoz in trgovske povezave so bile prekinjene. Prva svetovna vojna je položaj tako le še zaostila. Ni bilo več svobode, saj je bila država tista, ki je uravnavala produkcijo, razdeljevanje in porabo dobrin. Posledice so bile sicer najbolj vidne v kmetijski dejavnosti, o čemer smo pisali že v prejšnjih poglavjih. Prav nič drugače pa ni bilo z industrijo in obrtjo. A je bilo na Gorenjskem, kot tudi po drugih deželah, od nje na začetku 20. stoletja odvisno preživetje manjšega dela prebivalstva, kot od drugih gospodarskih panog: »Od industrije in obrti je na prelomu stoletja živelo le okrog 11 odstotkov ljudi, in to največ od rudarstva in železarstva, kovinske, lesne, živilske industrije ter gradbeništva.«² Gospodarstvo

se je v celoti preoblikovalo v oboroževalno in vojno. Glavna je bila preskrba vojske in njeno financiranje. Industrijski in obrtni obrati, ki so začeli s prestrukturiranjem in z delom za vojsko, zato niso občutili posledic vojne, ravno nasprotno. Dejavnost podjetij in obrtnikov, ki so dobivali vojaška naročila, je oživela. Taka so bili na Gorenjskem npr. Kranjska industrijska družba oziroma Železarna Jesenice, Prva žebljarska in železoobrtna zadruga Kropa in tovarna Peko. Za vse pa so veljale omejitve v svobodi prometa, proizvodnji, obsegu dobave in problem izpada surovin. Država je imela neomejeno moč tako pri razdeljevanju kot pri porabi dobrin. Skrb za državno gospodarstvo so prevzele ženske, ki so se tudi zaposlovale v obrti in industriji. Tovarne so namreč po vpoklicu moških ostale brez delovne sile. Vpoklicu pa so se izognili moški določenih obratov, ki so delali za armado ali poklicev, ki so bili pomembni za vojaško preskrbo. Največ obratov je proizvodnjo ustavilo ali zmanjšalo v tekstilni, lesni in živilski industriji, v oblačilnih obrteh ter v kemični, usnjarski in papirni obrti. Naročila so sicer bila, a ni bilo surovin, premoga in delovne sile.

Tudi obrtniki (kovinarji, krojači in čevljarji) kljub naročilom niso mogli delati, saj določenih surovin, npr. železa in kože, ni bilo. Če pa so že lahko izdelali naročila, so bila ta slabše plačana. Cvetela je trgovina z manufakturnim blagom, kadar je bilo le kaj na voljo za prodajo. Vse staro in uležano blago so prodali tudi po večkratnih cenah.

Najbolje se je godilo trgovcem, obrtnikom in industrijskim obratom, ki so imeli protekcijo s strani države. V časopisih *Slovenec* in *Slovenski narod* so objavljali javne razpise za vojaške dobave za obdobje več let, s tem, da so bile količine dobave in časovni okviri določeni vsako leto sproti. To so bili predvsem razpisi za dobave oblek, opreme iz usnja in kožuhovine za potrebe avstro-ogrske vojske. Razlike pa so bile tudi znotraj posameznih panog, ki so delale za vojno. Usnjarski obrati ali obrtniki, ki so delali za vojsko, so imeli prednost pri dodeljevanju kož in so dobro shajali. Medtem ko v tekstilni industriji ni bilo surovin in je skoraj popolnoma obstala, celo v obratih, ki naj bi skrbeli za vojaško dobavo.

Tudi Zbornica za trgovino in obrt je v svojem poročilu o gospodarskih razmerah za Kranjsko za leto 1917 opozarjala na vse izstopajoče probleme. Ni bilo delovne sile, tista, ki pa je bila, je bila zaradi nezadostne prehrane slabo učinkovita, ni bilo surovin, predvsem so pogrešali premog. Največji problem pa je bila centralizirana ureditev obrti, industrijske proizvodnje in trgovine.³

¹ *Gostilničar, Obdelujmo korenito svojo zemljo*, 25. 4. 1915, št. 7–8, str. 2.

² Repe, Božo: *Slovinci in prva svetovna vojna*, http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/slovinci_in_1_svetovna_vojna/, datum vira 7. 4. 2017.

³ *Slovenski trgovski vestnik*, 15. 6. 1918, str. 6.

Orožarna
avstrijske armade,
ki je izdelovala
jeklene zvonove:
**jeseniška železarna
Kranjske industrijske
družbe**

Jesenice v času prve svetovne vojne.

(Gornjesavski muzej Jesenice)

»Na Jesenicah je zagospodovalo pomanjkanje, v tovarni pa vojaška komanda.«¹

Kranjska industrijska družba (KID) je bila ustanovljena leta 1869. Na Gorenjsko se je razširila med letoma 1870 in 1871, ko je kupila železarske obrate na Javorniku in na Savi na Jesenicah. Leta 1895 je dejavnost razširila še v Škedenj pri Trstu. Pred prvo svetovno vojno sta bili zaključeni rekonstrukcija jeseniške martinarne in valjarne. KID je pred vojno pravzaprav nadzirala večji del kovinske industrije na Slovenskem. Začetek vojne je proizvodnjo občutno zmanjšal, surovin ni bilo. Delo je potekalo v težkih razmerah. Leta 1915 je Železarna Jesenice zaradi vojne zašla v krizo in po zračnem napadu iz 18. na 19. junij, ko je italijansko letalo na železarno odvrгло osem bomb, tudi ustavila proizvodnjo.²

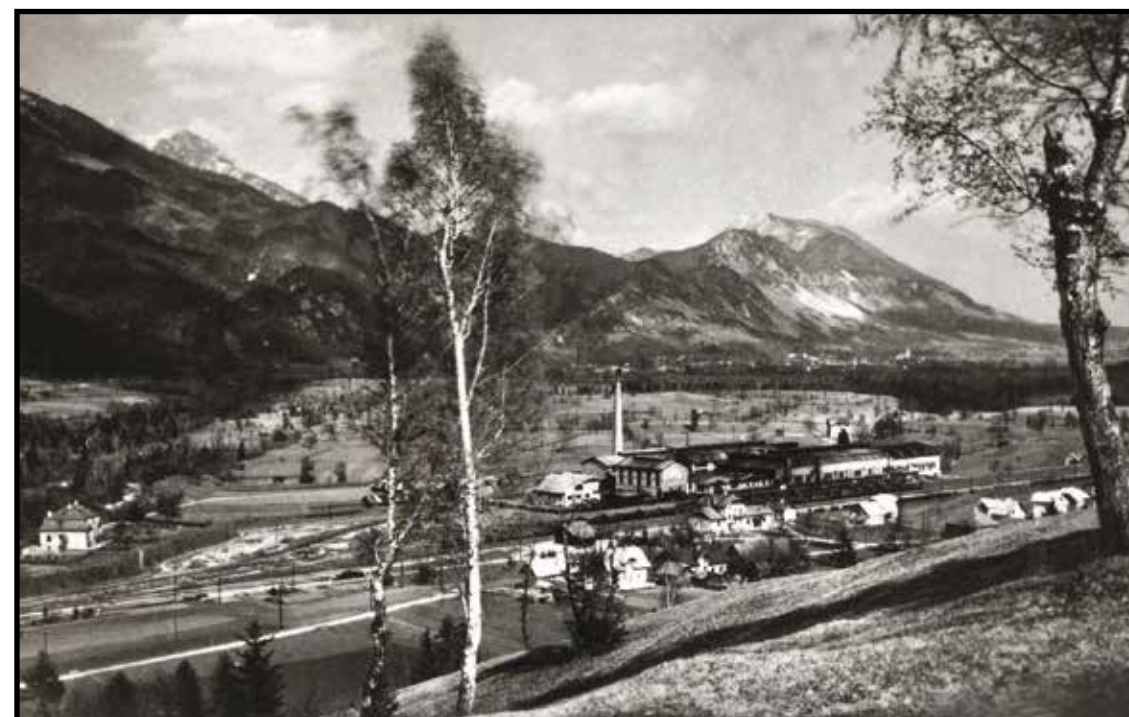
Nato pa je KID dobila priložnost, da se je njena glavna proizvodnja usmerila v vojno. Začeli so dobivati naročila vojaške uprave. Izdelovali so predvsem bajonete, nabojnike, tulce granat, dele vojaških žičnic in bodečo žico. Na dan so izdelali 28 do 30 ton bodeče žice.³ Postali so orožarna za avstro-ogrsko armado, zato ne čudi, da so bili leta 1917 ponovno cilj italijanskega zračnega napada. V tovarni so izdelovali tudi druge izdelke za potrebe vojske. Od kotlov za vojaške kuhinje, cestne valjarje do vodnih rezervoarjev za vojaško postojanko pri Zlatorogu v Ukancu. Moške, ki so bili vpoklicani v vojsko, so zamenjale ženske, ki pa so večinoma izdelovale bodečo žico in brusile bajonete.

Avstro-ogrška vojaška uprava je leta 1916 KID naročila, naj postavi tovarno grafitnih elektrod na Blejski Dobravi, saj je bila na območju

1 Smolej, Slavko: *Železarstvo na Gorenjskem: zgodovinsko branje*. V: *Glas Gorenjske*, 1956, št. 34, str. 9.

2 Mugerli, Marko: *Vojna industrija. V: V zaledju soške fronte*. Dostopno na http://www2.sistory.si/publikacije/rastave/V_zaledju_soske_fronte/ch07.html, datum vira: 22. 5. 2017.

3 Prav tam.

Tovarna elektrod na Blejski Dobravi.

(Gornjesavski muzej Jesenice)

centralnih sil le ena tovarna v Ratiboru, kar pa ni bilo dovolj za vse večje potrebe kemične in jeklarske industrije, ki je potrebovala večjo količino elektrod. Zgradili so jo s pomočjo italijanskih in ruskih vojnih ujetnikov po načrtu Karla Beckerja. Gradnjo in kasneje tudi proizvodnjo je nadzorovala vojska. Tovarna je začela obratovati 8. decembra 1917, vojaška uprava ji je tudi omogočala dovoz surovin. Ker so pri proizvodnji uporabljali črn premog, se je iz dimnika tovarne valil črn dim.⁴

Druga priložnost jeseniška železarne je izhajala iz pobiranja bronastih zvonov. Kot nadomestilo za v vojni odvzete bronaste zvonove so leta 1917 začeli vlivati jeklene. Že leta 1916 so ulili prvi poskusni zvon, naslednje leto pa začeli z redno proizvodnjo. Livarna za vlivajne zvonov je stala poleg martinarne.

Delo je potekalo pod vodstvom livarskega mojstra Franca Torkarja, ki ni nikoli povedal, kako je prišel do ustreznih tehnoloških rešitev. Načrtovanje zvonov je bilo zahtevno, saj so prej postopek poznali le v nemški livarni v Bochumu. Največji problem je bilo narediti zvonove z dobrim zvokom, ki bi bil čim bolj podoben zvoku bronastih. »Nedvomno je bil Torkar svojevrsten genij tako na področju livarstva, kakor tudi na glasbenem področju.«⁵ Jeklo je trše od bron in enako veliki jekleni zvonovi, kot so bronasti, so imeli višji zvok. Zato je prilagodil obliko zvonov, ki je postala značilna prav za jeseniško železarno.⁶

4 Prav tam.

5 Ambrožič, Matjaž: *Zvonarstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino cerkve, 1993, str. 153.

6 Prav tam.

Zvonovi Kranjske industrijske družbe, ki so pripravljani za odvoz iz jeseniške železarne.

(Gornjesavski muzej Jesenice)

Dovški župnik Jakob Aljaž je o jeklenih zvonovih zapisal:

»Dobra stran jeklenih zvonov je:

- da so osemkrat cenejši kot bronasti,
- da se ne ubijejo,
- da jih ne bodo v prihodnji vojski pobrali.

Slaba stran jeklenih zvonov je:

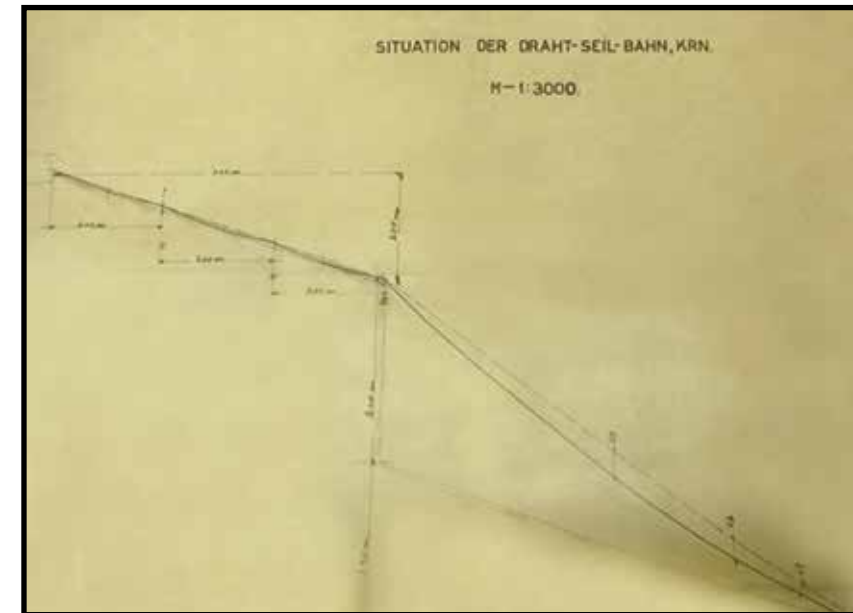
- da nimajo tako lepega in milega (pobožnega) glasu kot bronasti,
- da se jih bo sčasoma lotila rja, posebno če ne bodo bronirani, kajti veter nosi v zvonik sneg, včasih tudi dež.«⁷

Zvonovi so nosili napis KRAIN. IND. GES. ASSLING-HÜTTE 1917. Večina so bili brez posebnega okrasja, razen dveh črt pod klobukom. Podobe na njih so redkost, včasih so kar z barvo nanje narisali stilizirane podobe rastlin, ki so hitro izginile, saj so zvonovi, kot je napovedal Jakob Aljaž, res postali rjasti.

Z zvonovi, ki so bili vlti na Jesenicah, so oskrbovali celotno območje slovenskih dežel in kasneje tudi Jugoslavije vse do leta 1928. Ulili so več kot 2.000 zvonov.⁸

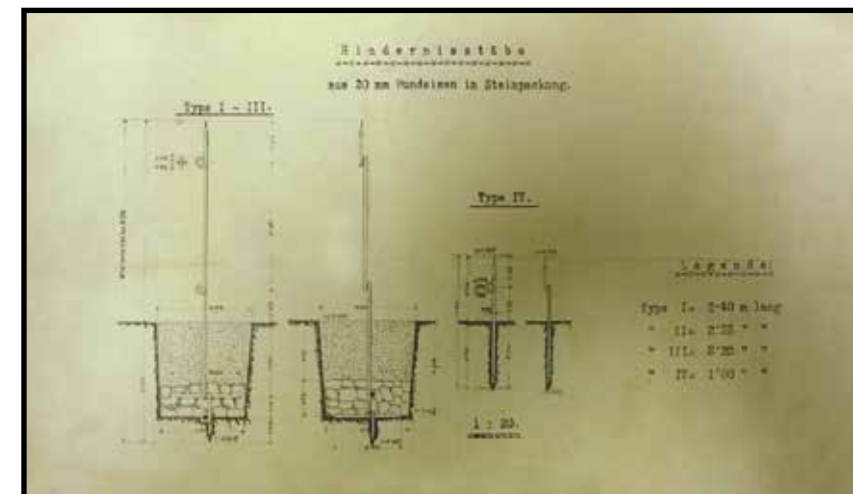
⁷ Jakob, Aljaž: *Dovška župnijska kronika 1889-1923*. Dovje-Mojstrana: Planinsko društvo, 1989, str. 43.

⁸ Prav tam, str. 154.

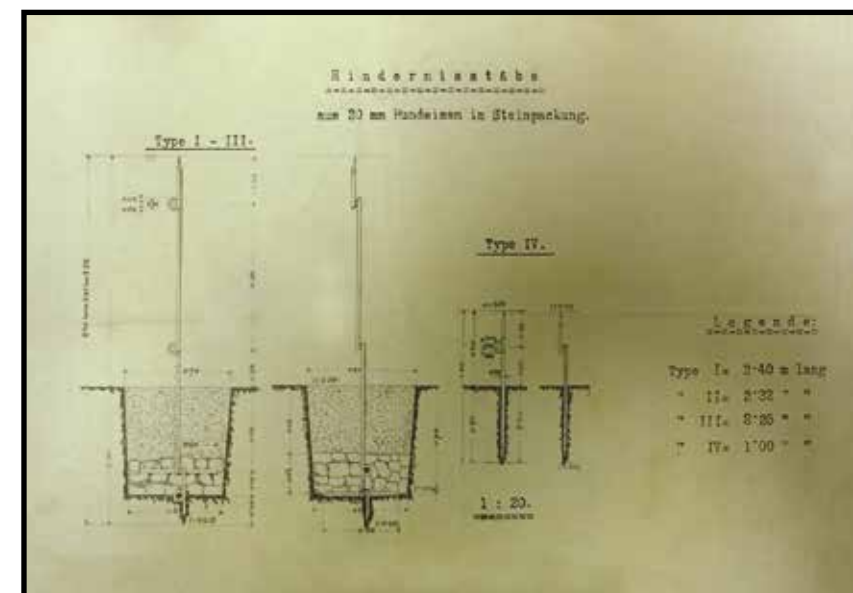
V KID Jesenice so izdelovali tudi dele za vojaške žičnice na Krn.

(Gornjesavski muzej Jesenice)

Načrt za izdelavo nabojnikov.

(Gornjesavski muzej Jesenice)

Načrt za nosilce žičnate ograje.

(Gornjesavski muzej Jesenice)

Začasa vojske železna obrt cvete: Prva žebljarska in železnoobratna zadruga v Kropi in Kamni Gorici

Prva žebljarska in železnoobratna zadruga v Kropi in Kamni Gorici je bila ustanovljena 16. novembra 1894, z delom pa je začela 1. maja 1895. Čas prve svetovne vojne je v poslovanju zadruga pomenil pomembno prelomnico, saj je nekaj let pred začetkom vojne ročnemu kovanju žebeljev grozil dokončen propad. Prav zato je bilo za zadrugo tako pomembno prvo večje naročilo ročno kovanih žebeljev za vojaške čevlje, ki ga je sprejela tik pred začetkom vojne – za potrebe vojske so se ročno izdelani žebelji namreč obnesli veliko bolje kot strojno izdelani.¹

Zadruga je v desetletju pred začetkom prve svetovne vojne postala pomemben del obrtne proizvodnje v avstro-ogrski monarhiji, kar je dosegla s postopnim prehodom na strojno delo. Prve strojno izdelane žebelje so v zadrugi naredili leta 1901. To so bili žebelji za železniške tire, vzporedno pa so nadaljevali tudi z njihovo ročno izdelavo. Do začetka prve svetovne vojne je zadruga precej razširila obseg svojega poslovanja. Poleg prodaje na avstrijskem tržišču, kjer so svoje izdelke prodajali tudi že v prvih trgovinah z železnino, je bil velik del proizvodnje namenjen vzhodnemu tržišču v Bosni, Bolgariji in Grčiji, kamor so izvažali t. i. levantinski sortiment žebeljev za gradnje in žebelje *kamelarje* za podkovanje konj. Drugo pomembno tržišče je bil Trst s številnimi trgovci z železnino. Pred prvo svetovno vojno je zadruga svoje izdelke dobavljala tudi mnogim pomembnim tovarnam in rudnikom tako v avstrijskem kot ogrskem delu monarhije.

¹ Florjančič, Saša: *Žebljarska zadruga v Kropi in Kamni Gorici v času prve svetovne vojne*. V: *Vigenjc: glasilo Kovaškega muzeja v Kropi*, leto 14, 2014, str. 89–90.

Prva žebljarska in železnoobratna zadruga v Kropi in Kamni Gorici leta 1919. (Fototeka Kovaškega muzeja v Kropi)

Ko se je začela prva svetovna vojna, je bilo v zadrugi zaposleno okrog 280 delavcev. Proizvodnja je obsegala delo v ročnih kovačnicah v Kropi in Kamni Gorici ter delo v strojnem oddelku oziroma tovarni v Kropi. Zaradi konkurence strojno izdelanih žebeljev je primanjkovalo dela v ročnih delavnicah, vigenjcih. Za zadrugo so bila zato velikega pomena naročila monturnega depota št. 3 (Monturdepot Nr. 3) s sedežem v Göstingu pri Gradcu, za katerega so od leta 1913 dalje izdelovali čevljarske žebelje za okovanje vojaških čevljev, ki so jih v Kropi imenovali lovski žebelji oziroma *jegri* (Jägernägel).³ Med prvo svetovno vojno so v Kropi kovali enokrilne čevljarske žebelje (Flügelnägel) in dvokrilne žebelje (Doppelflügelnägel), oboje so čevljarji uporabljali pri izdelavi težkih okovanih čevljev za utrjevanje robov podplatov. *Toparski* žebelji (Flachkopfnägel) so bili prav tako ročne izdelave. Imeli so ravno glavo in z njimi so čevljarji pred obrabo zaščitili podplate čevljev. Pred prvo svetovno vojno so čevljarske žebelje za zadrugo kovali večinoma ženske. Za ročno kovaško delo so bili delavci plačani v akordu, določena je bila višina izplačila za izdelanih tisoč kosov žebeljev glede na vrsto žebelja.

Na začetku prve svetovne vojne so v zadrugi nastopile težave v poslovanju. Vpoklicanih je bilo 19 njenih delavcev, primanjkovalo je železa in koksa, prihajalo je do težav pri transportu izdelkov. V začetku avgusta 1914 je kazalo, da bo v zadrugi potrebno zaustaviti delo. Toda 24. avgusta je monturni depot v Göstingu v zadrugi naročil za kar 11 milijonov čevljarskih žebeljev!

Oktober 1915 se je za zadrugo začelo obdobje vojne uprave, saj je postala podrejena vojaški oblasti in je morala delati za vojne namene. Razen za zadrugo je še za šest žebljarskih podjetij v Kropi in okolici⁴ začel veljati tudi rekvizicijski odlok o podreditvi pod vojnodajatveni zakon.⁵ S tem odlokom so za vojaške namene zasegli vse do tedaj in za naprej izdelane količine čevljarskih žebeljev. Odredba je poleg *jegrov* zajela tudi druge čevljarske žebelje, *cvikovce*, *romovce* in žebelje z ravno glavo za podplate. Žebljari so morali že pripravljene zaloge žebeljev takoj odposlati v monturni depot v Gösting, kamor so morali sproti pošiljati tudi nove pošiljke žebeljev. Poleg tega pa so morali Vojnemu ministrstvu na Dunaju sporočiti tudi povprečni dnevni izdelek in evidenco odposlanih količin ter vrst žebeljev. Zadruga je v službi lahko obdržala del mobiliziranih mož, za katere je bila uvedena delovna obveznost, spadali pa so pod vojaško upravo. Kljub temu so se v zadrugi čedalje bolj soočali s pomanjkanjem kovačev. Eden izmed razlogov za pomanjkanje usposobljenih kovačev je bilo prenizko plačilo za težko delo v času, ko je bilo življenje zaradi vojne

² *Kronika župnije Kropa 1914–1919*. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 19. 6. 1917, str. 110–111.

³ V času med letoma 1930 in 1950, ko so čevljarske žebelje v Kropi in Kamni Gorici izdelovali v milijonskih količinah, so jih imenovali *planinčarji*. V prvi polovici 20. stoletja so postali simbol žebljarskega obrta v Kropi in Kamni Gorici, njihova komercialna oznaka REX pa pojem kakovosti v vsem alpskem prostoru.

⁴ To so bila podjetja Ignacija Bajžija iz Kamne Gorice, I. B. Hafnerja iz Kroepe, Luka Lazarja iz Kamne Gorice, tovarna žičnikov Simon Pirc v Lipnici in pravni nasledniki podjetja Jurija Magušarja iz Kroepe.

⁵ Florjančič, Saša: *Žebljarska zadruga v Kropi in Kamni Gorici v času prve svetovne vojne*. V: *Vigenjc: glasilo Kovaškega muzeja v Kropi*, leto 14, 2014, str. 94.

»/.../ *Naša železnoobratna zadruga je sedaj že drugič dala svojim delavcem draginjsko podporo. Vsakemu delavcu, ki dela vsaj 2 leti, je dala po 200 K, drugim pa nekoliko manj. Vseh podpor je razdelila letos že za okoli 100.000 kron. To kaže, v kako cvetočem stanju je zadruga vsled vojske. /.../«²*

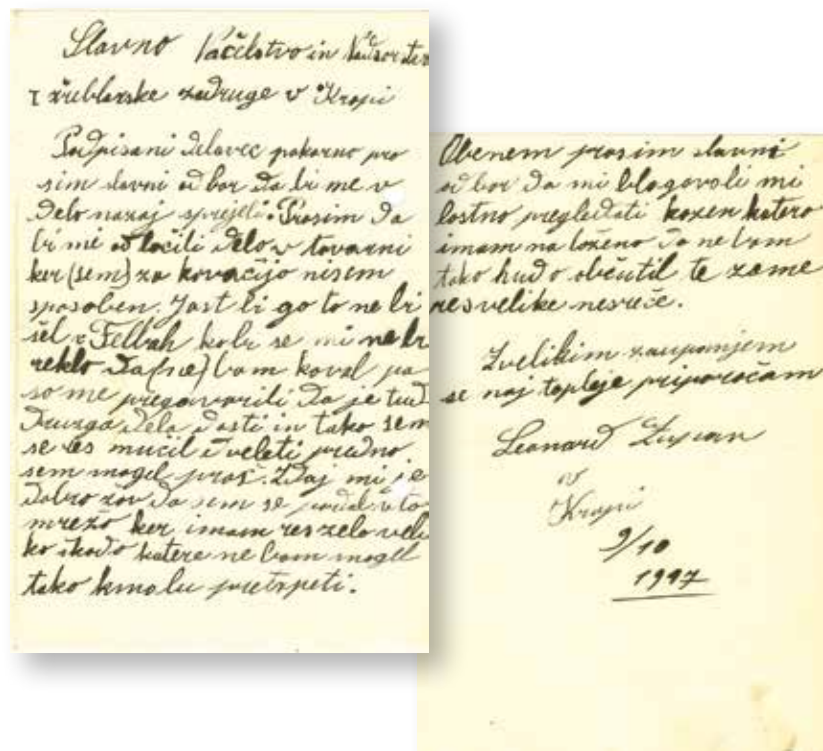
Kamna Gorica, 1915, razglednica. (Fototeka Kovaškega muzeja v Kropi)

vse težje in je primanjkovalo osnovnih življenjskih potrebščin. Tako se je 15 delavcev iz Kroke sredi oktobra 1915 odločilo, da odide na delo v Feldbach na avstrijskem Štajerskem, saj jim je vojaški pooblaščenec ponujal boljše plačilo, brezplačno hrano in oprostitev vojaške službe. V Feldbachu je bilo taborišče za ruske vojne ujetnike, v njegovem sklopu pa so bile tudi delavnice (npr. kovaška delavnica za čevljarske žblje), v katerih je delalo 2.000 ujetnikov in 400 obrtnikov. Z odhodom delavcev se zadruga ni mogla sprijazniti, zato se je pritožila na Vojno ministrstvo in

Prošnja žebjarja Lenarta Zupana iz Kroke po ponovni zaposlitvi v Prvi žebljarski in železnoobrtni zadrugi v Kropi in Kamni Gorici. Zupan je odšel na delo v Feldbach in bil zato izključen iz članstva zadruga. Na delu v Feldbachu je ostal do oktobra 1917 in po vrnitvi so ga ponovno sprejeli med člane zadruga.

(Arhiv Kovaškega muzeja v Kropi)

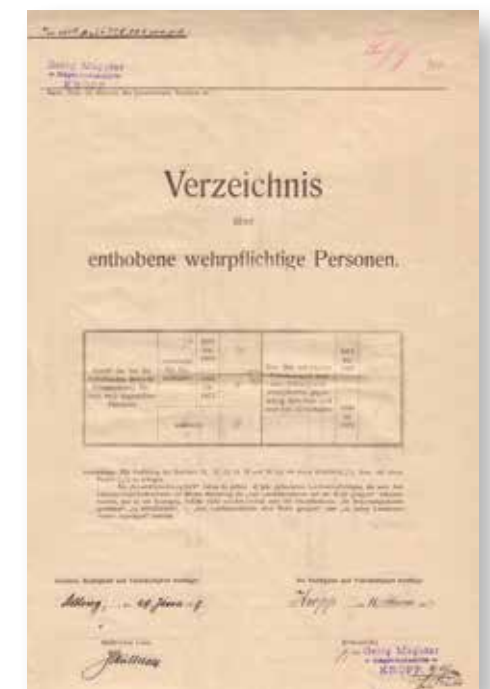

Kropa, pred prvo svetovno vojno, razglednica. (Gorenjski muzej)

delavci so se po le enajstih dneh dela v Feldbachu morali vrniti v Kropo. Zadruga jih je med odsotnostjo izključila iz članstva in jih tudi denarno kaznovala, zato so se tudi delavci pritožili na Vojno ministrstvo. Spor se je razrešil tako, da je zadruga po posredovanju Obrtno-pospeševalnega urada na Dunaju umaknila kazni pod pogojem, če delavci spet takoj zaprosijo za sprejem v zadrugo. Spor pa je imel tudi dobre posledice za delavce: Vojno ministrstvo je za žblje iz Kroke odobrilo višje cene in tudi plače delavcev so se izboljšale.

Poleg Prve žebljarske in železnoobrtne zadruga v Kropi in Kamni Gorici je decembra 1915 pod vojaško upravo prešlo tudi podjetje Jurija Magušarja, tvrdka Georg Magušar Nagel-Industrie.⁶ Podrejeno je bilo vojaškemu poveljstvu v Gradcu. V Magušarjevem podjetju je delalo 23 delavcev, od tega 10 žensk. Že decembra 1915 je podjetje za tri svoje delavce doseglo začasno oprostitev vojaške službe, januarja 1917 pa je bilo takšnih delavcev že deset. Oproščeni so bili označeni kot nepogrešljivi za proizvodnjo krilatih žbljev za vojne namene, kar je 26. februarja 1917 potrdila tudi vojaška inšpekcija (razen enega) ob preverjanju zlorab glede oprostitev vojaške službe. Magušarjevo podjetje je bilo z odredbo, ki je začela veljati 1. junija 1916, tako kot zadruga, zavezano nadaljevati proizvodnjo žbljev za gorske čevlje in jih pošiljati 5. armadnemu poveljstvu v Ljubljani. S koncem dobav za avstro-ogrsko vojsko je leta 1919 Magušarjevo podjetje propadlo.

Z začetki bojev na soški fronti se je število dobav čevljarskih žbljev za vojaške čevlje močno povečalo. Vojno ministrstvo je namreč 20. aprila 1916 na novo določilo potek dobav žbljev za vojaške čevlje. Nova odredba je določala dva glavna oskrbovalna centra: prvi je bil jugozahodno od Prage, drugi pa v Kropi. Tako zadruga kot Magušarjevo podjetje sta

Potrdilo o oprostitvah delavcev vojaške službe pri podjetju Jurija Magušarja, tvrdka Georg Magušar Nagel-Industrie, 20. januar 1917. (Arhiv Kovaškega muzeja v Kropi)

⁶ Prav tam, str. 96.

morala od 1. junija 1916 žeblje pošiljati 5. armadnemu poveljstvu v Ljubljano. S preusmeritvijo dobav v Ljubljano se je proizvodnja čevljarških žebeljev za potrebe vojske stopnjevala do konca vojne. V poslovnem letu 1916/1917 (od julija 1916 do junija 1917) so žeblje pošiljali najprej samo v Ljubljano, spomladi 1917 pa tudi v Gösting. Povprečna odkupna cena žebeljev za 5. armadno poveljstvo v Ljubljani je znašala 9,1 krone, za monturni depot v Göstingu pa 10,6 krone.

S povečanimi potrebami po čevljarških žebelih se je povečevalo število kovačev zanje. Sprva so večji del bremena prevzele ženske in posamezni kovači, po letu 1916 pa so se v proizvodnjo te vrste žebeljev vse bolj vključevali tudi moški. Kovači v Kropi so od začetka leta 1916 do konca vojne delali izključno čevljarške žeblje za vojne dobave: enokrilne in dvokrilne lovske žeblje, od konca leta 1917 dalje pa tudi žeblje za podplate. Zaradi velikega povpraševanja po čevljarških žebelih so konec leta 1917 začeli te žeblje ročno kovati tudi nekateri delavci iz tovarne, v posamičnih primerih pa celo še ne polnoletni delavci in nekatere tovarniške delavke. V prvi polovici leta 1917 je v Kropi kovalo žeblje 33 kovačev in 50 kovačic, v Kamni Gorici pa skupaj 63 kovačev in kovačic.

Zadruga je razen skladišču v Göstingu dobavljala tudi pionirskemu depotu v Klosterneuburgu.⁷ Od leta 1915 je začela dobavljati strojne gradbene žeblje za gradnjo opažev in lesenih barak (Schalnlängel), kasneje pa tudi razne vrste spojk, predvsem za odre (Gerüstklammern). Največ naročil za Klosterneuburg je bilo od oktobra 1916 do junija 1917, medtem ko je v poslovnem letu 1917/1918 (od julija 1917 do maja 1918) promet z izdelki

⁷ Pionirske enote so bile tehnične enote avstro-ogrske vojske. Njihova naloga je bila gradnja mostov, opravljali so razna utrdbena dela, kopali so jarke in kaverne na fronti in v zaledju.

Sredi leta 1915 so v Ljubljani, kjer je bilo poveljstvo 5. armade, začele delovati vojaške delavnice. V delavnicah v Vodmatu, Mostah in Šiški so poleg vojakov delali vojni ujetniki, od civilistov pa predvsem ženske. V času prve svetovne vojne sta tudi usnjarska in čevljarška delavnica v sklopu vojaških delavnic 5. armade v Ljubljani pri zadrugi v Kropi naročali velike količine žebeljev *jegrov* za izdelavo vojaških čevljev.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

232 *Ime: Lazar Urban*

Dan	Zelena		Ogija za	Izdelanega blaga		Ostalo Zelena		Izplačani znesek
	mp	ap		vrsta	mp	ap	K	
1								
2								
3								
4								
5								
6								
7								
8								
9								
10								
11								
12								
13								
14								
15								
16								
17								
18								
19								
20								
21								
22								
23								
24								
25								
26								
27								
28								
29								
30								
31								
32								
33								
34								
35								
36								
37								
38								
39								
40								
41								
42								
43								
44								
45								
46								
47								
48								
49								
50								
51								
52								
53								
54								
55								
56								
57								
58								
59								
60								
61								
62								
63								
64								
65								
66								
67								
68								
69								
70								
71								
72								
73								
74								
75								
76								
77								
78								
79								
80								
81								
82								
83								
84								
85								
86								
87								
88								
89								
90								
91								
92								
93								
94								
95								
96								
97								
98								
99								
100								

Kovač Urban Lazar je bil med najbolj sposobnimi, saj je leta 1917 izdelal kar 183.400 žebeljev *jegrov* in 190.300 *toparskih* žebeljev. (Arhiv Kovaškega muzeja v Kropi)

občutno upadel. V okviru dobav pionirskemu depotu v Klosterneuburgu je zadruga leta 1916 in 1917 žeblje in spojke pošiljala tudi mobilnim skladiščem v zaledju vzhodne fronte na Poljskem, v Šlezijo, Galicijo in na Sedmograško, kakor tudi v zaledje soške in tirolske fronte. Neposredno na fronto je zadruga pošiljala zlasti konec leta 1916 in prvo polovico leta 1917, v skladu z razvojem vojnih dogodkov na obeh frontah. V Klosterneuburgu je zadruga dobavljala tudi transportnim enotam, in sicer junija 1917 okovnike in julija 1917 lafetnike in okovnike. Pri zadrugi je za potrebe vojske železniške žeblje naročalo tudi 1. armadno poveljstvo v Lvovu v Galiciji. Konec leta 1917 pa je zadruga začela dobavljati še skladišču vojne mornarice v Puli, in sicer velike pocinkane ladijske žeblje.

V Kropi in Kamni Gorici pa so v času prve svetovne vojne izdelovali tudi izdelke za potrebe železnic. Izdelovali so različne tipe železniških žebeljev za pritrjevanje tirnic na lesene železniške prage in različne gradbene žeblje ter verige. Najpomembnejši izdelek zadruga do konca prve svetovne vojne so bili železniški žebliji *tračniki*. Bili so tudi prvi žebliji, ki so jih v kroparski zadrugi začeli izdelovati strojno, vzporedno pa se je še vedno nadaljevala proizvodnja *tračnikov* v vigenjcih. Ročno kovane gradbene žeblje so izdelovali predvsem za rudnike in razne industrijske

tire tovarn ter rudnikov v avstro-ogrski monarhiji. Vloga železnic je bila v času prve svetovne vojne odločilna, saj so po njej potekali vojaški transporti, zato je železniško omrežje zahtevalo povečano skrb za vzdrževanje. Obseg dobav železnicam je bil največji v poslovnem letu 1916/1917, v katerem je zadruga dobavljala direktijam državnih železnic v avstrijskem delu monarhije in neposredno Severnim železnicam v povezavi z vzhodno fronto v Galiciji. Leta 1917 je zadruga gradbene žeblje dobavljala tudi direktijam državnih železnic, še zlasti železnicam v zaledju soške in tirolske fronte. Največji naročnik so bile direktije na Dunaju, v Linzu, Innsbrucku, Beljaku in Trstu, ki so v glavnem naročale razne gradbene žeblje, spojke in žeblje *numeratorje*. Velik obseg je leta 1917 dosegel tudi promet z železniškimi žebli za Ogrsko splošno premogokopno družbo, kajti frontna črta se je po preboju soške fronte ponovno premaknila proti vzhodu.

Najpomembnejši poslovni partner Prve žebljarske in železnoobrtne zadruga v Kropi in Kamni Gorici v času prve svetovne vojne je bila Avstrijska alpinska montanska družba (Österreichisch-Alpine Montangesellschaft), ki je bila tedaj najmočnejše železarsko podjetje v tem delu Evrope. Družba je bila med vojno glavni oskrbni vir zadruga s kvadratnim, paličnim in valjanim železom in je v tem oziru imela prednost pred Kranjsko industrijsko družbo. Slednja je zadrugi dobavljala predvsem železo za žeblje in valjano žico, zadruga pa je njej dobavljala gradbene žeblje. Nasploh je bilo poslovno leto 1916/1917 za zadrugo zelo uspešno: *»./../ Železnoobrtna zadruga se dobro razvija – začasa vojske železna obrt cvete – zato je pridala svojim udom na delež po 300 K, to je vkup okoli 40.000 K, lepa svota denarja, ki se bo razdelila udom v Kropi in Kamni Gorici mesečno po 50 K. Zadruga dobiva spoštovanje tudi pri neudih! ./../«⁸*

Prve posledice dolgotrajne vojne so se v poslovanju zadruga začele kazati spomladi 1917, ko je začelo primanjkovati dela. Tako so 14. marca 1917 brezposelni moški od zadruga prejeli denarno podporo v višini 3 krone na dan, brezposelne ženske pa 2 kroni na dan. Brezposelnost ni trajala dolgo, saj so delavcem že 14. maja 1917 povišali plače za 30 odstotkov.⁹ Zadruga je leta 1917 kupila nekaj nove strojne opreme: vzmetno kladivo AJAX velikosti št. 1, vzmetno kladivo AJAX velikosti št. 2, padno kladivo, kovalno kladivo, dve stiskalnici oziroma stroja za izdelavo žičnikov, stiskalnico za vezenje drv na žagi v Kropi in enocilindrsko prevozno lokomobilo (parni stroj) češke izdelave, vendar je niso vključili v obratovanje.¹⁰ Leta 1917 je bilo ustanovljeno tudi Konsumno društvo v Kropi in Kamni Gorici, katerega ustanovitev je pomenila *»velik udarec za naše štacunarje, ki pa vsled neznosne draginje, ki jo tudi sami delajo, to zaslužijo.«¹¹*

Čevljarski žebli za okovanje vojaških čevljev, ki so jih v Kropi imenovali lovski žebli oziroma jegri. (Foto Barbara Kalan, hrani Kovaški muzej Kropa)

Avstro-ogrski gorski čevlji, ki so na sprednjem delu okovani s čevljarskimi žebli jegri. (Foto Boštjan Gunčar, hrani Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

Jeseni 1917 je začelo primanjkovati surovin. Kritična je bila predvsem oskrba z ogljem in koksom, ki ju je zadruga dobivala iz različnih virov, največ pa preko Länderbank iz Leopoldaua (danes je del Dunaja). Konec leta 1917 so nekaj kokska dobili tudi od Trboveljske premogokopne družbe iz rudnika Zagorje, vendar je bil izredno slabe kakovosti. Promet je glede na poslovno leto 1916/1917 upadel za skoraj polovico, od septembra do novembra 1917 in januarja ter februarja 1918 pa je znašal le od 20.000 do 30.000 kron.¹² 15. novembra 1917 so ustanovili šolski sklad, ki so ga poimenovali Dr. Janez Evg. Krekova prva ustanova.¹³ Sklad je bil namenjen otrokom živečih in pokojnih zadrugnikov, ki so uspešno končali ljudsko šolo. Kandidati so morali prošnji za štipendijo priložiti spričevalo ljudske šole in se obvezati, da bodo po končani šoli 10 let zaposleni pri zadrugi. Po koncu vsakega šolskega leta so morali predložiti spričevalo o uspešnem zaključku razreda, v nasprotnem primeru pa so izgubili pravico do prejemanja štipendije. Proti koncu leta 1917, ko so se življenjske razmere še bolj poslabšale, je ena izmed glavnih skrbi vodstva zadruga postala preskrba delavstva z osnovnimi živili in drugimi življenjskimi potrebščinami. Da bi zadruga pomagala delavcem, jim je izplačala t. i. draginjsko doklado iz dela čistega dobička.

Gospodarske vezi, vzpostavljene pred prvo svetovno vojno, so Prvi žebljarski in železnoobrtni zadrugi v Kropi in Kamni Gorici med prvo svetovno vojno omogočile tako dobre poslovne rezultate kot nikoli prej. Poslovno leto 1916/1917 je bilo prvo leto od njene ustanovitve, v katerem je poslovala brez dolgov in z dobičkom. Pomemben delež pri uspešnem poslovanju so imela neposredna in posredna naročila za potrebe avstro-ogrsk vojske, ki pa so bila pravzaprav nadaljevanje poslovnih vezi, vzpostavljenih pred vojno. Te poslovne vezi so se v času vojne stopnjevale do skrajnih proizvodnih zmognosti zadruga, kar je za njene delavce pomenilo hud pritisk. Vendar pa finančni rezultat ni bil edini namen poslovanja zadruga. Bolj je bila pomembna zaposlitev domačega prebivalstva, kar se je pokazalo zlasti pri ročno kovanih čevljarskih žebli za vojaške čevlje. To delo je zaposlilo vse razpoložljivo domače delavstvo, predvsem ženske, starejše moške in delavce, ki niso znali delati s stroji ter tiste, ki niso bili vpoklicani ali pa so bili zaradi kovanja teh žbjev oproščeni vojaške službe. V nekaterih primerih so za zahtevno kovaško delo angažirali celo mladoletne kovače, delo pa se jim je štelo v učno dobo. Kovaško znanje izdelave zahtevnih čevljarskih žbjev je bilo v času prve svetovne vojne odločilno za obstoj ročnega dela v vigenjcih, ki bi brez naročil za potrebe vojske v nekaj letih prenehali delovati. Prav čevljarski žebli jegri za izdelavo težkih okovanih čevljev so v naslednjih letih na eni strani postali zelo pomembni za obstoj ročnega kovaštva in na drugi strani za obstoj zadruga ter nekaterih manjših žebljarskih podjetnikov v prvi polovici 20. stoletja v Kropi in Kamni Gorici.

Ureditev mezd in delovnih razmer v vojni industriji.

Izšla je naredba in izvršilne določbe, ki urejajo mezdne in delovne razmere v obratih vojne industrije. K tem obratom spadajo v zmyslu teh naredeb obrati, ki se porabljajo v vojne namene po vojnodajitvenem zakonu, in potem vojaški upravi spadajo obrati. Naredbe naglašajo načelo, da je dovoljevati v takih obratih zaposlenim osebam njih poklicni izobrazbi in njih zmognostim primeren delovni zaslužek, ki je utemeljen v vsakokratnih življenjskih in delovnih razmerah. Ta zaslužek bodi v obratih enake vrste enakomeren in ne nižji kakor v podobnih obratih, ki ne služijo vojaškemu namenom. V svrhu izvedbe te ureditve mezd se osnujejo v posameznih deželah

pritožne komisije,

ki bodo sestavljene tudi iz zastopnikov delodajalcev in delavcev. Naredba se nanaša tudi na delavce vojne industrije, ki niso podrejeni vojnodajitvenim zakonom. Komisija ima tudi pravico razsojati in sme svoj sklep dati izvršiti. Dalje določa naredba, da sme delavec v vojni industriji zapustiti delo le iz važnih vzrokov, sicer ga utegne zadeti kazen.

Pri ženskih delovnih močeh opravičujejo izstop iz dela izpolnjevanje neodvnljivih materinskih in drugačnih rodbinskih dolžnosti. Na drugi strani pa smejo tudi delodajalci, v kolikor so lastniki takih obratov, odslej odpuščati delavce le iz važnih vzrokov in s posebnim dovoljenjem oblastvenih organov. Če komisija odkloni tožbo zaradi odpusta ali izstopa iz dela, če sicer misli stranka, da je zmyslu obrt nega reda opravičena zahtevati izstop ali odpust, sme stranka potem zahtevati razsodbo še pri sodniji. Nove naredbe prinašajo torej delodajalcem in delavcem nove pravice in nove dolžnosti. Smoter je na eni strani, zagotoviti delavcem primerne življenjske razmere, na drugi strani pa, pospeševati produktivno silo vojnodobavnih obratov in s tem tudi zmognost vojske.

Tako nekako pravi uradno poročilo, Mi še izpregovorimo o teh novih zakonih.

18. marca 1917 je bila izdana uredba, ki je za delavce, zaposlene v vojaški industriji, določala minimalne mezde in izredne vojne dodatke. (Delavec, 24. 3. 1917, št. 12, str. 2)

⁸ Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 8. 4. 1917, str. 97.

⁹ Kronika Plamena: kovinarske zadruga z o.j. v Kropi do leta 1940. Kropa: Plamen, 1944, str. 70.

¹⁰ Brate, Tadej: Tehniška opremljenost kovaške zadruga v Kropi, kasneje tovarne Plamen od nastanka do podražavljenja po drugi svetovni vojni. V: Vigenjc: glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, leto 4, 2004, str. 43.

¹¹ Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 19. 6. 1917, str. 111.

¹² Florjančič, Saša: Žebljarska zadruga v Kropi in Kamni Gorici v času prve svetovne vojne. V: Vigenjc: glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, leto 14, 2014, str. 109.

¹³ Žibert, Marjana: Socialno zavarovanje in druge oblike pomoči v žebljarski zadrugi v času do druge svetovne vojne. V: Vigenjc: glasilo Kovaškega muzeja v Kropi, leto 5, 2005 (1. del), str. 131.

	Dobave monturnemu depotu v Göstingu pri Gradcu			Dobave 5. armadnemu poveljstvu v Ljubljani		
	Vrsta izdelkov	Vrednost (v kronah)	Teža (v kilogramih)	Vrsta izdelkov	Vrednost (v kronah)	Teža (v kilogramih)
Januar	795.000 lovskih žebļjev	7.552,00	2.892	/	/	/
Februar	555.000 žebļjev za gorske čevļje	14.622,00	4.841	/	/	/
	285.000 lovskih žebļjev					
	1.107.000 toparskih žebļjev					
Marec	1.469.000 toparskih žebļjev	9.984,00	3.123	/	/	/
April	1.271.000 toparskih žebļjev	13.611,00	2.253	230.000 lovskih žebļjev	2.089,00	727
	630.000 lovskih žebļjev					
Maj	/	/	/	581.400 toparskih žebļjev	11.205,60	3.862
				810.000 lovskih žebļjev		
Junij	/	/	/	2.090.000 toparskih žebļjev	14.622,00	4.247
Julij	/	/	/	336.000 toparskih žebļjev	13.307,50	4.240
				3.330 kg žebļjev za čevļje		
Avgust	/	/	/	384.000 toparskih žebļjev	8.766,00	2.750
				740.000 žebļjev za čevļje		
September	/	/	/	1.502.000 žebļjev za čevļje	11.112,00	3.536
Oktober	/	/	/	578.000 toparskih žebļjev	5.207,40	1.600
November	/	/	/	6.484.000 različnih čevļjarskih žebļjev	51.109,00	7.444
				6.000 žebļjev za čevļje		
December	/	/	/	2.221.000 žebļjev za čevļje	15.990,00	4.114
SKUPAJ	6.112.000 čevļjarskih žebļjev	45.769	13.109	/	133.408,50	32.520

Tabela 1: Čevļjarski žebļji za potrebe vojnih dobav v letu 1917

	Vrsta izdelkov	Vrednost dobav (v kronah)	Teža (v kilogramih)
Januar	534.000 strojnih gradbenih žebļjev za gradnjo opažev in lesenih barak	21.335,50	24.199
	25.000 Flachklammern	7.800,00	13.976
	10.000 spojki za odre	3.500,00	/
Februar	1.378.000 strojnih gradbenih žebļjev za gradnjo opažev in lesenih barak	36.885,30	/
	45.000 Flachklammern	14.400,00	38.527
	20.000 spojki za odre	6.600,00	33.784
Marec	13.324 strojnih gradbenih žebļjev za gradnjo opažev in lesenih barak	12.396,00	13.324
	20.000 Flachklammern	6.400,00	5.635
April	85.000 spojki za odre	29.650,00	30.750
Maj	1.355.900 strojnih gradbenih žebļjev za gradnjo opažev in lesenih barak	34.162,80	35.431
	60.000 spojki za odre	18.000,00	28.198
Junij	60.000 spojki za odre	18.000,00	28.087
Julij	734.500 strojnih gradbenih žebļjev za gradnjo opažev in lesenih barak	13.937,00	11.036
Avgust	1.505 kg strojnih gradbenih žebļjev za gradnjo opažev in lesenih barak	2.006,00	1.505
September	ni podatka	ni podatka	ni podatka
Oktober	ni podatka	ni podatka	ni podatka
November	605.550 strojnih gradbenih žebļjev za gradnjo opažev in lesenih barak	15.836,78	15.625
December	712.100 strojnih gradbenih žebļjev za gradnjo opažev in lesenih barak	17.500,15	14.987
SKUPAJ	/	258.409,53	295.064,00

Tabela 2: Dobave gradbenih žebļjev centralnemu skladišču pionirskih enot v Klosterneuburgu v letu 1917

	1916/1917 (vrednost v kronah)	1917/1918 (vrednost v kronah)
Direkcije državnih železnic: Innsbruck, Lvov, Krakov, Linz, Praga, Stanislav, Trst, Beljak, Dunaj, Olomouc	31.481,36	46.027,90
Severna železnica	118.953,68	23.905,48
SKUPAJ	150.435,04	69.933,38

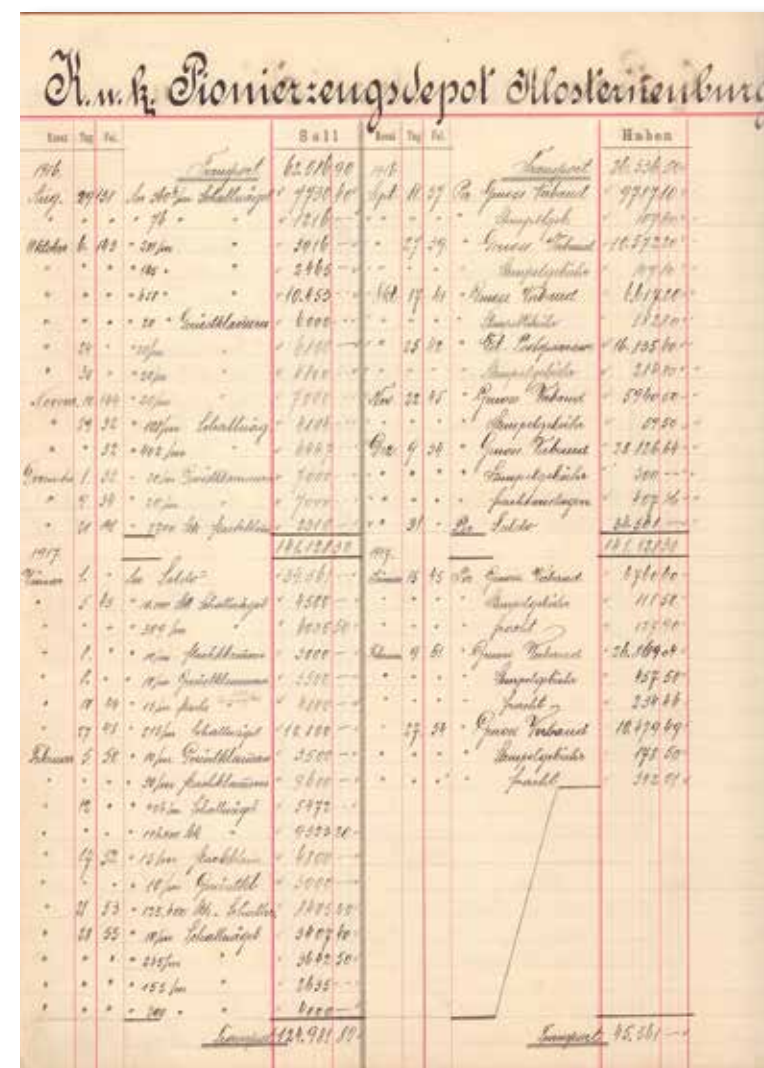
Tabela 3: Dobave železnicam v poslovnih letih 1916/1917 in 1917/1918

	1916/1917 (vrednost v kronah)	1917/1918 (vrednost v kronah)
Rudniki v Bosni: Banja Luka, Breza, Kakanj, Kreka, Zenica	33.988,72	18.201,79
Premogovnik v Salgótarjānu	5.200,00	54.249,00
Rudnik na Prevaljah	2.493,61	2.430,82
Trboveljska premogokopna družba	6.134,40	24.246,55
Rudnik in livarna v Štorah	95,00	275,00
SKUPAJ	47.911,73	99.403,16

Tabela 4: Dobave železniških žebeljev rudnikom v poslovnih letih 1916/1917 in 1917/1918

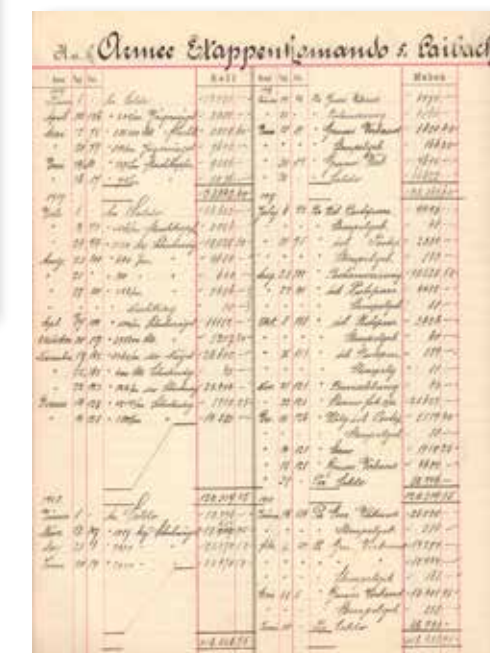
	vrednost prodaje (v kronah)	vrednost celotnega prometa (v kronah)	čisti dobiček (v kronah)
1916/1917	1.148.485,80	5.005.646,64	41.606,04
1917/1918	608.607,19	okrog 3.700.000	okrog 25.000

Tabela 5: Poslovanje v poslovnih letih 1916/1917 in 1917/1918

Glavna knjiga 1915–1921 Prve žebeljske in železnoobrtne zadruga v Kropi in Kamni Gorici: vpis dobav gradbenih žebeljev za opaže in odrske spojke osrednjemu skladišču pionirskih enot avstro-ogrške vojske v Klosterneuburgu v Spodnji Avstriji od avgusta 1916 do februarja 1917.

(Arhiv Kovaškega muzeja v Kropi)

Glavna knjiga 1915–1921 Prve žebeljske in železnoobrtne zadruga v Kropi in Kamni Gorici: vpis dobav žebeljskih žebeljev jegrov za 5. armadno poveljstvo v Ljubljani za poslovno leto 1917/1918.

(Arhiv Kovaškega muzeja v Kropi)

Naročajte nabitke iz usnja, s tem prihranite podplate: tovarna obutve Peter Kozina & Co.

»Ivornica je novo, v monarhiji najmodernejše podjetje in izdeluje vsakovrstne solidne čevlje. Gene zmerne.«¹

Peter Kozina.

(Narodna in univerzitetna knjižnica)

Peter Kozina, pionir slovenske obutvene industrije, se je rodil leta 1876 v Dolenji vasi pri Ribnici. Po končani vajeniški dobi pri uglednem trgovcu z deželnimi izdelki Johanu Bakovniku (Wakoniggu) v Šmartnem pri Litiji je prvo službo dobil v Ljubljani, kjer se je leta 1896 zaposlil pri veletrgovcu Antonu Krisperju.² Kozina je najprej delal na različnih oddelkih, nato pa so mu dodelili prodajo čevljev. Kot trgovski potnik je izdelke pod Krisperjevo trgovsko znamko prodajal po različnih deželah avstro-ogrske monarhije. Seznanil se je tudi z dobavitelji, čevljarji iz okolice Tržiča ter z načini proizvodnje in prodaje obutve.

Leta 1903 je Peter Kozina z družabnikom, sodelavcem v Krisperjevi trgovini Štefanom Hitzlom ustanovil svoje prvo trgovsko podjetje Hitzl & Kozina. Kot poslovodja se jima je pridružil Hinko Kavčič, ki je bil prav tako zaposlen v Krisperjevi trgovini. Podjetje, ki je poslovne prostore začasno najelo v pritličju Zoisove hiše na Bregu 20 v Ljubljani, je kupovalo in prodajalo čevlje iz tržiške okolice, krtače iz Ribniške doline, zobotrebce iz Lašč, glavnike iz Škofje Loke in slamnike iz Domžal.

Sčasoma se je Kozina vse bolj specializiral za prodajo obutve tržiških dobaviteljev. Nekateri izučeni tržiški čevljarji so se specializirali za izdelovanje čevljev po meri za znane stranke, toda konkurenca jih je že pred koncem 19. stoletja prisilila v izdelavo za izvoz. Ob prodaji čevljev je Kozina spremljal modo, nove vrste usnja in izdelave. Iz trgovca se je vedno bolj razvijal v podjetnika, saj je moral nabavljati usnje in material v večjih količinah po cenah na debelo. To je pocenilo proizvodnjo, za različne modele čevljev je iskal tudi risbe in načrte za vse vrste naročil.

Z družabnikom Hitzlom sta sodelovala do leta 1906 ali 1907, ko ga je Kozina po sporazumnem razhodu izplačal in postal edini lastnik podjetja ter v Tržiču ustanovil manjšo čevljarstvo delavnico. Prostore je imela v hiši, ki so jo domačini imenovali Vanderhovca in je stala ob stari ljubeljski cesti v Tržiču. Preden je Kozina ustanovil svojo tovarno, je preučil domačo konkurenco in trg, spremljal je načrte izgradnje železnice Kranj-Tržič, iskal je primerno lokacijo za tovarno, zbiral je podatke o organiziranosti sodobnih evropskih čevljarstev, vzdrževal je stike s svojimi delavci in predvsem iskal potreben kapital.

Leta 1910 je Kozina zemljišče za gradnjo tovarne kupil od barona Karla Borna, nemškega veleposestnika iz Putrhofa nad Tržičem. Tovarno je začel graditi na travniku nasproti tržiške železniške postaje. Prometna lega zemljišča je bila zelo ugodna zaradi bližine Tržiške Bistrice, ki je omogočala pogonsko silo za stroje. Po železnici, ki je v Tržič prišla leta 1908, so lahko poceni dovažali gradbeni material in stroje za tovarno,

¹ *Koledar družbe sv. Mohorja za leto 1917*, str. 136.

² V trgovini Antona Krisperja so v 19. stoletju prodajali uvoženo in špecerijsko blago, doma so trgovali z galanterijskim in drobnim blagom. Tik pred prvo svetovno vojno sta se oddelka ločila v dve samostojni trgovini. Podjetje je najbolj napredovalo v času od preloma 19. v 20. stoletje do prve svetovne vojne. Takrat je bil njegov vodja Ivan Krisper, ki je trgovino z galanterijo, igračkami in drobnim blagom povzdignil v veletrgovino. V: Porenta, Tita: »Če se bom odločil graditi, potem bom gradil najmodernejše!« priložnosti in pasti slovenskega trgovca in podjetnika Petra Kozine (1876–1930), ustanovitelja tovarne čevljev Peko v Tržiču. Radovljica: samozal., 2012, str. 56.

kasneje pa surovine za proizvodnjo in prevoz izdelkov na različna tržišča. Zemljišče pa je bilo tudi dovolj veliko za morebitno razširitev tovarne. S prodajo zemljišča Kozini je baron Born sprožil plaz nacionalnih očitkov s strani drugih tržiških nemških industrialcev, predvsem tržiškega župana Karla B. Mallyja in industrialca Goekna. Tovarna je bila zgrajena leta 1911.

Osrednji problem pri gradnji tovarne je bil kapital. Kozina je sicer imel nekaj denarja od delovanja tržiške delavnice in trgovine s čevlji, ki so bili izdelani v njej. Toda finančnih sredstev ni imel dovolj in pomagati si je moral s takšnimi in drugačnimi krediti ter tudi z denarjem družabnikov. Poleg denarja za samo gradnjo tovarne je potreboval še denar za njeno opremo in stroje. Pomagal si je tudi s kreditom Zadrúžne zveze in Gospodarske zveze v Ljubljani, čeprav zadrúge po tedanji zadrúžni zakonodaji svojega denarja niso smele posojati za t. i. špekulativne posle, med katere je sodila tudi industrijska dejavnost. Mally in Goeken sta pri Okrajnem glavarstvu Kranj dosegla začasno prekinitve gradnje tovarne, vendar ne tudi prepovedi. Zato sta se pritožila na ministrstvo za poljedelstvo na Dunaju, ki je sprožilo preiskavo in Kozina je denar moral vrniti. Tako je Kozina moral poiskati druge vire financiranja. Obrnil se je na dr. Evgena Lampeta, namestnika deželnega glavarja Frana Šukljeta in referenta za zadrúžništvo. Lampe je iz deželne blagajne odobril denar, ki ga je Kozina vrnil Zadrúžni zvezi, s čimer je umiril tržiškega župana Mallyja. Toda denar je bilo zdaj potrebno vrniti v deželno blagajno. S pomočjo Lampeta so v Kozinovo podjetje pristopili dr. Janez Evangelist Krek (predsednik Zadrúžne zveze), Evgen Jarc (član poslanske zbornice), dr. Vladislav Pegan (član nadzornega odbora Zadrúžne zveze) in gradbeni podjetnik Josip Lončarič.³ Dogovorili so se, da bo Zadrúžna zveza denar posodila svoji članici Gospodarski zvezi, ta pa naprej

³ Prav tam, str. 86.

Gradnja tovarne Peter Kozina & Co.

(Gorenjski muzej)

Tovarna Peter Kozina & Co., razglednica.

(Gorenjski muzej)

Znak tovarne Peko.
(Gorenjski muzej)

Kozini. Ker Kozina tovarne ni ustanovil z lastnimi sredstvi, temveč s pomočjo družabnikov, je novo podjetje registriral kot kapitalsko družbo z omejeno zavezo. 25. marca 1913 je ime podjetja spremenil v Peter Kozina & Co., ki je imelo sedež v Bistrici pri Tržiču.⁴ Kozina je imel v podjetju pet odstotni delež, drugo pa družabniki.

Kozina je svojim delavcem ponudil urejen delavnik, ugodnosti socialnega zavarovanja, delo v svetlih higienskih prostorih tovarne z modernim orodjem za boljši zaslužek. Preko avstrijske družbe Österreichische Vereinigte Schuhmaschinen Gesellschaft (ÖVSG) na Dunaju je Kozina najel 150 strojev najvišje kakovosti, ki so z obratovanjem začeli 4. oktobra 1911. Tovarna je začela leta 1911 proizvajati 250 parov čevljev dnevno in do prve svetovne vojne je proizvodnjo zvišala na 300 do 400 parov. Kozina je svoje čevlje prodajal na debelo, preko zastopnikov po vsej avstro-ogrski monarhiji, ki so v tovarno prihajali po vzorce. Prva leta delovanja tovarne je imel Kozina veliko težav pri uveljavljanju svojih izdelkov na trgu. Največja konkurenca so mu bile avstrijske in tuje čevljarske tovarne, kot so bili npr. nemški Salamander, švicarski Bally in češki Chrudimski Popper. Že pred prvo svetovno vojno je vpeljal znamko Goodyear čevljev pod imenom Peko – Pe(ter) Ko(zina).

Kmalu po izbruhu prve svetovne vojne je bilo poslovanje z usnjem in s čevljarskimi potrebščinami centralizirano v Vojnogospodarski centrali za surovine na Dunaju. Ukrepe posameznih central je od leta 1916 koordiniral Komite za vojno gospodarstvo pri vojnem ministrstvu, od marca 1917 pa Generalni komisariat za vojno gospodarstvo. Zakon o vojnem gospodarstvu julija 1917 je državni oblasti omogočal ukrepanje v stilu planskega gospodarstva – z natančnim razrezom kontingentov surovin in potrebščin za posamezno tovarno.⁵

⁴ Mohorič, Ivan: *Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Tržiču*, 3. knjiga. Tržič: Turistično društvo, 1965, str. 41.

⁵ Lazarevič, Žarko: *Vojno gospodarstvo. V: Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941* (ur. Marjan Drnovšek in Drago Bajt). Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 187.

Konec leta 1915 je Okrajno glavarstvo v Kranju na podlagi ukaza 5. armadnega poveljstva v Ljubljani odredilo, da »se usnje vseh vrst, ki se nahaja po strojarnah in pri trgovcih v okolišju političnega okraja Kranj, zaseže v prid c. in kr. vojaške uprave.«⁶ Od leta 1916 dalje je zaradi pomanjkanja usnja močno primanjkovalo usnjenih podplatov in usnje za čevlje je na Kranjskem dodeljevala Družba za razdelitev usnja d. z. o. z. na Dunaju, medtem ko se je manjše količine usnja razdeljevalo preko Trgovske in obrtne zbornice v Ljubljani.⁷ Pomanjkanje usnjenih podplatov je bilo še zlasti problematično v letu 1917, ko so imeli čevlji namesto usnjenih lesene podplate: »/... / Najhujše je za podplate. Kmet iz Češnjice J. R. mi je pravil te dni: »Iskal sem podplatov v Radovljici pri usnarju Resmanu, v Tržiču, v Kranju pri Rakovcu, povsod so rekli, nimamo nič. Dobil sem jih šele v Železnikih, kjer je imel usnar blaga še dovolj, a ljudi je bilo zelo veliko, ki so čakali na podplate. A sedaj vem, kaj naj storim drugič, da jih dobim. Peljal bom k usnarju čresla ali živil, pa jih bom dobil!« Da, resnica! Za živila se dobi še vedno dovolj podplatov, dasi so podplati zaseženi za vojsko. To okušamo tudi v Kropi, kjer imamo enega usnarja, ki pa dela v Pollakovi tovarni v Ljubljani. Ima vedno dovolj podplatov oziroma jih nima nikoli nič. Dá se vojski blago za blago!

Prodajalci z blagom morajo v vojski obogateti kakor že nikdar! Nekaterim trgovcem cvete pšenica – katero niso nikdar sejali, a jo bogato žanjejo. Čez noč so obogateli, štejejo na stote seče, ko niso pred kratkim nič imeli. Da, nekateri so postali milijonarji v vojski in radi vojske – medtem ko velike množice trpe in stradajo. Imamo zgledov sto iz Kranjske, ali celo iz bližnje okolice. /.../ Denar nima nobene vrednosti!«⁸

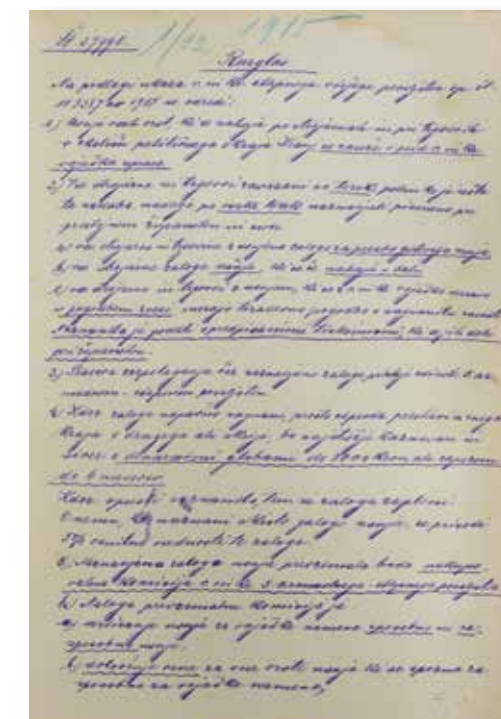
Novim razmeram vojnega gospodarstva na Avstro-Ogrskem se je moral prilagoditi tudi Peter Kozina. Preusmeril se je v izdelavo vojaških čevljev, ohranil pa je tudi proizvodnjo čevljev za civilno prebivalstvo, ki jih je zaradi splošnega pomanjkanja z lahkoto sproti prodajal. Zaradi vojnih dobav čevljev se je povezal z Vojnogospodarsko centralo za surovine na Dunaju. Velikokrat je zaradi poslov potoval na Dunaj, kjer se je seznanil s čevljarskim podjetnikom iz Zlina na Češkem Tomažem Bato. Slednji je bil vplivni funkcionar na dunajski centrali za surovine in je Kozini priskrbel naročila in stroje za izdelavo vojaških čevljev. V času od leta 1915 do 1917 je Kozina pri ÖVSG na Dunaju najel tudi nekaj novih strojev, delovno silo pa so po mobilizaciji moških zamenjale delavke iz Bombažne predilnice Tržič, ki je med prvo svetovno vojno precej zmanjšala svoj obseg dela. Najvišje cene za čevlje v avstro-ogrski monarhiji je določala vlada. Čevlji so bili dragi zato, ker so imele posamezne usnjarske tovarne monopol nad dobavo usnja. Kljub temu, da so se cene usnja, predvsem tistega za civilne potrebe, leta 1917 nekoliko znižale, pa so zaloge še vedno zadoščale le za šestino potreb. Čevlje za civilno uporabo, nove in ponošene, je bilo mogoče dobiti samo na nakaznice Vojnega ministrstva.⁹

⁶ SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 5183, t. e. 323, razglas z dne 1. 12. 1915.

⁷ Prav tam, okrožnica z dne 5. 9. 1916.

⁸ Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 5. 1. 1917, str. 84.

⁹ Delavec, 22. 12. 1917, št. 51, str. 3.

Ukaz 5. armadnega poveljstva v Ljubljani z dne 1. decembra 1915, ki je odredil zaseg vseh vrst usnja v političnem okraju Kranj za potrebe cesarske in kraljeve vojaške uprave. (ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

Peter Kozina
(desno spodaj,
v plašču in z
dežnikom v roki)
z italijanskimi
vojnimi ujetniki.
(Tržiški muzej)

V Ljubljani je delovala vojna čevljarna, v katero so ljudje lahko pošiljali v popravilo ponošene čevlje. Ker konec leta 1917 čevljarna ni več zmogla vsega dela, je Zavod za pospeševanje obrti priporočil obrtnikom in čevljarjem, da »ustanove vsaj po večjih krajih vojne popravilnice, kakor je to storil Zavod za pospeševanje obrti v Ljubljani z vojno čevljarno.«¹⁰ Na poziv se je z oglasom v časopisu *Delavec* odzval tudi Peter Kozina.

Med prvo svetovno vojno so v tovarni Petra Kozine izdelali 400 parov čevljev dnevno. Zaradi vojnih naročil in velike inflacije v monarhiji se je materialno stanje tovarne kmalu izboljšalo. Kozina se je zato odločil, da poveča tovarno. Na dražbi je za 1.610 kron kupil parcelo, ki je ležala neposredno ob njegovi tovarni. Tu je že pred vojno začel graditi vilo furlanski stavbenik Ivan Farabosco. Ko je leta 1915 v vojno na strani antante vstopila Italija, je bil Farabosco kot državljani sovražne države izgnan iz Tržiča. Kozina je z nakupom novih zemljišč okrog tovarniške zgradbe zaokrožil svojo posest in jo s pomočjo italijanskih vojnih ujetnikov izravnal ter uredil v zelenjavni in drevesni vrt, ki je vse do šestdesetih let 20. stoletja krasil okolico tovarne. Na dobro materialno stanje tovarne kaže tudi kupna pogodba, ki jo je Kozina 7. februarja 1917 sklenil z baronom Bornom. Od njega je kupil parcele št. 114/1, 115/1 in 118/1 v občini Bistrica. Za zemljišča v velikosti 10.035 kvadratnih metrov je odštél 30.105 kron.¹¹ Na Pristavi je od lesnega trgovca Matevža Langusa kupil ležarinski prostor in na njem po vojni zgradil stanovanjsko poslopje za svoje nameščence. Kozina je leta 1917 poravnal tudi svoj dolg pri Zadružni zvezi.

¹⁰ Prav tam, str. 3.

¹¹ SI_ZAL_TRŽ/0038, *Peko Tržič, 1907–1997*, a. e. 2, t. e. 15–29, šk. 1, pogodba z dne 7. 2. 1917.

Podplati

se ohranijo, če se na nove ali malo ponošene čevlje pritrđijo nabiti iz usnja.

Za en par z žebelčkovi eena 232

za otroke	za dame in dečke	za gospode
26–35	36–42	40–48
K 1-20	K 1-30	K 1-30

Dobe se v zalogi čevljev „PEKO“
PETER KOZINA & Co., Ljubljana,
Breg, nasproti Sv. Jakoba mostu.

Nasvet, kako ohraniti
podplate čevljev.
(*Slovenski narod*, 4. 4. 1917,
št. 78, str. 6)

Peko

Jovarna čevljev v Tržicu Gorenjsko
Peter Kozina & Co.
Ljubljana

priznava glavno obliko, da za vsak posamezni praznik v dobri usnjati čevlji na podu za vsak želi vsak posameznik usnja in vsak želi vsak posameznik obdelati za se parala usnja glavno obliko.

Zaloga Breg št. 20 nasproti Sv. Jakoba mostu.

Oglas za Kozinovo
tovarno v časopisu
Slovenski narod,
5. 1. 1917, št. 10,
str. 10.

Baron Born je tovarni Peko dobavljal elektriko. 1. julija 1917 sta Kozina in baron Born sklenila novo pogodbo o dobavi električne energije, ki je veljala do 31. decembra 1930.

(ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

Po smrti predsednika Zadružne zveze in Kozinovega glavnega družabnika dr. Janeza Evanglista Kreka 8. oktobra 1917, so se med družabniki podjetja Peter Kozina & Co. glede odločanja o njegovem nadaljnjem poslovanju pojavila nesoglasja. Odbor, ki je obravnaval zadeve v zvezi s pogodbo in deleži v Kozinovem podjetju, si je začel prisvajati pravice do razpolaganja v podjetju. Kozina se je temu odločno uprl, saj je sam želel imeti odločilno besedo v poslovnih zadevah. Od Gospodarske zbornice naj bi celo prejel pismo, v katerem ga je le-ta pozivala, naj se odloči, ali se bo ravnal po željah zveze ali pa naj odkupi deleže družabnikov.¹² Kozina se je odločil za slednje in je z denarjem, ki so mu ga prinesla vojna naročila, izplačal vse družabnike. 31. decembra 1917 je postal edini lastnik podjetja Peter Kozina & Co. Ob koncu prve svetovne vojne je bila Kozinova tovarna brez dolgov in z dovolj kapitala, da je lahko izkoristila konjunkturo povojnih let, ko je primanjkovalo dobre obutve in so cene neprestano rasle.

¹² Mohorič, Ivan: *Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Tržiču*, 3. knjiga. Tržič: Turistično društvo, 1965, str. 43.

Zapljeni vse, česar ne razumeš; utegnilo bi škoditi vojevanju: Avstro-Ogrska med propagando in cenzuro

»/.../ Cenzuri so podvržene vse vesti, katerih objava je v nasprotju z interesi vojne ali katerih javno razmotrivanje bi lahko neugodno vplivalo na uspešni konec vojne, tako poročila o načrtih in smeri vojaških operacij, o gibanju, moči in razvrstitvi čet in ladij, o stanju utrdb, o shranjevanju vojnih potrebščin; ne se z navedbo določnih dat, narveč tudi z namigavanji in opombami, iz katerih bi se dalo sklepati na operacije. /.../«¹

Pri oblikovanju podobe vojne sta bili propaganda in cenzura velikega pomena za državo. Njun pglavitni namen je bil v povečevanju vladarja in avstro-ogrške monarhije in v prikazovanju vojne v kar najlepši luči ter prikrivanju velikih izgub na bojišču.

Na začetku 20. stoletja je bil časopis najpomembnejše sredstvo množičnega obveščanja. Dnevno in tedensko časopisje je sproti poročalo o najbolj aktualnih dogodkih, tako političnih kot družbenih, na lokalni in mednarodni ravni. Hkrati je bralce informiralo tudi o vsakdanjih stvareh, kot so bili npr. oglasi za delo, ponudba v trgovinah in podobno. Prva svetovna vojna je pomembno vplivala na razvoj medijev v Evropi. Pred začetkom vojne so bili časopisi v Evropi zelo priljubljeni, prosto dostopni in relativno neodvisni. Ko je 28. julija 1914 izbruhnila prva svetovna vojna, je v veljavo stopila stroga cenzura in vse vojskujoče države so časopisje izrabile za propagando. Cenzura v časopisih se je najbolj občutno kazala kot bele lise brez besedila.

Zelo dobro je bila razvita časopisna reportaža, poleg katere je dodatno sporočilno vrednost imela tudi fotografija. Prva svetovna vojna je bila tudi prva vojna, ki so jo množično fotografirali. Vpliva fotografskih podob so se zavedale tudi propagandne službe držav, vključenih v vojno in so

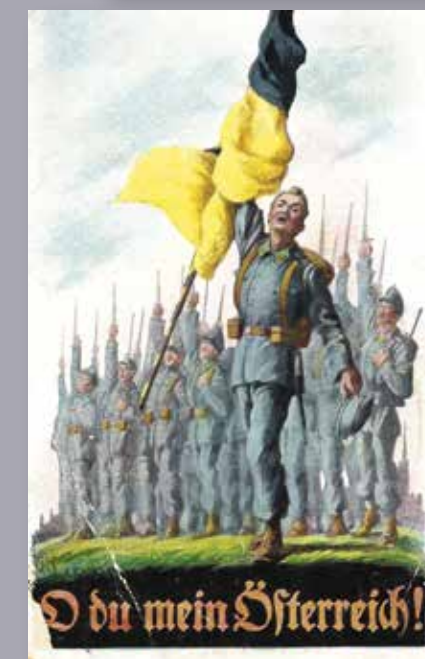
fotografijo kot vsa druga sredstva uporabljale za vojno propagando in doseganje svojih ciljev.² V prvi svetovni vojni se je pojavilo pravo vojno fotoreporterstvo. Fotografi pa so bili kljub velikemu tehničnemu razvoju fotografije in fotografskega gradiva pri izbiranju motivov pogosto še vedno omejeni na bolj statične prizore.

Razglednice so bile univerzalno sredstvo komunikacije v času, v katerem so za propagando najbolj množično izkoriščali časopise, knjige, plakate, letake in pošto. Dobršen del razglednic je nastal za potrebe izjemno dobro organizirane vojne propagande. Razglednice so namreč tvorile vez med fronto in zaledjem, bile so poceni in zato množično dostopne, vrednost njihovih slikovnih sporočil pa je bila neskončna. Vojaki so za svoj spomin poslikali tudi veliko fotografij in jih nato uporabili za izdelavo razglednic, ki so jih pošiljali svojim prijateljem in domačim. Propagandne in dokumentarne razglednice imajo danes bogato vsebinsko, umetniško in pričevalno vlogo pri ohranjanju spomina na prvo svetovno vojno.

Prve vojaške propagandne razglednice z vojno tematiko, ki so se pojavljale pri nas, so bile avstro-ogrške in nemške. Te so v domovino pošiljali vojaki s front. Kmalu po začetku vojne pa so nastale tudi slovenske. Prve so izšle novembra 1914 v okviru serije *Vojska v podobah* (kasneje *Vojska v slikah*). Natisnila jih je Katoliška tiskarna v Ljubljani. Šlo je za 16 razglednic.³ Posebno serijo vojni razglednic je izdal tudi Rdeči križ.

Za izdelavo propagandnih razglednic so velikokrat najemali poznane pisce ali slikarje (Maksim Gaspari, Hinko Smrekar, Anton Koželj, Ivan Vavpotič), da so nagovorili čim širšo množico. Mogoče še bolj kot pri drugih propagandnih sredstvih so pri vojni razglednicah izpostavljali določena čustva, npr. ljubezen do družine ali domovine. Uporabljali so veliko stereotipov in izpostavljali sovražen odnos do nasprotnika ter povečevali lastno državo in narod, pogosta je tudi verska motivika. Slovenske propagandne razglednice so bile sicer propagando bolj mile od nemških in avstrijskih, in celo »moramo ostati pri oceni, da je bilo bistvo slovenskih vojni razglednic v prvi svetovni vojni v vsem žalostnem, kar je prinesla vojna, v željah po miru, vrnitvi vojakov z bojišč in v žalosti zaradi naše zemlje, po kateri sega tujec.«⁴

Razglednice so na Slovenskem večinoma izhajale v serijah, vsa leta vojne. Najbolj pogosti motivi so iz vojaškega ali civilnega življenja. Zraven so lahko verzi domoljubnih pesmi, parole ali gesla. Bile pa so tudi preprost način zbiranja denarja. Zasluge od prodaje je bil večji od stroškov natisa. V časopisih so spodbujali trgovce, naj naročajo čim večje število razglednic, da bi pridobili popust. Sredstvo prodaje je bila tudi obljuba dobrodelnosti, saj naj bi pridobljen denar dobili oslepeli vojaki ali begunci. Te razglednice so večinoma pošiljali svojci vojakom iz domovine.

Avstrijske razglednice so imele močnejšo propagandno vrednost. (Gorenjski muzej)

Časopis *Illustrirani glasnik* je v sliki in besedi svojim bralcem skušal približati boje na soški fronti. (*Illustrirani glasnik*, 31. 1. 1918, št. 22, str. 170)

1 Slovenski narod, *Politične vesti – novi cenzurni predpisi*. 22. 10. 1917, str. 2.

2 Štepec, Marko: *Vojne fotografije: 1914–1918: iz fotografske zbirke Muzeja novejšje zgodovine Slovenije*. Ljubljana: Defensor, 2008, str. 8.

3 Švajncer, J. Janez: *Slovenske vojne razglednice v prvi svetovni vojni*. V: *Kronika*, letnik 33, leto 1985, št. 1, str. 43.

4 Prav tam, str. 48.

Sredstva od prodaje nekaterih razglednic so šla Rdečemu križu. Razglednica, natisnjena v Gradcu.

(Gorenjski muzej)

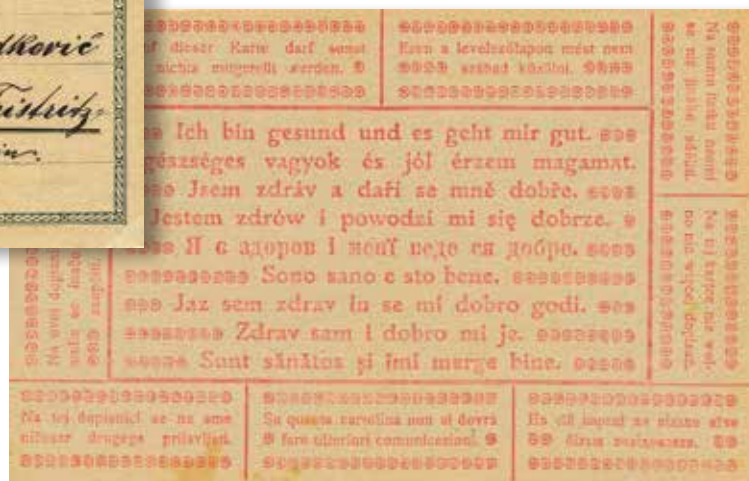

Velikonočno voščilo domov, razglednica. (Gorenjski muzej)

Tudi korespondenca med fronto ter zaledjem in obratno je bila omejena. Vojaki so se vsaj v prvih letih vojne domačim lahko javili le z vnaprej natisnjenimi dopisnicami »Zdrav sem in dobro se mi godi!«. Kasneje je bilo sicer dovoljeno napisati tudi kaj več, a neustrezne vsebine so bile počrtnjene ali pa prejemniki pošte sploh niso dobili. Cenzurirana je bila celo civilna pošta, ljudje so morali oddajati odprta pisma. Pregledano pošto so označevali s posebnim cenzurnim žigom. Na ta način so oblasti lahko preverjale, kakšno je vzdušje na fronti in v zaledju ter poskrbele, da se niso širile informacije, ki jim niso bile naklonjene. Težave s cenzuro so imele tudi razglednice *Vojska v slikah*, a ne zaradi vsebine besedila, ampak zaradi motivov, ki so sporočilno odstopali od uradne vojne propagande. Bolj ustrezne so bile npr. nemške razglednice s portreti vojskovodij centralnih sil in vladarjev.

Razglednica z znakom vojaške cenzure.

(Gorenjski muzej)

Vnaprej natisnjena razglednica z napisom »Zdrav sem in dobro se mi godi« v različnih jezikih monarhije.

(Goriški muzej)

Filmska industrija je že pred letom 1900 doživela velik razcvet. Dostopnost zabave po nizki ceni je film potisnila daleč pred fotografsko umetnost. Z izumom gibljivih slik so politiki, vojaški strokovnjaki in novinarji opazili neizmerno moč novega medija in ga premišljeno izkoristili v propagandne namene. Filmska produkcija je bila v času prve svetovne vojne poleg fotografske najbolj nadzorovana. Bila je strogo premišljena in v primežu vojaške cenzure. Sodobna tehnika filma je poleg tiska in fotografije pospešila in omogočila množični interes za vojno.

Vojaški kinematograf (Feldkino) na Krasu. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Vrednost slikovnih sporočil na propagandnih razglednicah je bila neskončna. (Hrani Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

Vojaki so dali v spomin na vojni čas pogosto napraviti svoje portrete.

(Gorenjski muzej)

Med sredstva propagande v prvi svetovni vojni v avstro-ogrski monarhiji lahko štejemo tudi glasbo, ki je imela pomembno vlogo na različnih področjih. Uporabljali so jo kot sredstvo za tolažbo vojakov in vlivanje moči, sredstvo za sporazumevanje med narodi znotraj različnih narodnosti v monarhiji in tudi kot propagandno sredstvo.⁵ Glasba ne pozna meja, zato so jo lahko uporabljali kot priljubljeno propagandno orožje, zlasti v vojnem času pa je bil njen učinek še posebej močan.

⁵ Bruckmüller, Magdalena: *Die Musik im Ersten Weltkrieg zwischen Propaganda, Unterhaltung, Völkerverständigung, Nationalismus und Ablenkung*. V: *Zgodovinski časopis*, letnik 69, leto 2015, št. 1/2, str. 124.

Človek preišlja in piše, cenzura obrača in briše: organizacija propagandnih in cenzurnih služb v avstro-ogrski monarhiji med prvo svetovno vojno

»/.../ Za glavo se mora človek prijeti, ko pomisli, kaj vse se je zaplenjevalo in kako se je časopisje tiščalo k tlom. /.../«¹

Združeni v zvestobi, razglednica. (Hrani Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

Propaganda je lahko uspešna le, če je v največji možni meri mogoče zadržati vire informacij in s tega stališča je bila prav cenzura nenadomestljivo orodje propagande. Cenzura je bila v vseh vojskujočih državah uvedena takoj po izbruhu prve svetovne vojne in je bila ves čas v službi vojske ter zato tudi podrejena vojaškim interesom. Njena naloga je bila pri ljudeh ustvariti občutek popolne ignorance in zaupanja v oblast, kar naj bi človeka vzpodbudilo, da bi vztrajal do bridkega konca in dokončnega zloma sovražnika. Naloge cenzure so bile osredotočene na preprečevanje posredovanja novic, ki bi lahko škodovali monarhiji ali njenim zaveznicam ter na ugotavljanje in prestrežanje novic vojaškega, gospodarskega in političnega značaja, ki bi mogle monarhiji ali njenim zaveznicam kakorkoli koristiti.

Vojska in država sta že leta 1912 oblikovali dokument, s katerim sta postavili formalne temelje za delovanje vojne diktature in vzpostavitev sistema cenzure. T. i. »Dienstbuch J – 25a. Orientierungsbefehl über Ausnahmeverfügungen für den Kriegsfall für die Reichsräte vertretenen Königreiche in Ländern« je vseboval temeljne usmeritve in koordinacijo vseh v primeru vojne vpletenih ukrepov vojaške, gospodarske, juristične in politične narave.² Z uredbo 25. julija 1914 so bila preklicana naslednja določila o splošnih svobodah državljanov iz državnega zakonika z dne 21. decembra 1867: osebna svoboda, nedotakljivost stanovanja, pisemska tajnost, pravica združevanja in zborovanja, svoboda izražanja misli v govorjeni, tiskani in pisani besedi ter v likih. Splošno je bil prepovedan periodični tisk, njegovi prevodi in povzetki, neperiodični tisk pa je bil podvržen pregledu političnih, policijskih ali deželnih oblasti.

¹ Slovenski narod, Politične vesti – iz zlatih časov naše cenzure. 22. 10. 1917, št. 242, str. 2.
² Svoljšak, Petra: Slovenci v primežu avstrijske cenzure. V: Velika vojna in Slovenci: 1914–1918. V Ljubljani: Slovenska matica, 2005, str. 109–110.

Avstro-ogrsko Vojno ministrstvo je organiziralo posebne oddelke za propagando, ki so skrbeli za dnevna poročanja s fronte in iz zaledja. V avstrijskem delu monarhije sta bili propaganda in cenzura od vsega začetka združeni v Vojaškem tiskovnem uradu (Kriegspressquartier, KPQ), ki je bil podrejen Vojnemu ministrstvu. Ustanovljen je bil 28. julija 1914, vodil ga je poročnik Maximilian von Hoen. Poglavitna naloga urada je bila nadzor nad novicami o oboroženih silah ali vojnih prizadevanjih, ki so jih domači ali tuji novinarji sporočali v časopisih ali drugih medijih. Pod nadzor pa je sodilo vse: tisk, zasebna korespondenca, telegrami, telegraf, radijski promet, filmska produkcija, fotografije, vedenje pisemskih golobov in celo navadna zbirateljska dejavnost. Vloga urada kot cenzorja in oblikovalca novic je vodila k temu, da je postal vodilni izvrševalec uradne propagande v avstro-ogrski monarhiji.

Vsaka stran časopisa je bila natančno pregledana, cenzorji pa so neprimerne članke preprosto vrgli iz časopisa, tako da so izhajali z belimi lisami. (Domoljub, 8. 11. 1917, št. 45, str. 1)

Oglas za projekcijo filma *Predor v dvanajsti soški bitki pri Tolminu* v ljubljanskem Kinu Central.

(Slovenski narod, 31. 12. 1917, št. 298, str. 6)

Novoletni spored v
„KINO CENTRAL“ v dežel. gledališču.
Danes, v ponedeljek na Silvestrovo polaj na lepkih naznanjenega
sporeda zvečer ob pol 9. do

**Predor v dvanajsti soški bitki
pri Tolminu.**
Nad 500 metrov dolgi film, poln prizorov z naše domače zemlje.
V torek 1. januarja 1918, v sredo 2. jan. in v četrtek 3. januarja:
Mlinar iz Flandrije. Filmska igra v treh dejanjih.
Dunajski humor
v filmu: **Mrtev ali živ.**
Izvirna dunajska burka v treh dejanjih, polna pristnega dunajskega humorja.
Prvo predstavo vsak dan pristopne tudi mladim.
V petek 4. januarja: Nordisk spored. 4582

**Gunnar Tolnäs v veliki Nordisk drami
„Mož brez milosti“.**

Urad so sestavljale propagandna, filmska, konceptna in cenzurna skupina ter služba, zadolžena za domovino.³ Svoja pooblastila je lahko izvajal le v avstrijskem delu monarhije, saj je prihajalo do nepremostljivih razlik z ogrskim delom monarhije. Za cenzuro v zaledju monarhije sta bila zadolžena Vojaški obveščevalno-nadzorni urad na Dunaju (Kriegsüberwachungsamt, KÜA) in Vojaška obveščevalno-nadzorna komisija (Kriegsüberwachungskommission, KÜK) v Budimpešti. Vojaški tiskovni urad je poleg tega, da je deloval kot vojaška zveza z novinarji in kot cenzura za vojaške zadeve v odnosu do Vojaško obveščevalno-nadzornega urada in Vojaške obveščevalno-nadzorne komisije, postal odgovoren tudi za dvigovanje morale na fronti.

Filmi so bili ena izmed najbolj priljubljenih in hitro rastočih oblik zabave med prvo svetovno vojno. Predmet filmske propagande so bili posnetki s fronte, dogajanje med vojaštvom v zaledju, obiski visokih vojaških poveljnikov in cesarja na fronti. Namen filmov je bil dvigovanje morale in bojne pripravljenosti tako vojakov kot prebivalcev v zaledju. Avgusta 1914 je avstro-ogrsko vrhovno poveljstvo s tremi dunajskimi filmskimi podjetji⁴ sklenilo pogodbo, na podlagi katere so zagotavljala kinematografe na frontah in nameščanje kinematografske infrastrukture ter so morala oddajati brezplačne izvode filmov Vojnemu

3 Tulimirovič, Aljaž: *Kino in filmska propagandna industrija v prvi svetovni vojni: Feldkino kot nov medij propagande in zabave na fronti. V: Na fronti: revija za vojaško zgodovino*, marec 2013, št. 8, str. 72.

4 To so bila podjetja Sascha-Filmfabrik (kasneje se je preimenovalo v Sascha-Messter), Wiener Kunstfilm-Industrie GmbH in Österreich-Ungarische Kinoindustrie GmbH, v: Tulimirovič, Aljaž: *Kino in filmska propagandna industrija v prvi svetovni vojni: Feldkino kot nov medij propagande in zabave na fronti. V: Na fronti: revija za vojaško zgodovino*, marec 2013, št. 8, str. 73.

arhivu. Lastniške pravice nad filmi si je pridržala vojna uprava. Vsak kolot razvitega filma, ki so ga poslali v zaledje, je moral imeti oznako Filmska služba Vojnega tiskovnega urada (Filmstelle des Kriegspressequartiers) in logotip filmske družbe.

18. avgusta 1914 so avstro-ogrski oblasti izdale ukaz o obveznem predvajanju filmov z izključno domoljubno tematiko. Na film je bilo po novem ukazu potrebno ujeti vojno dogajanje na fronti in še posebej izpostaviti vojaške uspehe avstro-ogrski vojske. Običajno sredstvo obveščanja so bile t. i. tedenske vojne novice in najpogostejši producent teh tedenskih poročil je kmalu postalo podjetje Sascha-Filmfabrik. Opremljenost filmskih enot s snemalnimi aparati je bila od začetka vojne motena, saj lastne avstro-ogrski proizvodnje ni bilo in so kamere uvažali iz Nemčije. Vsaka taka kamera je stala okrog 2.000 kron. Kmalu po začetku prve svetovne vojne so se pojavile tudi težave zaradi pomanjkanja surovin za izdelavo filmskega traku in avstro-ogrski monarhija je bila popolnoma odvisna od dobav teh surovin iz Nemčije. Uporabljali so univerzalni 35 milimetrski film na celuloidni osnovi, meter katerega je stal krono in pol.

Filmsko produkcijo pri Vojnem tiskovnem uradu so sestavljali:

- filmske enote, v katerih so delovali izobraženi kadri, ki so snemali vojaško dogajanje na fronti;
- med fronto in zaledjem so bili postavljeni kinematografski terenski laboratoriji, ki so posneto gradivo razvili in ga podvrgli nadzoru kakovosti;
- centri za strokovno izdelavo in montažo razvitega gradiva, v katerih so razvito gradivo sestavili po smernicah propagandnih služb ter po dejanskih propagandnih ciljih in potrebah.⁵

Med posebne oddelke za propagando je spadal tudi Vojaški arhiv (Kriegsarchiv), ki je bil sestavljen iz enote za dokumente, arhiva za zemljevide, knjižnice in enote za vojnogodovinska dela. Med prvo svetovno vojno je Vojaški arhiv v propagandne namene izdajal različne publikacije. Njegova naloga je bila, da je publicirana dela predstavljal na predavanjih in razstavah. Že takoj na začetku prve svetovne vojne so v službo propagande stopili tudi nekateri slikarji, ki so potovali na fronto.

Vojaški tiskovni urad je namreč prišel do spoznanja, da morajo umetniki vsaj enkrat obiskati fronto, da bi javnosti lahko predstavili svoja likovna dela z motivi iz vojnega dogajanja. Svoja dela so potem ti vojni umetniki tudi proti plačilu predali Vojaškemu arhivu in Vojaškemu tiskovnemu uradu, ki sta jih predstavila na različnih razstavah.⁶ Največji in najbolj zanimiv del arhiva, ki se je ukvarjal s propagando, je bil po koncu vojne leta 1918 požgan.

5 Prav tam, str. 74.

6 Od 18. decembra 1917 do konca januarja 1918 je bila na Akademiji za upodabljajoče umetnosti v Berlinu velika razstava likovnih del s podobami iz prve svetovne vojne. V sedmih dvoranah je bilo razstavljenih 295 likovnih del. Pred samo razstavo je stekla obsežna propagandna akcija preko oglasov v časopisih in povabil različnim zvezam ter šolam. V Berlin so prišli recenzenti in likovni kritiki iz več kot stotih nemških časopisov, ki so zapisali: »Iz teh slik odzvanja junaška pesem, himna za vsakogar, ki bo vztrajal tako dolgo, dokler združeno orožje ne bo zadalo uničujočega udarca.« Povzeto po Buxbaum, Elisabeth: *Des Kaisers Literaten: Kriegspropaganda zwischen 1914 und 1918*. Wien: Steinbauer, 2014, str. 63.

Politične vesti.

— Novi cenzurni predpisi. Kakor že znano, se je odvzela cenzura državnim pravdnistvom. Prenesla pa se je na izjemnem zakonu sloneča cenzura c. kr. političnim policijskim oblastim. Cenzuri so podvržene vse vesti, katerih objava je v nasprotju z interesi vojne ali katerih javno razmotrivanje bi lahko neugodno vplivalo na uspešni konec vojne, tako poročila o načrtih in smeri vojaških operacij, o gibanju, moči in razvrstitvi čet in ladij, o stanju utrd, o shranjevanju vojnih potrebščin, ne le z navedbo določnih dat, marveč tudi z namigavanji in opombami, iz katerih bi se dalo sklepati na operacije. Nadalje so podvržene cenzuri vesti o vojaških upravnih zadevah in vojaških odredbah, ki imajo namen vzdržati silo vojske, o vežbanju in načinu bojevanja čet, o stanju in vporabnosti transportnih prog in izdelovalnic vojnih potrebščin, o vojaških zadevah, vesti, ki bi utegnile slabo vplivati na duh in disciplino naših čet, zmanjšati njih zaupanje v voditelje, ali škodovati vojaškemu ugledu in brambni sili monarhije. Isto velja tudi glede zaveznikov. V gotovih slučajih so cenzuri podvržene tudi zadeve zunanjega ministrstva, kakor poročila o diplomatičnih pogajanjih, o gospodarskih pogodbah z zavezniki in nevtranci ter razmotrivanja, ki bi utegnila škodovati našim odnošajem z njimi. Nadalje tudi pod gotovimi okolnostmi vesti o osebi Njegovega Veličanstva in cesarske hiše, o potovanjih vojaških funkcionarjev ali sestankih državnikov. Tudi so podvržene cenzuri vesti o finančnih, gospodarskih in drugih razmerah v monarhiji, v kolikor bi jih ne smelo poznati inozemstvo. Vesti čisto političnega značaja in vesti, ki ne zadevajo interesov bojevanja, pa niso podvržene cenzuri.

Osnovno pravilo poročanja v vojni je bilo, da ni pomembna resničnost novice, temveč njen učinek. (Slovenski narod, 22. 10. 1917, št. 242, str. 2)

5. avgusta 1915 so cenzurne službe prejele smernice, ki so določale, kdaj se lahko poroča o vojaških vesteh oziroma o čem se ne sme poročati. Prepovedano je bilo poizvedovati o strateških načrtih, podajati informacije o položajih vojaških enot ali prisotnosti vojaških enot v zaledju fronte ter razpravljati o vojaških zadevah, napovedih ali domnevah v bodočem razvoju vojaških dogodkov. Nedopustno je bilo napovedovati napadalne akcije, razkrivati imena članov najožje vladarske družine in imena višjih poveljnikov, ni se smelo imenovati števil polkov, svojih mnenj v časopisih niso smeli podajati ne generali in ne komandanti, prav tako pa se ni poročalo o porazih sovražnika. Cenzura je pomembno oblikovala javno mnenje, ko je v časnikih ustvarjala obsežne bele lise, ko je prepovedala izhajanje periodičnih publikacij in ko v literarnih revijah ni bilo več mogoče objaviti družbenokritičnih besedil.

Postati uslužbenec Vojaškega tiskovnega urada ni bilo lahko. Vojni dopisniki so sicer stopili v službo vojske in za njih so veljali vojaški predpisi, toda še vedno so bili civilisti. Število vojnih dopisnikov je bilo zelo omejeno, saj so za časopise, za katere so poročali, predstavljali zelo velik strošek. Kraji, iz katerih so dopisniki poročali, so bili težko dostopni, dogodki, o katerih naj bi pisali, pa so bili že davno mimo. Poleg tega pa so morali biti prispevki vojnih dopisnikov odobreni s strani Vrhovnega vojaškega poveljstva in morali so jih pregledati tudi cenzorji.

Leta 1917 je Vojaški tiskovni urad izdal navodila za izdelavo mesečnih poročil za tiskovne predstavnike in propagandne častnike. V njih je urad jasno določil področja, ki so zahtevala posebno pozornost:

1. kako prihaja dobro ime monarhije v veljavo: v splošnem ljudskem mnenju, dnevnem tisku, ilustriranih časopisih (v šaljivih časnikih in revijah, karikaturi in na fotografijah), kinematografih, literaturi in umetnosti;
2. kako bi izboljšali javno podobo monarhije, še zlasti z vojaškega stališča;
3. kakšno je stanje v državah avstro-ogrskih zaveznic;
4. kako deluje sovražna propaganda v nevtralnih državah;
5. kako nevtralne države same delujejo v prid avstro-ogrski propagandi.

1. aprila 1917 je prišlo do reorganizacije Vojaškega tiskovnega urada, ko je poročnika von Hoena na vodilnem mestu zamenjal poročnik Wilhelm Eisner-Bubna. Osnovni cilj cesarja Karla v četrtem letu vojne je bil hitro zaključiti vojno. V tem ga je podpiral tudi zunanji minister grof Ottokar Czernin, ki je menil, da Avstro-Ogrska nima več dovolj virov za še eno vojno zimo. Grof Czernin je verjel, da je hitra sklenitev premirja na podlagi obstoječega stanja mogoča le ob močni podpori javnega mnenja v monarhiji. Tiskovni urad ministrstva za zunanje zadeve, ki je bil znan tudi kot literarni urad (Literarisches Bureau), je služil kot povezava med zunanjim ministrstvom in dopisniki. Njegova naloga je bila vplivati na javno mnenje doma in v tujini, za avstrijskega cesarja zbirati poročila in

zunanjemu ministrstvu priskrbeti vse razpoložljive publikacije iz domačih in tujih virov. Grof Czernin je po reorganizaciji literarnega urada za njegovega vodjo imenoval Friedricha von Wiesnerja, ki je glede cenzure okrepil sodelovanje med Dunajem in Budimpešto. V ogrsko Vojaško obveščevalno-nadzorno komisijo je imenoval predstavnika ministrstva za zunanje zadeve. Vojaški tiskovni urad je v letu 1917 okrepil svoje delovanje, saj je v zavezniške in nevtralne države začel pošiljati svoje tiskovne predstavnike in propagandne častnike, izboljšal je tudi svojo propagando s pomočjo fotografij in reorganiziral filmsko propagando. Oktobra 1917 je prišlo do spremembe tudi v organizaciji Vojaškega obveščevalno-nadzornega urada na Dunaju, ki ga je zamenjala komisija Vojnega ministrstva.

Jeseni 1918 je prišlo do postopne ukinitve Vojaškega tiskovnega urada in 15. decembra 1918 je bil s propadom Avstro-Ogrske ukinjen.

Osnovno pravilo poročanja v vojni je bilo, da ni pomembna resničnost novice, temveč njen učinek. Avstro-ogrska oblast leta 1917 še vedno ni spoznala, da je potrebno ustvariti tako javno mnenje, da bodo ljudske množice razumele, da morajo biti nacionalni cilji glede vojne in miru enotni. Tega se je morda še najbolj zavedal prav zunanji minister grof Czernin. V času, ko so bile politične razmere v monarhiji vse bolj zaostrene in je bila država na fronti vse bolj odvisna od svojega nemškega zaveznika, mu je uspelo, da je avstro-ogrska zunanja politika postala bolj prodorna in učinkovita. Čeprav ministrova mirovna prizadevanja⁷ niso prinesla uspeha, pa mu je uspelo za skupni cilj – konec vojne in sklenitev miru – mobilizirati prebivalce obeh polovic monarhije.

⁷ Avstrijski cesar Karel je kot posrednika pri ločenih mirovnih pogajanjih s Francijo imenoval svojega svaka princa Sixta Burbonsko-Parmskega, ki je bil častnik v belgijski vojski in brat cesarice Cite. Karel je stike z njim navezal preko nevtralne Švice, cesarica Cita pa ga je s pismom povabila na Dunaj. Princ je na Dunaj prišel s pogoji, ki so jih Francozi postavili za pogajanja: vrnitev Alzacije in Lorene, ki ju je po francosko-pruski vojni leta 1870 priključila Nemčija; samostojnost Belgije; samostojnost Srbije in predaja Konstantinopla Rusiji. Karel je na prve tri točke načeloma pristal in 25. marca 1917 Sixtu v pismu napisal, da bo pri francoskem predsedniku uporabil ves svoj vpliv. Aprila 1918, po podpisu nemško-ruskega mirovnega sporazuma v Brest-Litovsku, je avstrijski zunanji minister grof Czernin francoskega ministrskega predsednika Clemenceauja obtožil, da ovira sklenitev miru. Clemenceau je objavil Karlovo pismo in izbruhnila je afera Sixtus. Grofu Czerninu je cesarja uspelo prepričati, da je avstrijskim zaveznikom obljubil, da princ Sixtus ni bil pooblaščen za mirovna pogajanja, da se Belgije ni omenjalo in da je Clemenceau lagal, ko je v pismu omenjal Alzacijo. Czernin je cesarju predlagal tudi, da naj zaradi afere odstopi, toda brez uspeha. Na koncu je odstopil 18. aprila 1918 sam, afera pa je Avstro-Ogrsko še bolj potisnila v podrejen položaj.

Bog živi in ohrani novega cesarja: propaganda v letu 1917 na soški fronti

»/.../ Šele ta vojna nam je morala vcepiti prepričanje, da s takim tiskovnim zakonom, ki dopušča popolnoma poljubno cenzuro in ne stavi nobenih meja birokratičnemu pohotu, ni mogoče izhajati. Vse to pa se dogaja zaradi "ljubega miru". /.../«¹

Refinjena propaganda na fronti, ki se je razvila leta 1917, je bila mogoča le zaradi narave vojaškega konflikta. Za izhodišče je potrebovala t. i. revolucijo v tehnologiji in pedagogiki, do katere je v Evropi prišlo v desetletjih pred prvo svetovno vojno. Propaganda se je seveda razlikovala od drugih orožij v tem konfliktu, saj je uporabljala širok nabor tehnik in medijev, preko katerih je dosegala sovražnika: od časopisov, razglednic, fotografij in letakov do ustne propagande na sami frontni črti, glasbe in tihotapljenja propagandnega materiala v sovražnikov tabor. Propaganda je v prvi svetovni vojni postala sistematična, njen cilj na fronti pa je bil »zmagati v bitki idej človeškega uma«².

Definicija propagande na fronti je zelo preprosta: propaganda je bila vojaško orožje, ki se je uporabljalo na frontnih črtah na sovražnem ozemlju. Na eni strani je propaganda obsegala informacije, ki so jih vojskujoče države v pisni ali govornjeni obliki razširjale v sovražnikove jarke, na drugi strani pa je potekala tudi v obliki literature, ki so jo obveščevalne službe vojskujočih držav preko nevtralne Švice tihotapile v sovražnikove države.

Avstro-Ogrska in Nemčija sta vodili dve pomembni propagandni akciji: eno na vzhodni in drugo na soški fronti. Prav centralne sile so bile izmed vojskujočih držav prve, ki so uporabile koordinirano propagando, in sicer proti ruski vojski. Na podlagi izkušenj na vzhodni fronti je Avstro-Ogrska šele nato enako orožje skušala uporabiti tudi proti Italiji. Toda avstro-ogrski propaganda na soški fronti ni bila tako učinkovita kot na vzhodu, saj je tudi Italija v letu 1917 izpopolnila svoja propagandna sredstva.

Med prvo svetovno vojno so bili najbolj množično sredstvo propagande zagotovo časopisi: »/.../ Ob vojni je časopisje pod strago dvojno ali celo trojno cenzuro. Bele lise v časnikih nam hočejo povedati, da smejo listi prinašati samo tiste vesti, ki jih ljubeznivo dovolijo oblasti. /.../«³ Zlasti na Avstro-Ogrskem so časopisi postali eno izmed najvažnejših orožij propagande. Najbolj popularni časopisi v avstrijskem delu monarhije v nemškem jeziku so bili *Illustrierte Kronen-Zeitung*, *Neue Freie Presse*, *Neue Zeitung*, *Neues Wiener Tagblatt* in *Neues Wiener Journal*. Tudi na Slovenskem so časopisi kot so bili *Slovenec*, *Slovenski narod*, *Domoljub*, *Ilustrirani glasnik*, *Tedenske slike*, *Edinost* in v prvih dveh letih vojne *Gorenjec* ter *Sava* na Gorenjskem postali pomembno sredstvo propagande, saj so dosegli velik krog bralcev. Predvsem časopisa *Ilustrirani glasnik* in *Tedenske slike* sta poskušala bralcem približati vojno fotografijo in podobe slovenskih vojakov.

V letu 1917 so slovenski časniki nadaljevali s poročanjem o dogajanju na soški fronti na prvih straneh. Do maja 1917 je na soški fronti vladalo manjše zatišje, zato so bile v ospredju vojaške novice z drugih front, kjer se je vojskovala avstro-ogrski vojska, časniki pa so v tem času več

1 Delavec, Časopisje in cenzura. 14. 7. 1917, št. 28, str. 2.

2 Cornwall, Mark: *The undermining of Austria-Hungary: the battle for hearts and minds*. Basingstoke: Macmillan, 2000, str. 2.

3 Delavec, Časopisje in cenzura. 14. 7. 1917, št. 28, str. 2.

pisali tudi o prizadevanjih cesarja Karla in papeža Benedikta XV. za mir. Ko se je 12. maja 1917 začela 10. soška bitka, so bralci spet lahko prebirali o nadaljevanju bojev, uspehih ali neuspehih avstro-ogrski vojske, zavzetju ali izgubi tega ali onega kraja: »/.../ Iz vojnoporočevalskega stana: Artiljerijski ogenj, ki so ga Italijani že nekaj dni na vsej soški fronti od Tolmina do morja vzdrževali v vedno naraščajoči meri, je prikipele včeraj do učinkujočega, mestoma do bobnajočega ognja. Vsi kalibri topov, havbic in možnarjev so obdelovali ure in ure naše jarke, v katerih so naši vrli ljudje, povsem na varnem, pričakovali napada italijanske infanterije. /.../«⁴ Enako je bilo tudi med 11. soško bitko, ki je trajala kar 30 dni. Poročila o poteku bojev na Banjški planoti, Fajtjem hribu in predvsem na krvavem Škabrijelu so se izmenjevala z novicami o ponovnem Karlovem obisku soške fronte avgusta 1917.

Gledano v celoti, so v prvi polovici leta 1917 slovenski časniki vse bolj poveličevali lik cesarja Karla: »/.../ Sobotni »Slovenec« je pisal, kako krožijo po Dunaju zgodbe, ki poveljujejo veliko skrb in usmiljenje novega cesarja Karla do nižjega ljudstva: sam gre kot neznanec med ljudstvo, da se prepriča o pomanjkanju in bedi ljudstva, in o tem kako se njegova povelja izpolnjujejo. Ko je nesel nek fantič lepo pecivo imenitni družini, ga je cesar sam ustavil in mu ukazal nesti isto v vojaško bolnišnico. Ko je zmanjkalo Dunajčanom premoga, je dal cesar svoje konje in ljudi, da so ga revnemu ljudstvu dovažali in sam se je hodil prepričavat, kako se tu godi itd. /.../ Bog živi in ohrani novega cesarja in mu daj moči, da izpelje pogumno ob strani zvestih katoliško vernih svetovalcev svoje dobre načrte za prepород Avstrije, v kateri naj žive vsi njeni narodi na podlagi pravičnosti in enakopravnosti mirno in zadovoljno življenje. /.../«⁵ Karel je kmalu po tem, ko je postal avstrijski cesar, večkrat obiskal soško fronto in njeno zaledje. Soško fronto je prvič obiskal aprila 1917 in nato znova v času 10. ter 11. bitke. 17. maja 1917 je prišel v Ljubljano, se nato odpravil v Borojevičev štab in še istega dne zaključil svoj obisk. O tem sta seveda poročala tudi časopisa *Slovenec* in *Slovenski narod*.⁶ Cesar Karel se je ob obiskih fronte dal tudi fotografirati. Velik del fotografij, ki so nastale ob njegovih obiskih soške fronte, sta posnela brata Ludwig in Heinrich Schuhmann.⁷ Fotografije Karla največkrat prikazujejo na železniški postaji, v avtomobilu na poti na fronto, ob odhodu iz vojaškega poveljstva ali pri pregledu vojaških čet.

Karlovi obiski soške fronte so bili natančno načrtovani. V začetku junija in nato v drugi polovici avgusta, ko je cesar Karel spet obiskal soško fronto, so bili slovenski časopisi *Slovenec*, *Slovenski narod*, *Domoljub* in *Tedenske slike* polni novic o cesarju na soški fronti. Junija 1917 se je cesarju na poti na soško fronto pridružila tudi cesarica Cita. V Ljubljano

4 *Slovenski narod*, Velika artiljerijska bitka ob Soči. 15. 5. 1917, št. 111, str. 1.

5 *Kronika župnije Kropa 1914–1919*. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 7. 3. 1917, str. 92–93.

6 *Slovenec*, Cesar Karel pri soški armadi. 19. 5. 1917, št. 114, str. 3; *Slovenski narod*, Cesar na soški fronti. 19. 5. 1917, št. 114, str. 1.

7 Holzer, Anton: *Die andere Front: Fotografie und Propaganda im Ersten Weltkrieg: mit unveröffentlichten Originalaufnahmen aus dem Bildarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek*. Darmstadt: Primus, 2007, str. 65.

Zadnji avstrijski cesar Karel I., razglednica. (Gorenjski muzej)

Zlasti časopis *Slovenec* je vestno poročal o Karlovih obiskih soške fronte. (*Slovenec*, 4. 6. 1917, št. 126, str. 1)

Karlovi obiski soške fronte so bili natančno načrtovani. (*Slovenec*, 24. 8. 1917, št. 193, str. 1)

Zložljiva postelja s kovčkom, ki jo je na svojih obiskih fronte uporabljal cesar Karel.

(Foto Boštjan Gunčar, hrani Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

Je cesarski par prispel 2. junija in jo zapustil 4. junija. V Ljubljani je cesarica obiskala vojake ranjence v tamkajšnjih bolnišnicah, same soške fronte pa ni obiskala. Najbolj se ji je približala z obiskom Postojne in Trsta. O obisku cesarja in cesarice je obširno pisal tudi kroparski župnik Valentin Oblak: »Cesar in cesarica v Ljubljani, Postojni, Trstu, Pulju itd.

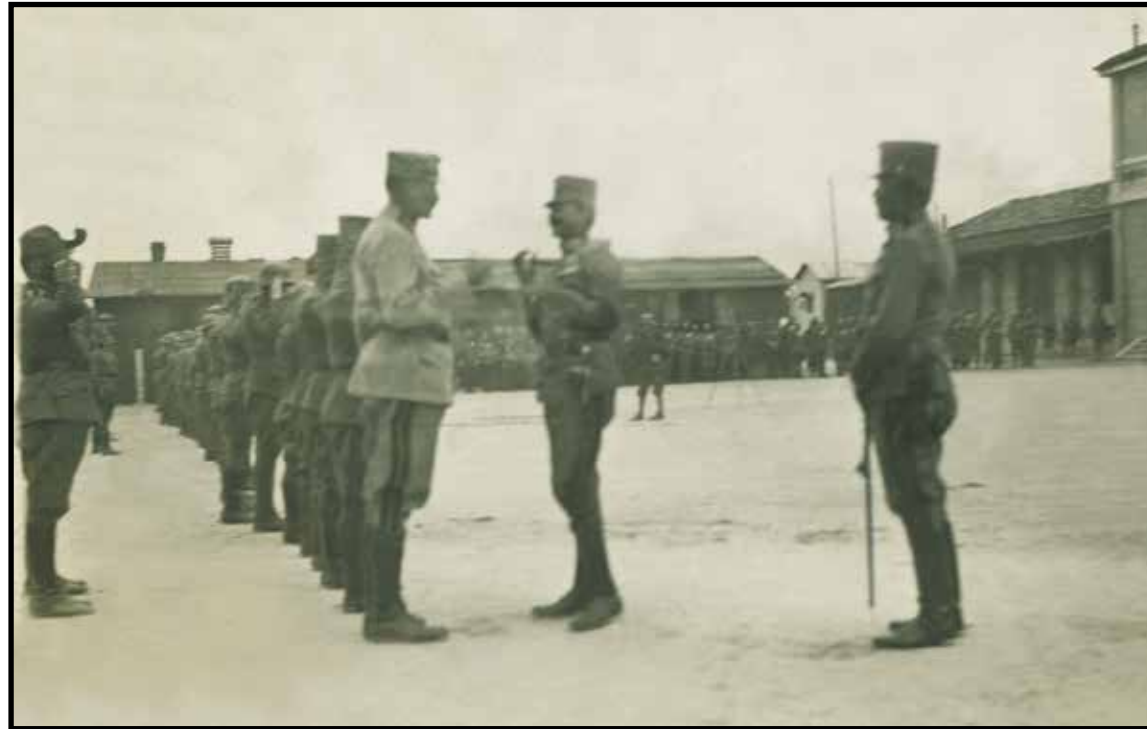
Da bi se cesar zahvalil hrabrim četam ob Soči, je prišel osebno s svojo ženo cesarico Cito v naše kraje. 2. junija (v soboto) ob 7. uri sta prišla v Ljubljano, cesar se je nato z avtomobilom skozi Ljubljano odpeljal v Trst preko Postojne, Senožeč, Divače in Opčine. V glavnem stanu soške armade (v Postojni) je pripel poveljniku soške armade generalu Borojeviću pl. Bojna križ Marije Terezije, najvišje avstrijsko vojno odlikovanje. Ob cesti, kjer se je cesar vozil, so stale vse čete, ki so se udeležile bojev v 10. soški ofenzivi in one, ki ne stoje v trenutku v boju; če kak oddelek ni mogel priti polnoštevilno, je odposlal deputacijo. Cesar je tako rekoč skoro z vsakim možem govoril, ga povpraševal po njegovih osebnih razmerah, kaj je storil v boju, zakaj je bil odlikovan itd.

Ko se je cesar pripeljal na Opčine, ga je sprejel tržaški cesarski namestnik, telefonirali so, da pride cesar tudi v Trst, kamor se je peljal z avtomobilom. Zastave so zavihrale, ceste so bile polne občinstva in vojaštva, tako da je šel avtomobil komaj naprej. Krepko so doneli po Trstu živijo klici v pozdrav cesarju. V cesarjevega namestnika palači ga je pozdravil dvorni svetnik Glanz, nato je obiskal cesar na kratko soprogo cesarjevega namestnika, medtem je občinstvo okrasilo njegov avtomobil z rožami. Vladar je bil ginjen. Potem se je peljal cesar čez Prosek, mimo Miramara preko Komenske planote v Vipavsko dolino, kjer so ga vojaki, tudi ranjenci iz lazaretov pozdravljali. Od Ajdovščine do Ljubljane so bila pota, kjer se je vozil cesar, tako rekoč kar posuta s cveticami in travo. Cesar se je večkrat vozil prav počasi, da ga je lahko ljudstvo in vojaštvo videlo. Vedno je hvalil hrabro vojaštvo in dobro ljudstvo. Ob 8. uri zvečer se je vrnil cesar v Ljubljano k svoji soprogi. Cesarica Cita je namreč vstala zjutraj ob 7. uri (bila je sobota) v Ljubljani. Prva njena pot je bila v stolno cerkev k mizi Gospodovi k sv. obhajilu. Med potjo do stolnice iz južnega kolodvora jo je pozdravljalo ljudstvo in otroci s cveticami v roki in radostnimi živijo klici. Ker je bil delavni dan, in so ljudje zvedeli za njen prihod šele pred dohodom vlaka, so prihiteli kar v delavnih oblekah, preprosto opravljeni. Tudi cesarica je bila oblečena v navadno obleko modre barve brez lišpa, klobuk brez okraskov. V stolnico se je peljala nenapovedana po Dunajski cesti, Prešernovi ulici, čez Franč. most, Stritarjevi ulici. G. prof. Künigel, ravnatelj državne policije, je prihitel v zakristijo in povedal, da želi njeno Veličanstvo prisostvovati sv. maši in pristopiti k mizi Gospodovi. Stolni vikarij g. Matija Škrbec je pristopil k oltarju. Za cesarico so takoj pripravili klečalnik, ves čas je pobožno brala iz mašne knjižice in z največjo pobožnostjo prejela sv. obhajilo. Ljubljanske žene so prav tik cesarice klečale. Bila je cerkev polna, ker so škof delili novomašnikom diakonat. Ko je vstala cesarica od molitve, jo je ljudstvo kar v cerkvi pozdravljalo. Ko se je cesarica odpeljala k zajtrku v dvorni vlak, jo

Na propagandnih razglednicah so zelo poudarjali zaveznitvo med Avstro-Ogrsko in Nemčijo.

(Hrani Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

Cesar Karel na t. i. inšpekciji, 1917.

(ZAL, Enota v Škofji Loki)

je ljudstvo na vso moč pozdravljalo, branjevke so takoj vse cvetlice razprodale.

Ob 9. uri po zajtrku sta cesarici izročila v imenu soške armade gen. šef-zdravnik dr. Thoman in podpolkovnik Schnabl krasen šopek, pozdravili sta jo soproga dež. predsednika grofica Attems in njena hčerka ji je izročila krasen šopek.

Nato se je odpeljala cesarica obiskovat vojake ranjence, ki jih je obdarovala z raznimi vencji, z molitvijo v maternem jeziku, s cigaretami, s svetinjicami itd. Za vsakega je imela prijazno besedo. Šla je v garnizijsko bolnico, v Leoninum, v honvedsko bolnišnico. Ko je stopala v voz, prišedši iz Leoninuma, je otročiček stegnil ročici proti cesarici in jo je objel, cesarica ga je zato prisrčno pobožala.

Popoldne po kosilu ob 3. uri je cesarico pozdravila na Kongresnem trgu ljudska in srednješolska mladina. Iz Zvezde se je peljala cesarica v bolnico v obrtno šolo, ogledala si je invalidsko šolo. Povsod je kazala prisrčno prijaznost.

Nek oslepelci vojak je izrazil češki, da bi rad kadil. Ko so to cesarici pretolmačili, mu ponudi cigarete, in ko je prosil za ogenj, mu takoj ustreže.

Ko je v dvornem vlaku zaužila čaj, se je čez 20 minut podala na Grad, kjer se je divila nad krasnim razgledom, pozdravilo jo je gori 2000 laških ujetnikov; nato se je peljala v Tivoli, po Večni poti, peš na Rožnik in ob 8. uri k dvornemu vlaku, kamor se je vrnil tudi cesar iz Trsta. Ob 9. uri sta šla vnovič na Grad, ob 10. uri pa nazaj na južni kolodvor.

V nedeljo (3. 6.) ob 7. uri zjutraj sta se cesar in cesarica odpeljala proti Postojni, kjer sta bila slovesno sprejeta in pri sv. maši. Nato se je peljala

cesarica v Trst, kjer je obiskovala bolnišnice; cesar se je pa peljal preko Št. Petra, Matulj v Opatijo, Pulj; ob 3/4 10 sta se sešla s cesarico v Postojni in ob 11. uri sta se preko Ljubljane pripeljala, kjer sta v dvornem vlaku prenočila in se zjutraj (4. 6.) v ponedeljek odpeljala na Dunaj.

Cesarica Cita je že v soboto naročila po svojem pobočniku grofu Hunyady naj g. županu sporoči: »Vsemu prebivalstvu izreka Njeno Veličanstvo zahvalo.« In še posebej je naročila isto dež. predsedniku.

Cesar Karel je pa izročil soški armadi po generalu Borojeviću povelje, v katerem se prisrčno zahvaljuje vsej armadi vsakemu vojaku junaku posebej za izredno hrabrost in vztrajnost v boju in konča: »Božji blagoslov Vas je spremljal. Molimo k Vsemogočnemu naj nas tudi v bodoče spozna vrednim, da nas milostno štiti in varuje. Podeli naj nam končni, popolni uspeh!«

Lepe besede! Naj jih Bog usliši! Cesar in cesarica zaslužita, da ju ljubimo!«⁸

Obisk cesarja na soški fronti avgusta 1917 je časopis *Slovenec* pospremil z naslovi »Cesar Karel pri Borojeviću«, »Cesar tolaži ranjence«, »Cesar v bitki na Krasu« in »Cesar v ognju sovražnih topov«.⁹ Seveda Karel boj v 11. soški bitki ni videl niti od blizu, saj je obiskal le poveljstvo soške armade, kjer mu je obširno poročal poveljnik armade Borojević. Toda tudi zapisi vojnih poročevalcev (seveda odobreni s strani propagandnih in cenzurnih služb monarhije), da naj bi se cesar zadrževal v neposredni bližini bojev, so pomembno vplivali na javno podobo cesarja kot neustrašnega vrhovnega poveljnika, ki je svojimi vojniki na fronti in ne daleč na Dunaju.

⁸ *Kronika župnije Kropa 1914–1919.* Arhiv župnijskega urada v Kropi, 4. 6. 1917, str. 105–108.

⁹ *Slovenec, Cesar Karel na soškem bojišču.* 24. 8. 1917, št. 193, str. 1.

General Svetozar Borojević von Bojna, poveljnik 5. armade in cesar Karel I. pri Trnovem opazujeta bojišče. (Goriški muzej)

Slovenska časopisa *Slovenec* in *Slovenski narod* sta veliko pozornost posvetila tudi Karlovi nezgodi 10. novembra 1917, ko je cesar po umiku italijanske vojske čez reko Tilment obiskal svoje čete: »*Avstrijo bi kmalu doletela težka nesreča. Narastli pritok Soče bi nam kmalu odnesel našega priljubljenega, neumorno delavnega monarha. Hvaležni smo Bogu iz celega srca, da nam ga je obvaroval čilega in zdravega v prospeh Avstrije in njenih dinastiji zvestih narodov. V Ljubljani je bila danes ob 10. uri dopoldne slovesna zahvalna služba božja z zahvalno pesmijo. V vidni znak veselja, da je Bog rešil ljubljenega cesarja iz smrtne nevarnosti, plapolajo po Ljubljani zastave.*«¹⁰ Ko je prečkal hudournik, je njegov avto s spremstvom obtičal v reki, o čemer je nastal tudi zapis v kroniki župnije Kropa:

10 Slovenec, Cesar Karel rešen smrtne nevarnosti. 12. 11. 1917, št. 259, str. 2.

Poročila o bojih na soški fronti so morala biti odobrena s strani Vojaškega tiskovnega urada. Napisana so morala biti čim bolj jedrnato in splošno, da ne bi razkrila preveč.

(Slovenec, 29. 5. 1917, št. 121, str. 1)

O nezgodi cesarja Karla je najobširneje poročal časopis *Slovenski gospodar*, 15. november 1917.

»*.../ 10. novembra bi se nam bil naš mladi cesar Karol v Furlaniji blizu kraja Ruda kmalu smrtno ponesrečil, ker je pregoreč in premalo previden. V strugi nekega hudournika, ki teče s Sočo vzporedno, ki je bil še pred par dnevi suh, je cesarjev avto, vsled previsoke vode, obstal. S tovornim avtomobilom so ga skušali spraviti ven, še ta je obtičal tam. Telesni lovec Reisenbichler in stražmojster telesne garde Tomek sta skočila v vodo, da cesarja preneseta čez njo. Že ga neseta, sedaj se pa teles. lovcu jez podre, po katerem so cesarja nesli. Vsi padejo v vodo, držč se drug drugega, voda jih nese dalje, nato skoči v vodo cesarjev svak princ Feliks Parmski, da reši cesarja, posrečilo se je; vse je zaneslo do vrbe ob bregu struge, katere so se držali, dokler niso prinesli drogu in ko ta ni zadostoval, pa dolgega tramu, da je ob tramu splaval na breg najprej cesar in potem še drugi. Vsa rešitev je trajala precej dolgo.*

Hvala Bogu za rešitev našega dobrega cesarja!

Dobro srce našega cesarja kažejo besede, ki jih je spregovoril po rešitvi: »Hvala Bogu in Mariji in vam, rešitelji moji za rešitev. Moje življenje in življenje mojih zvestih je viselo na niti. To je pač vojska, ki zahteva marsikaj od nas.« *V ljubljanski stolnici in vse ljublj. šole so imele zahvalne božje službe za cesarjevo rešitev. /.../«¹¹*

Leta 1917, ko je propaganda postajala vse bolj izpopolnjena in premišljena, je kot sredstvo propagande vse bolj v ospredje prihajal film. Vojaški tiskovni urad je imel največji vpliv prav na filmsko propagando. S pomočjo filmske industrije je imel urad odlično priložnost oblikovati javno mnenje, saj je imel monopol nad tem, kaj lahko javnost izve in kaj ne. Skrbel je za distribucijo dokumentarnih filmov, ki so poveličevali podobo cesarja Karla, avstro-ogrske monarhije in njeno vojaško moč. V zaledju bližnje soške fronte so filme predvajali potujoči frontni ali zaledni stalni vojaški kinematografi. Tedenska vojna poročila, ki so jih predvajali kinematografi, so zanimiva predvsem zato, ker so bili na njih zajeti posnetki mnogih slovenskih krajev ob soški fronti in v njenem zaledju, obiski cesarja Karla v Ljubljani in podobno, toda žal se niso ohranila.

Leta 1917 so v Kinu Central v Ljubljani predvajali naslednje filme o bojih na soški fronti:¹²

- *En dan bitke ob Soči*, od 28. do 30. aprila;
- *Deseta soška bitka*, od 29. junija do 3. julija;
- *Poraz Italijanov ob Soči*, od 22. novembra do 9. decembra;
- *Vhod cesarja v Gorico*, 22. november;
- *Predor v dvanajsti soški bitki pri Tolminu*, od 31. decembra 1917 do 3. januarja 1918.

11 Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 20. 11. 1917, str. 132–133.

12 Traven, Janko: *Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih: do 1918*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej, 1992, str. 156. Ohranjeni naj bi bili naslednji filmi, ki prikazujejo dogajanje na soški fronti: *Porušena Gorica* (Das zerstörte Görz, Sascha Filmfabrik, 1916; Jugoslovanska kinoteka, Beograd; Österreichisches Filmarchiv, Dunaj), *Boj na Soči* (Die Schlacht am Isonzo, Sascha Filmfabrik, 1917; Österreichisches Filmmuseum, Dunaj; Jugoslovanska kinoteka, Beograd) in *Osvajanje Gorice* (La presa di Gorizia, 1915–1918; Istituto Luce, Rim).

Reklamni oglas za ogled dokumentarnega propagandnega filma *Deseta soška bitka* v ljubljanskem Kinu Central.

(Slovenski narod, 30. 6. 1917, št. 147, str. 5)

Poleti 1917 je nastal tudi dokumentarni film *Naš cesar (Unser Kaiser)*, ki ga je posnelo podjetje Sascha-Film.¹³ Film se je pričel na tirolski fronti, se nadaljeval na cesarjevem potovanju v različne dele monarhije, ga pokazal med »podložniki«, ki so ga navdušeno pozdravljali ter ga nato spremljali na njegovem potovanju na vzhodno in soško fronto. Ta dokumentarni film je upošteval vsa možna pravila propagande in je bil posnet zelo domišljeno.

Tako Karla pokaže v položaju poveljnika vojske, kako skozi periskop opazuje dogajanje na prvih položajih fronte, ki so bili v resnici precej oddaljeni, toda film daje vtis, kot da boji potekajo tik pred cesarjem. To je snemalcu Eduardu Hoeschu uspelo s tehniko prelivanja podob (t. i. Überblendung), saj je gledalec videl juriše vojakov, jarke v prvi bojni črti in opustošeno pokrajino, kar je dajalo vtis, da je tudi sam cesar sredi bitke.

Posebna oblika informiranja in zabave vojakov na fronti pa je bil vojaški kinematograf (Feldkino). Ponavadi so bili taki kinematografi v neposrednem zaledju fronte in so bili grajeni zelo enostavno. Največkrat so postavili le preproste lesene nosilce za platno, na katerega je kinooperater s kinoprojektorjem projiciral film. Ponekod pa so zgradili tudi večje dvorane, ki so bile poleg kino predstav namenjene različnim kulturnim dogodkom. V času bojev na soški fronti je obstajala relativno živahna kinematografska dejavnost in razmeroma razvejana mreža vojaških kinematografov. Obstajali so tudi številni potujoči kinooperaterji s projektorji, običajno pritrjenimi na vozu, ki so filme projicirali kar na zidove, prekrite z belimi rjuhami. Vojaki so za obisk kino predstav običajno

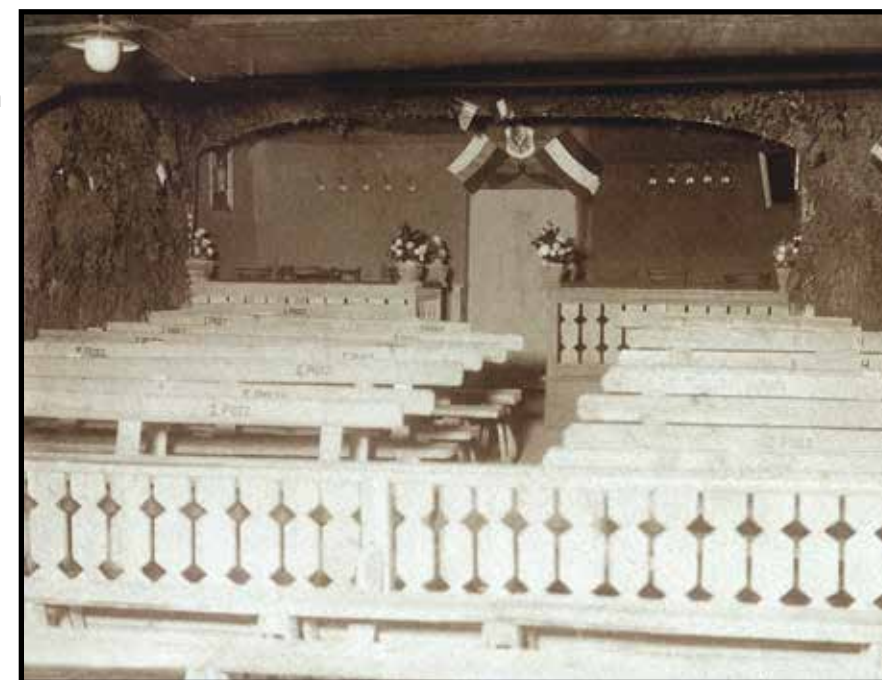
¹³ Holzer, Anton: *Die andere Front: Fotografie und Propaganda im Ersten Weltkrieg: mit unveröffentlichten Originalaufnahmen aus dem Bildarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek*. Darmstadt: Primus, 2007, str. 65–66.

27. domobranski pehotni polk je po prihodu na planino Duplje 19. septembra 1915 začel z gradnjo številnih objektov. Na fotografiji je kinodvorana, ki je bila namenjena le peščici poveljniškega kadra.

(Gorenjski muzej)

plačevali: vstopnina je bila med 40 in 50 vinarjev, za častnike pa med dvema in štirimi kronami.¹⁴ Eden izmed takih vojaških kinematografov je bil v neposredni bližini soške fronte zgrajen 4. februarja 1916, in sicer na planini Duplje, ob poti, ki vodi iz Lepene do Krnskih jezer. Dvorano so zgradili vojaki 27. domobranskega pehotnega polka, v katerem so služili pretežno slovenski fantje. Gradnje te dvorane se z grenkobo spominja tudi Ivan Matičič v svojih spominih: »/.../ Vse bi bilo prav na tem planinskem oddihu, če ne bi bilo vraga v podobi polkovnega adjutanta Paulusa z mefistovsko brado in smehom. Ta človek je prizadejal moštvo čez mero trpljenja. Kaj je bilo treba na Dupljem tako velike kinodvorane, ki je nudila le malo užitka tistim, ki so vlačili gor deske in tramove iz Lepenje in tja čez Bogatín, prav iz Bohinja. /.../ Paulus je neznansko mučil ljudi, mučil jih je do krvi. Če se je kdo zgrudil pod težkim bremenom, se je satan zarežal: »Ha, ha, vojna je! Ljudje in živina morajo delati, da se ne usmradijo! Počivali bodo po vojni, če kdaj mine!«¹⁵

Notranjost enega izmed vojaških kinematografov. (ZAL, Enota v Škofji Loki)

Omenja se tudi kino v gorenjskem zaledju soške fronte – v Kranjski Gori: »/.../ V januarju 1917 je bil velik sneg, vse je bilo zamedeno, ves promet je bil za 4 mesece zaprt, tudi zimska cesta na Vršič. Da gospodom oficirjem v kraju ni bilo dolg čas, so napravili ljudje v polkovnikovem oddelku kino v Jurcovem salonu.¹⁶ Ta kino je dobro nesel, širil pa ogabno nenravnost, ne le med vojaštvom. /.../«¹⁷

Posebno poglavje v propagandi na soški fronti je nastopilo konec oktobra po preboju pri Kobaridu. Avstro-ogrski obveščevalni viri so predvideli, da je v Italiji politična situacija takšna, da bi lahko prišlo do revolucije, če bi bila nemško-avstro-ogrska ofenziva jeseni uspešna. Na podlagi poročil avstro-ogrskega agenta v Bernu je avstro-ogrsko vrhovno poveljstvo 18. oktobra 1917 pripravilo prve smernice za propagando proti Italiji. Zdaj je bila propaganda usmerjena predvsem na italijanske vojake na prvi frontni črti, sistematično pa naj bi se začela izvrševati po zmagoviti ofenzivi.

Tako so avstro-ogrska letala že oktobra 1917 na italijanske položaje odmetavala ponarejene izvode časopisov *Corriere della Sera* in *Giornale d'Italia*, v katerih je bilo napisano, da se je v Italiji že začela revolucija.

¹⁴ Tulimirovič, Aljaž: *Vojaški kino na slovenskih tleh*. V: *Na fronti: revija za vojaško zgodovino*, november 2014, št. 9, str. 83.

¹⁵ Matičič, Ivan: *Skozi plamene prve svetovne vojne: po neskončni poti s slovenskim planinskim polkom*. Ljubljana: Karantanija, 2016, str. 175–176.

¹⁶ Med prvo svetovno vojno je bil Jurcov salon gostilna v Kranjski Gori.

¹⁷ Černe, Vid: *Borovška vas: monografija o Kranjski Gori: prispevek*. Kranjska Gora: Turistično društvo, 1992, str. 56.

Prve vesti o začetku nemško-avstro-ogrške ofenzive proti Italiji so vodilni slovenski časopisi bralcem sporočili že 25. oktobra 1917.

(*Slovenski narod*, 25. 10. 1917, št. 245, str. 1)

Po preboju pri Kobaridu pa je italijanske ujetnike sistematično izpostavljala skrbno pripravljenim manifestom, v katerih je bilo zapisano, da »*so nemško-avstro-ogrski vojaki zavzeli njihove utrjene položaje in da se ne borijo proti italijanskemu ljudstvu, temveč proti italijanski izdajalski vladi, ki hoče iz monarhije iztrgati ozemlje, ki avstro-ogrski monarhiji pripada že stoletja.*«¹⁸ Avstro-ogrsko vrhovno vojaško poveljstvo je 5. decembra 1917 sprožilo silovito propagandno akcijo, ki je stekla v prvih šestih mesecih leta 1918. Akcija je bila sicer pripravljena skrbno in vzpostavljena je bila premišljena organizacijska struktura, toda v končni fazi je popolnoma propadla. Vzrok za njen propad lahko iščemo v tem, da so se razmere v Italiji po preboju pri Kobaridu stabilizirale, niti ni prišlo do razkroja italijanske vojske in avstro-ogrška propaganda je bila bolj usmerjena v slabosti sovražnika kot pa v svoje. Italija svojemu sovražniku v propagandni vojni ni ostala dolžna in ga je pravzaprav premagala z njegovim lastnim orožjem – z razširjanem propagandnih letakov, ki so jih italijanska letala odmetavala med avstro-ogrške vojake v jarkih. Na tak način italijanske propagande Avstro-Ogrska ni mogla odgovoriti, saj ni imela zadostnega števila letal in julija 1918 je postalo jasno, da je avstro-ogrška monarhija izgubila tudi to vojno.

Uspešna nemško-avstro-ogrška ofenziva proti Italiji je odmevala tudi na Slovenskem. 25. oktobra 1917 so bili avstro-ogrski in seveda z njimi tudi vodilni slovenski časopisi polni vesti o uspešnem začetku ofenzive proti Italijanom. Časopisa *Slovenec* in *Slovenski narod* sta ofenzivo bralcem predstavljala zlasti s pomočjo avstrijskih in italijanskih uradnih poročil: »*Dunaj, 24. oktobra. Uradno: Na celi jugozahodni bojni črti se je boj izdatno pomnožil. Pri Bovcu, pri Tolminu in v severnem delu Banjške planote je vdrla po mogočni pripravi s topovi avstrijska in nemška pehota v italijanske črte.*«¹⁹ Vojaška poročila v slovenskih časopisih v zadnjem tednu oktobra in v novembru poročajo o italijanskih ujetnikih, večinoma povzemajo poročila drugih časopisov in uradnih virov ter na kratko opisujejo tudi dogajanje v preteklih enajstih soških ofenzivah. Večkrat so se v nekaterih slovenskih časopisih ob poročanju o napredovanju ofenzive pojavljale bele lise, saj je cenzura še vedno odločala, kaj javnost lahko izve. Nasploh so časopisi veliko pozornosti namenjali Gorici kot simbolni točki spopada. V dneh, ko so avstro-ogrski vojaki zopet osvojili Gorico, je cesar Karel obiskal tudi Ljubljano. Od konca oktobra so časopisi na naslovnicah poročali o preboju fronte, umiku italijanskih vojakov do reke Tilment in še naprej do Piave, o beguncih z Goriškega in možnostih za njihovo vrnitev domov. Do sredine novembra 1917 so novice o zmagi pri Kobaridu izginile s časopisnih strani.

Nemško-avstro-ogrške ofenzive proti Italiji niso spremljali samo časopisi, temveč je bila dokumentirana tudi v fotografijah. Hiter

¹⁸ Cornwall, Mark: *The undermining of Austria-Hungary: the battle for hearts and minds*. Basingstoke: Macmillan, 2000, str. 81.

¹⁹ *Slovenec, Ofenziva proti Italiji*. 25. 10. 1917, št. 245, str. 1.

Fotografija pove več kot tisoč besed: zapašчени konji, vozovi, trupla, odvrženo orožje in vojaška oprema italijanske vojske ob umiku čez reko Tilment. (Muzej novejše zgodovine Slovenije)

napredek ofenzive je fotografom ponujal vedno nove motive.

Fotografirali so sledi zmage, ki je prinesla uničenje, natančno so dokumentirali potek zmagovite bitke, vedno znova so fotografirali umikajoče kolone vojakov in vojaško opremo, ki je bila odvržena ob cesti. Za nobeno bitko na vzhodni ali južni fronti ni ostalo toliko fotografij kot za 12. soško bitko.

Zanimivo pa je, da cenzura pri fotografijah iz 12. soške bitke ni bila več tako stroga kot pri objavah fotografij iz prejšnjih soških bitk. Ni cenzurirala posnetkov mrtvih italijanskih in avstro-ogrskih vojakov in podobe vojne so postajale vse bolj pretresljive. S pomočjo necenzuriranih fotografij je avstro-ogrška propaganda konec oktobra in v začetku novembra postajala vse bolj brutalna in neposredna: Avstrija je bila preprosto imperij brez kakovosti. Kako so Italijani videli avstro-ogrškega nasprotnika veliko povedo naslednje besede: »*Čeprav so bili vojaki napadeni, so se borili tako zaradi discipline kot zaradi samoohranitvenega instinkta. Propaganda sovraštva proti Italijanom je vsiljiva in neutrudna. Izkušnje nas učijo, da se taisti Slovani, ki se na drugih frontah množično vdajajo, na naši fronti borijo še posebno trdovratno.*«²⁰

Po 12. soški bitki so podobe vojne postajale vse bolj pretresljive. (Muzej novejše zgodovine Slovenije)

²⁰ Thanner, Wilfried: *Analyse des Stellungskrieges am Isonzo von 1915-1917 Darstellung der Eskalation des Waffeneinsatzes an der Isonzofront am Beispiel einer Division*, doktorska disertacija. Universität Wien, 2009, str. 185.

Vsokršno upanje
v skorajšnji mir
je izginilo:
leto 1917
na soški fronti

»Kakšno vreme in
seto se napoveduje? Leto 1917
bo vlažno, mrzlo in neprijazno.
Pomlad bo celo do majnika mrzla in
mokra. Poletje izprva hladno, pozneje
sledijo mnogi nalivi, proti koncu zelo vroče.
Jesen bo zelo mokra. Zima mrzla,
pade mnogo snega, proti koncu veterna.
Tako domneva stoletni koledar,
a v resnici ne ve
nič naprej.«¹

Dogodki v letu 1917 so usodno vplivali na okoliščine, v katerih se je novembra 1918 vojna končala. 21. novembra 1916 je umrl avstrijski cesar Franc Jožef I. in nasledil ga je njegov pranečak Karel I. Novi avstrijski cesar si je prizadeval, da bi čimprej dosegel mir, vendar je s svojimi neposrečenimi potezami le spodbujal nacionalizem manjših narodov Avstro-Ogrske in tako ustvaril osnovo za razpad monarhije že pred njeno dejansko kapitulacijo. K čimprejšnjemu koncu vojne je odločno pozival tudi papež Benedikt XV., ki se je 1. avgusta 1917 s pismom obrnil na voditelje vojskujočih se držav. Papež je v zadnjem odstavku svojega mirovnega pisma zapisal tudi: »/.../ Izročajoč Vam noto, Vam, ki vodite v tem tragičnem času usodo vojujočih se narodov, Nas navdaja osrečujoče upanje, da bo sprejeta in da doživimo konec strahovite vojne, ki postaja vedno bolj in bolj nepotrebno klanje. Saj priznava ves svet, da je bojna čast neomadeževana tako na eni kakor tudi na drugi strani. Naj bo torej uslišana naša prošnja, sprejmite očetovski poziv, ki ga razglasamo imenom božjega Zveličarja, kneza miru. Mislite na Svojo veliko odgovornost pred Bogom in ljudmi! Od Vaših sklepov sta odvisna mir in veselje mladih ljudi, z eno besedo sreča narodov; Vaša brezpogojna dolžnost je, da ji ustvarite to dobroto. /.../«² Njegovo pismo takrat ni bilo dobro sprejeto, še zlasti ne pri Angležih in Francozih, medtem ko so ga Italijani napačno interpretirali kot obrambo tistih, ki so se takrat že približevali porazu.

¹ Koledar družbe sv. Mohorja za leto 1917, str. 15.

² Slovenec, Papeževa mirovna nota vojujočim se državam. 20. 8. 1917, št. 189, str. 1.

Januarja je Nemčija razglasila brezpogojno podmorniško vojno in aprila so v vojno na strani antante vstopile Združene države Amerike. V Petrogradu je izbruhnila februarska revolucija in car Nikolaj II. je moral odstopiti. Do poletja ruske fronte praktično ni bilo več, kar je Avstro-Ogrski in Nemčiji omogočilo, da sta enote z ruske fronte lahko uporabili drugje, tudi na soški fronti. Avstro-ogrski vojaki so bili prepričani, da nasprotna stran še pred zimo načrtuje novo bitko. Toda vreme se je proti koncu leta 1916 močno poslabšalo, Kras sta zajela burja in močno deževje. Vsakodnevna negotovost je izredno slabo vplivala na duševno in telesno počutje vojakov. Moralo in počutje branilcev so nekoliko dvignile le nove okrepitve.

Zimski čas sta avstro-ogrski in italijanska vojska izkoristili za temeljite priprave na nadaljevanje bojev na soški fronti. Vendar tudi to zimo orožje ni popolnoma mirovalo. Dejavno je bilo zlasti italijansko topništvo, na obeh straneh so utrjevali svoje položaje in enote dopolnjevali z novimi vojaki. Avstro-Ogrska je svojo 5. armado okrepila s tremi divizijami in dvajsetimi topniškimi baterijami, čeprav se je zaradi precejšnjih izgub, ki jih je utrpela leta 1916, že začela kazati kriza v dopolnjevanju moštva. Od začetka leta 1917 se je na Gorenjskem močno povečalo število avstro-ogrskih vojakov, ki so čakali, da jih bodo iz zaledja poslali na fronto. Marca je bilo v Žabnici in njeni okolici po hišah nastanjenih okrog 2.000 vojakov, aprila v okolici Škofje Loke celo do 10.000 vojakov! Župnik v Kropi Valentin Oblak je januarja 1917 zapisal: »/.../ Vojaki! Nič posebnega. Vojaštva je po Kranjskem povsod prav veliko. V Podnartu in na Prezrenjah ga je par tisoč. Pa ne, da bo v kratkem ofenziva zoper Laha? Govori se že dolgo o tem, vemo, da se dobro pripravlja na obeh straneh; mi upamo, mi želimo ofenzivo zoper Laha vsak dan. Laha iz Krasa in lepe solnčne Goriške, potem pa časten mir! To upamo, to želimo v Novem letu. Bog pomagaj. Bog daj! /.../«³ Avstro-ogrski vojaki so bili nastanjeni tudi v župniji Križe (Zgornje in Spodnje Veterno ter Novaki), tri mesece pa so se tu zadrževali tudi nemški vojaki: »/.../ V Križ je popoldne ob 6. prišla stotinja 98. pešpolka. Čehi so, pojoč z muziko so primarširali. Od Benka do lurškega znamenja so stali in prepevali. Harmonika je spremljala petje. Slovan je živahen. Ogrji in Rumuni so bili pa mrtvi ljudje. /.../«⁴

Med avstro-ogrskimi vojaki, ki so branili soško fronto, je bilo zelo malo prekaljenih borcev iz bojev na Krasu in iz Alp. Leta 1917 so na bojišča prve svetovne vojne poleg komaj polnoletnih fantov vpoklicali tudi že sedemnajstletnike in tudi soška fronta v tem ni bila izjema. Takrat so se na soški fronti bojevali tudi rekonvalescenti, invalidi, bolniki in ljudje, ki ne bi smeli biti niti v črni vojski. Zaradi težav pri oskrbovanju enot na fronti so bili vojaki slabo hranjeni in oblečeni. Pri skromni prehrani vojakov so sicer uvedli nekaj sprememb, ki pa niso bistveno pripomogle k boljši prehrani ali omejitvi lakote med vojaštvom. Januarja 1917 je Avstro-Ogrska z odlokom Službe za nastanitev vojakov pri poveljstvu

³ Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 5. 1. 1917, str. 84–85.

⁴ Kronika župnije Križe. Nadškofijski arhiv Ljubljana, 7. 5. 1917, str. 26.

Svetozar Boroević von Bojna, prvi in edini nemški maršal v avstro-ogrskih oboroženih silah.

(Tolminska mastišče I, 2005, str. 24)

Franz Conrad von Hötzendorf, vrhovni poveljnik generalštaba avstro-ogrskih oboroženih sil do februarja 1917, razglednica.

(Goriški muzej)

5. armade⁵ zakonsko določila, koliko prehrane in drugih življenjskih potrebščin je potrebno zagotoviti vojakom na bojišču. Dnevno naj bi se vojakom na bojišču namenilo naslednjo preskrbo:

- dve pločevinki kave, vsaka 36 gramov;
- 300 gramov svežega govejega mesa in 100 gramov ostalega govejega mesa (zato je bilo potrebno zagotoviti zelenjavo ali druge izdelke);
- 100 gramov zelenjave, ob tem je vojak na teden prejel 150 gramov kislega zelja;
- 30 gramov soli in 0,5 gramov popra;
- 20 gramov maščobe, od tega polovica kot maslo;
- 20 gramov jušne zelenjave;
- 5 kosov čebule ali česna;
- 2 centilitra kisa;
- 700 gramov svežega kruha ali 400 gramov prepečenca;
- pijača, in sicer četrta litra vina;
- 36 gramov tobaka za kajenje ali 10 cigaret;
- 100 gramov posušenega sadja (ali marmelade);
- 125 gramov sladkorja tedensko na vojaka;
- 1,5 grama čaja in 25 gramov sladkorja dnevno na vojaka;
- 3 centilitre ruma;
- 25 gramov slanine in 5 gramov sira dnevno na vojaka v prvi bojni črti.

Poleg preskrbe s hrano in z drugimi živili so natančno določili tudi preskrbo s tobačnimi izdelki. Vsak častnik avstro-ogrsko vojske je na dan prejel pet cigar ali 25 cigaret; če častniki predpisane količine niso izkoristili, je bil presežek namenjen podčastnikom. Avstro-ogrsko vojska je na bojišču prejemale naslednje vrste tobačnih izdelkov:

- častniki so prejeli cigare in cigarete srednje vrste; za cigare so plačali 20 vinarjev, za cigarete pa sedem vinarjev. Možna je bila tudi menjava 25 gramov tobaka za 25 cigaret;
- navadni vojaki so dnevno prejeli 10 cigaret; za cigareto so morali plačati 1,5 vinarja. Prejemali pa so tudi tobak za cigarete – 20 gramov za štiri dni.

Predvsem v letu 1917 se je preskrba vojske vidno poslabševala. Vse več je bilo težav s transportom in preobremenjeno opremo za pripravo hrane, saj je ni bilo mogoče zamenjati, ker je primanjkovalo tako surovin kot delovne sile. Glavna prehrana vojakov je bila pogosto posušena zelenjava, ukinili so dodatke kot so bili slanina, kava in čaj ter jih nadomestili s tremi desetinkami ruma in nekaj sladkorja na dan. Decembra 1917 je bilo težko dobiti celo konzerve. Vojaki so pogosto kradli hrano tako iz vojaških zalog kot tudi od civilistov in celo drugim vojakom. Zelo pomembne so bile pošiljke od doma, saj so predstavljale materialni dokaz skrbi domačih za

svojega vojaka. Čeprav so pošiljke v predzadnjem letu vojne postajale vse manj bogate, saj je hrane primanjkovalo tudi domačim, so marsikateremu vojaku olajšale hudo lakoto.

Uniforme so bile izdelane iz koprivinih vlaken, čevlji so imeli namesto usnjenih podplatov lesene, primanjkovalo je spodnjega perila. Na drugi strani pa je Avstro-Ogrski med vojno uspelo izdelati nekoliko večje količine orožja in streliva: »*Vojska na fronti kljub vsemu uspeva iz zaledja izveliči toliko vojnega materiala kot še nikoli doslej. Nič ni hujšega kot stalno nadomeščati manjkajoče orožje z vročo krvjo. Soški borec se je navadil na misel, da se, kar zadeva oborožitev, ne bo nikoli niti približno izenačil z nasprotnikom; vendar je dosedanja silna razlika usodno vplivala na duševno stanje ljudi, ki so iz meseca v mesec trpeli pomanjkanje in bili v podrejenem položaju kar zadeva topove, mitraljeze, minomete in strelivo. Zdaj se jim zdi pravi čudež, da to orožje prihaja v nenehno naraščajočih količinah.*«⁶

Bojevanje na soški fronti je bilo zaradi specifičnosti terena izredno težavno, še zlasti zahteven pa je bil teren na Krasu. Tu je bilo prisotno hudo pomanjkanje vode. Primanjkovalo ni le pitne vode, temveč je njeno pomanjkanje predstavljalo velike težave pri higieni vojakov in v medicinski oskrbi. Prav tako je bilo problematično pokopavanja padlih, saj je bil kraški teren izrazito kamnit. Umrle vojake so lahko le pokrili s kamenjem. Tak način pokopa je bil zelo nehigieničen, saj se je zaradi razpadanja trupel širil grozovit smrad, poleg tega pa je silovito topniško obstreljevanje veliko grobov tudi na novo razkrilo. Tako so trupla padlih vojakov pogosto ležala kar na bojišču, kar je povzročalo različne bolezni in epidemije. Vojaški vsakdanjik na soški fronti je bil enoličen: pičila hrana, komaj kaj vode, pomanjkanje higiene in izmena vojakov. Poleg tega so morali biti vojaki vseskozi pripravljani za boj, kar je pogosto vodilo k temu, da tudi eno leto niso mogli na dopust.

General Franz Conrad von Hötzendorf, ki je bil do februarja 1917 vrhovni poveljnik generalštaba avstro-ogrskih oboroženih sil, je ocenil, da balkanska in ruska fronta trenutno za centralne sile ne predstavljata večje nevarnosti in da je zato vse napade potrebno usmeriti na končni obračun z Italijo, še preden ta začne novo bitko na Soči. Načrtoval je skupno nemško ofenzivo na Soči in iz Južne Tirolske, vendar je po njegovi zamenjavi načrt utonil v pozabo. Pred začetkom novih bojev na soški fronti spomladi 1917 je maršal Paul von Hindenburg prevzel funkcijo vrhovnega poveljnika vseh centralnih sil na skupnih frontah. Von Hötzendorf je bil povišan v maršala in bil imenovan za poveljnika enot na Tirolskem in Koroškem, na mestu vrhovnega poveljnika generalštaba avstro-ogrskih oboroženih sil ga je nadomestil generalpolkovnik Arthur Arz von Straußenburg.

Von Hötzendorf se s poveljnikom 5. armade maršalom Svetozarjem Borojevičem von Bojno ni strinjal o oceni ciljev naslednje italijanske

Vojni oskrbovalni urad je leta 1917 prebivalce v zaledju soške fronte z različnimi akcijami pozival, naj darujejo spodnje perilo ali oblačila za avstro-ogrsko vojske. (ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

Osební predmeti avstro-ogrškega vojaka: denarnica, pipa, priprava za zvijanje papirnatih lističev za kajenje, čopič za britje, britev, škarje in komplet igel za šivanje.

(Foto Boštjan Gunčar, hrani Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

⁵ Thanner, Wilfried: *Analyse des Stellungskrieges am Isonzo von 1915-1917: Darstellung der Eskalation des Waffeneinsatzes an der Isonzofront am Beispiel einer Division*, doktorska disertacija. Universität Wien, 2009, str. 174–175.

⁶ Galič, Lovro; Marušič, Branko: *Tolminsko mostišče I*, prvi del. Tolmin: Tolminski muzej, 2005, str. 119.

Za gradnjo vojaških objektov v Krnskem pogorju je bilo po strmih poteh potrebno prenesti veliko gradbenega materiala: prenašanje tramov med Komno in Krnskimi jezeri. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

ofenzive. Borojević je bil mnenja, da bi z napadi morali nadaljevati na Krasu do Solkana, medtem ko je von Hötzendorf predvideval, da bi Italijani napade lahko razširili tudi na območje Plave-Tolmin, s ciljem uničenja tolminskega mostišča, kar bi jim omogočilo končni napad na Gorico, v Vipavsko dolino in na Kras. Zaključni boji na soški fronti so nato res pokazali, da je imel von Hötzendorf prav.

Na začetku maja 1917, pred 10. soško bitko, je imela 5. armada na razpolago 215 bataljonov,⁷ 1.700 mitraljezov, 1.325 topov in nekaj 100 minometov. Na Krasu sta bila za avstro-ogrsko obrambo ključnega pomena Veliki vrh (kota 464) na severnem delu kraške planote in Grmada na južnem delu. Zlasti močno utrjena je bila Grmada, kjer so namestili štirideset opazovalnic, ki so lahko kljubovale italijanskemu topniškemu ognju. Iz opazovalnic so imeli pregled proti zahodu in vzpostavili so dobro telefonsko povezavo s topniškimi baterijami.

Italijani so se že sredi decembra 1916 v Chantillyju in nato januarja 1917 v Rimu z zavezniki dogovarjali o skupnih akcijah, ki bi zlomile odpor Avstro-Ogrske. Angleški ministrski predsednik David Lloyd George je januarja 1917 predlagal skupno angleško-francosko-italijansko ofenzivo čez Julijske Alpe proti Ljubljani in Dunaju. Vrhovni poveljnik italijanske vojske maršal Luigi Cadorna je bil sicer mnenja, da bi že s prodorom na črto Triglav-Snežnik lahko ogrozili Avstro-Ogrsko, vendar bi za to akcijo potrebovali izdatno pomoč antante. Do skupnega dogovora med zavezniki sicer ni prišlo, so se pa Francozi odločili, da se aprila 1917 na zahodni fronti začne splošna ofenziva, s čimer bi preprečili nemškimi enotam sodelovanje na jugovzhodni

⁷ Bataljon je bil sestavljen iz treh ali štirih stotnij pehote, vsaka stotnja je štela okrog 250 vojakov.

Zamaskirana cesta v Starem selu pri Kobaridu. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

fronti. Italijanska armada pa je še pred začetkom 10. soške bitke prejela izdatno vojaško pomoč zaveznikov. Medtem ko so bili avstro-ogrski položaji na Krasu in v Vipavski dolini razmeroma dobro utrjeni, med Plavami in tolminskim mostiščem ni bilo niti navadne jarkovne črte z žičnimi ovirami, temveč so bila tu le posamična oporišča. Za utrjevanje teh položajev ni bilo ne finančnih sredstev in ne ljudi, ki bi jih zasedli. Cadorna je uvidel slabosti avstro-ogrske obrambe na teh položajih, zaradi česar so Italijani s topovi močno okrepili Korado in Kambreško, ki so lahko obstreljevali položaje branilcev na levem bregu Soče, globoko na Banjški planoti. Italijani so imeli v prvih mesecih leta 1917 na razpolago 830 bataljonov, zlasti pa so povečali število topov in mitraljezov. V letu 1917 je v Italiji za vojne potrebe delalo kar 1.800 podjetij z več kot 600.000 delavci.

Italijani so zavzete položaje ob Soči dobro utrdili še pred nadaljevanjem bojev maja 1917. Sabotin nad desnim bregom Soče je postal mogočna trdnjava, pomembna za italijanske napade proti Sveti Gori in Škabrijelu. Za topove večjega kalibra so utrdili tudi Sveti Mihael, s katerega so lahko obstreljevali Grmado in Fajtji hrib. Veliko število topniških baterij so namestili na območju Cotičev in na grebenu proti Debeli Griži ter na položajih po celotnem Doberdobskem Krasu. Nad avstro-ogrskimi obrambnimi položaji in tudi nad zaledjem so pogosto krožila italijanska letala, ki so napovedovala novo ofenzivo. Njihova naloga je bila odkriti, kje so rezervne enote branilcev, usmerjala pa so tudi ogenj italijanskih težkih topov.

Spomladi 1917 so si na srednji Soči nasproti stale avstro-ogrska 5. armada in italijanske 2. in 3. armada ter armada Goriške cone. 5. armada pod

27. domobranski pehotni polk na soški fronti.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije, original hrani Klemen Zupančič)

poveljstvom Borojevića je bila razporejena od Krnskega masiva do Jadranskega morja. 2. armada pod poveljstvom Settimija Piacentinja, 3. armada pod poveljstvom vojvode Amadea D'Aoste in armada Goriške cone pod poveljstvom generala Luigija Capella so bile razporejene od Ročinja do Mirna na Vipavi.

Težišče bojev na soški fronti se je v letu 1917 preneslo na srednjo Sočo, kjer so se do konca četrtega leta vojne odvijale 10. in 11. soška bitka ter za preboj fronte odločilna 12. bitka, t. i. čudež pri Kobaridu. Avstro-ogrška obrambna črta je v tem času potekala od Vrtojbe po nižavju do reke Vipave, vzhodno od Bilj, proti Ozrenju, od tam na Veliki vrh, vzhodno od Fajtjega hriba in dalje proti Kostanjevici, Koritom, zahodno od tam proti Hudemu Logu in naprej na koto 208, ki je bila prizorišče najhujših bojev.⁸ Tam so obrambno linijo pred nadaljevanjem bojev temeljito utrdili s sistemom kavern, zaklonov, jarkov in ovir.

Po zlomu soške fronte 28. oktobra 1917 in po množičnem umiku italijanske vojske preko reke Tilment se je fronta premaknila na reko Piavo. Italijani so tu vzpostavili obrambno črto, ki se od začetka decembra 1917, ko so avstro-ogrške enote ustavile napade, ni več spreminjala. Z ustalitvijo fronte na reki Piavi je Avstro-Ogrska le za eno leto odložila svoj poraz v prvi svetovni vojni. Bistvenega pomena pred

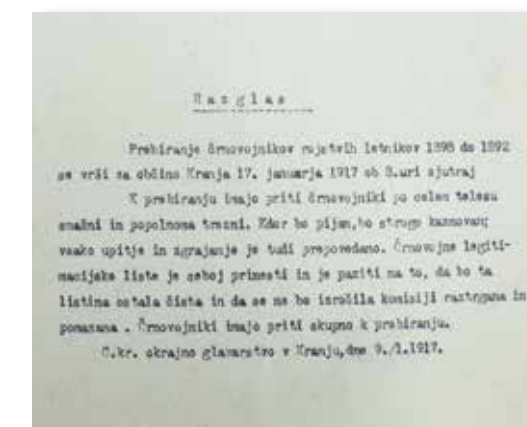

odločilnimi boji v zadnjem letu vojne pa je bilo vprašanje, katera stran je bolj pripravljena na še eno uničujočo bitko, ki bi utegnila odločiti prvo svetovno vojno.

Toda veselje ob zlomu soške fronte je dobivalo vse bolj grenak priokus. Lakota, za katero prej v Posočju skoraj niso vedeli, je postajala iz dneva v dan hujša. Čeprav so Italijani po umiku za seboj pustili polna skladišča hrane in opreme, ljudje niso smeli do njih. Kot vojni plen je vse pripadlo nemški in avstro-ogrski vojski. Stare zaloge hrane so kmalu pošle, tudi zaradi rekvizicij, polja so bila zaradi bombardiranja v veliki meri uničena, hrane pa ni bilo mogoče ne pridelati in ne kupiti, saj se tudi v trgovinah ni dalo dobiti ničesar. Kmalu po zlomu soške fronte so se na svoje domove začeli vračati begunci. Tam, kjer so bili pred vojno njihovi domovi, so mnogi našli le kupe kamenja. Skoraj vsaka izmed družin beguncev je čakala na vrnitev katerega od svojih članov. Toda možje in fantje so morali na vrnitev domov počakati še eno leto po preboju na Soči. Veliko pa je bilo tistih, ki svojega doma niso videli nikdar več.

Pogled proti Krnu in Batognici.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Že leta 1917 so zaradi pomanjkanja vojakov na soško fronto vse bolj pošiljali tudi črnovojnike. (ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

⁸ Klavara, Vasja: *Fajtji hrib: bojišče na Komenskem Krasu 1916–1917*. Celovec: Mohorjeva, 2014, str. 192.

Tako krvave,
ljute borbe še ni bilo:
10. soška bitka
od 12. maja
do 5. junija 1917

»/.../ Na goriški fronti
se na obeh straneh
strašno pripravljajo
za pomsadansko vojsko.
Baje je prišlo 1 milijon
Francozov na pomoč
Lahom, da bi ja vzeli
Trst in vrhli tudi k nam
na Kranjsko.
Vse to se pripoveduje.
Bojimo se. /.../«¹

19. aprila 1917 je maršal Luigi Cadorna izdal zadnje ukaze za novo italijansko ofenzivo. Območje napada v 10. soški bitki je razširil na skupno dolžino skoraj 50 kilometrov, od Avč na severu do Jadranskega morja na jugu. Okrepljena 2. armada naj bi napadla severno od Gorice. Enote Goriške cone naj bi zasedle obrambno črto na gorskem grebenu na levem bregu Soče od Gorice do Plav in hkrati napadle vzhodno od Gorice ter odprle pot v Vipavsko dolino. 3. armada naj bi prebila avstro-ogrske obrambne položaje na osrednjem delu Komenskega Krasa in od tam prodrla proti Komnu in Trstu, svoj napad pa naj bi na jugu usmerila tudi proti utrjeni Grmadi, ki je zapirala pot proti Trstu. V prvih majske dni se prebežniki iz italijanskih enot omenjali predvideno glavno smer napada, ki naj bi potekala med tolminskim mostiščem in Plavami. In čeprav so tudi avstro-ogrska izvidniška letala opazila zbiranje številnih italijanskih enot na območju zahodno od Korade in za Kolovratom, je Borojević pravilno predvidel, da bo glavni italijanski napad usmerjen le proti Grmadi na južnem delu bojišča.

Avstro-ogrski obrambni položaji od Doblarja do Solkana so bili razporejeni v treh obrambnih črtah,² toda ovire iz bodeče žice nikjer niso bile globlje od šestih metrov, kavern in zaklonišč je bilo zelo malo. Posebej pomanjkljivo sta bili zgrajeni druga in tretja obrambna črta, saj zaklonov in posadk skoraj ni bilo. Italijanski daljnometni topovi kalibra 149 mm so bili usmerjeni v dva temeljna cilja: proti Fajtjemu hribu oziroma Velikemu vrhu in proti Grmadi.

Po 7. maju je italijansko topništvo začelo obstreljevati avstro-ogrske položaje med Tolminom in Plavami. Okrog 2.500 topov in več kot 1.000 minometov³ je začelo obstreljevati položaje branilcev na fronti in v zaledju, tudi do petnajst kilometrov za frontno črto. Avstro-ogrsko topništvo je tudi pričelo z obstreljevanjem italijanskih položajev, nato pa je 10. in 11. maja zavlada navidezen mir. Toda dvomov 12. maja ni bilo več, saj je italijansko topništvo že pred svitom začelo silovito obstreljevati avstro-ogrske položaje od Tolmina do morja: »/.../ Velika je ta nesreča za nas. Ker od četrta na petek (od 10. 5.–) traja najstrašnejša 10. laška ofenziva na Goriškem, strašni so boji od Tolmina do morja kakor še nikoli! Naj pomaga Bog, da naši vzdrže še ta naval sovražnika, kakor še vselej do sedaj. Marija prosí za nas! /.../«⁴ Bobnenje topov se je slišalo globoko v notranjost Italije in Avstro-Ogrske.

14. maja dopoldne je italijanska pehota napadla pri Gorici. Enote Goriške cone so imele za cilj osvojitve gorskega grebena od Kobilnika, Kuka in Vodice do Svete Gore ter prodreti v Čepovansko dolino in na Trnovsko planoto. 14. maja so Italijani nepričakovano zasedli Sveto Goro in jo zaradi neodločnosti tudi hitro spet izgubili. Po hudih bojih je večkrat menjala gospodarja, a na koncu je ostala v rokah branilcev. Podobno neuspešni so bili Italijani tudi na odseku med Sveto Goro in Škabrijelom ter pri Sveti Katarini in Svetem Marku nad Šempetrom. Uspelo pa jim

¹ Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 8. 2. 1917, str. 89.

² Galič, Lovro; Marušič, Branko: *Tolminsko mostišče I*, prvi del. Tolmin: Tolminski muzej, 2005, str. 126

³ Klavara, Vasja: *Fajtji hrib: bojišče na Komenskem Krasu 1916–1917*. Celovec: Mohorjeva, 2014, str. 248.

⁴ Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 15. 5. 1917, str. 102–103.

je zavzeti Kuk, Zagoro in Vodice ter razširiti mostišče pri Plavah. O dogajanju 14. maja na tem delu fronte je poročal tudi časopis *Slovenec*: »Iz vojnega tiskovnega stana se poroča: Kakor je bilo po dogodkih zadnjih dni pričakovati, se je 14. maj razvil v veliki bojni dan, ki je vsled izredne hrabrosti in vztrajnosti naših čet vseh vrst sijajno uspel. Od previdno tipajočega zastreljevanja do najsilnejšega bobnečega ognja se je povspela artiljerijska priprava ter priprava z metalci min je trajala tri dni, da bi pripravila naše postojanke zrele za napad. Včeraj opoldne se je nato na celi fronti pričel pehotni naval. Italijani so v gostih vrstah ponovno napadali naše postojanke. Tudi ponoči se je neprestano val za valom njihovega napada valil proti našim jarkom. Vsi napadi, kakor obupno tudi so bili vodeni, so se zrušili z najtežjimi izgubami za sovražnika. Središče bojev je bilo: prostor pri Plaveh, Sv. Gora in hrib Sv. Gabrijela, višine vzhodno od Gorice, kakor tudi prostor med Špacapani in Kostanjevico in pri Hudemlogu. Večina napadov je bila ali že v kali z našim uničevalnim ognjem zadušena, ali pa so se zrušili pred ognjem sten, katere je napravila naša artiljerija v zvezi s strojnimi puškami in pehote pred našimi postojankami. Kjer se je posameznim sovražnim skupinam posrečilo prodreti skozi to steno, so bile s hitrim in junaškim protinapadom in v boju z ročnimi granatami vržene zopet nazaj.«⁵ Zaradi velikih izgub in izčrpanosti vojakov je Capello 20. maja ustavil vse napade.

Capello je načrtoval, da bo po uspešnih napadih na goriškem delu fronte lahko že 18. maja težišče svojih napadov prenesel na glavni del fronte, na Komenski Kras. Toda zaradi slabega vremena se je italijanski napad začel 23. maja. Glavni italijanski cilj 10. soške bitke je bila zasedba Trsta, saj je vključeval tudi zasedbo dveh najmočnejših in tudi zadnjih branikov na Krasu – Fajtjega hriba in Grmade. 3. armada je pod vodstvom vojvode D'Aosta napadla z 260 bataljoni, z morja pa so ji bile v podporo ladje s topovi velikega kalibra. Napad kljub silovitemu obstreljevanju vseh avstro-ogrskih obrambnih položajev ni bil pretirano uspešen. Na severnem delu planote so bili vsi juriši krvavo ustavljeni že pred ovirami

Avstro-ogrsko obstreljevanje italijanskih položajev na Krasu med 10. soško bitko.

(Goriški muzej)

⁵ *Slovenec*, Orjaška borba na Goriškem. Prvi laški sunki odbiti. 16. 5. 1917, št. 112, str. 1.

**Italijansko obstreljevanje
Grmade v času 10. soške bitke.**

(Goriški muzej)

in le poredkoma je prihajalo do boja mož na moža.⁶ Italijanski napadalci so bili uspešnejši na južnem delu od Hudega loga do morja, saj so se prebili pri Jamljah in dosegli planoti Fornace in Flondar na zahodnih obronkih Grmade.

24. in 25. maja so na vsem delu kraškega bojišča potekali hudi boji. Na odseku od Fajtjega hriba, Kostanjevice, do Sela in Štivana so se nenehno vrstili italijanski napadi in protinapadi branilcev. 25. maja so Italijani napadli Grmado, ki je bila izjemnega pomena za obrambo Trsta, toda niso je osvojili. O poteku bojev na soški fronti je poročal tudi časopis *Slovenski narod*. Tako kot *Slovenec* je objavljaval avstrijska in italijanska uradna poročila. O bojih 24. maja lahko iz objave v *Slovenskem narodu* ugotovimo, da se avstrijsko in italijansko uradno poročilo o istih dogodkih v marsičem razlikujeta. V avstrijskem uradnem poročilu je bilo po poročanju *Slovenskega naroda* zapisano takole: »/.../ Iz vojnoporočevalskega stana 24. maja: Kakor je bilo pričakovati po artiljerijski pripravi 22. maja, je izbruhnil včeraj na soški fronti italijanski infanterijski juriš, ki najbrže presega na ljutosti vse boje, ki so se doslej vršili na tem delu bojišča. S še večjo brezobzirnostjo kakor na prvem odseku desete soške bitke so vrgli Italijani včeraj proti naši fronti deloma sveže izpopolnjene polke. Dan in noč so valovile globoke in tesne mase sovražnika na naše pozicije, ali val za valom se je razbil ob jeklenem odporu naših junaških čet, ki so branile svoje deloma popolnoma sesute jarke z brezprimerno žilavostjo. Ob njihovi hrabrosti se je ponesrečila premoč, ki so jo porabljali Italijani bolj kakor kedaj poprej, da bi si priborili kak uspeh. Mi smo obdržali tudi včeraj vse naše pozicije, izvzemši mal kos pri Jamljah, kjer smo svoje čete umaknili iz najsrednejše črte, približno za en kilometer. /.../ Ob istem času,

Pogled proti Mrzlemu vrhu pri Tolminu.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

⁶ V boju mož na moža so avstro-ogrski vojaki poleg bajonetov pogosto uporabljali nabrušene lopatice in gorjače, ojačane z žebli ali deli ročnih bomb. To orožje je imelo prednost pred bajoneti, saj se ni zatikalo v človeškem telesu in je omogočalo hitrejšo »čiščenje« sovražnikovih jarkov. Buzdovane so uporabljali zlasti Bošnjaki.

približno ob 4. popoldne, se je pričel tudi na Sv. Goro italijanski napad v globokih masah. V šestih ali sedmih valih so jurišali njihovi bataljoni na naše jarke, ki so bili vsled bobnajočega ognja popolnoma razbiti. Pri samostanu se je posrečilo posameznim oddelkom sovražnika, da so vdrli v naše črte, ali že je pridrvel naš protisunek, ki jih je zopet vrgel nazaj. Italijanske rezerve, ki so hotele zajeti umikajoče se jurišajoče čete, je potegnilo s seboj nazaj se valeče plimovanje.

V najljutejšem učinkovitem ognju naše artiljerije je bežala velika masa v popolnem neredu po strmih pobočjih Sv. Gore do Soče. /.../ Glavni naporji Italijanov na včerajšnji bojni dan pa so bili naperjeni na Kraško visoko planoto. Tam so bile že od zgodnjega jutra vse naše pozicije in prostori za njimi v najsilnejšem bobnajočem ognju. Že proti 11. uri dopoldne se je izvršil prvi infanterijski napad z močnimi četami

Pogled iz avstro-ogrskega strelskega rova na prvi bojni črti na Krasu.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

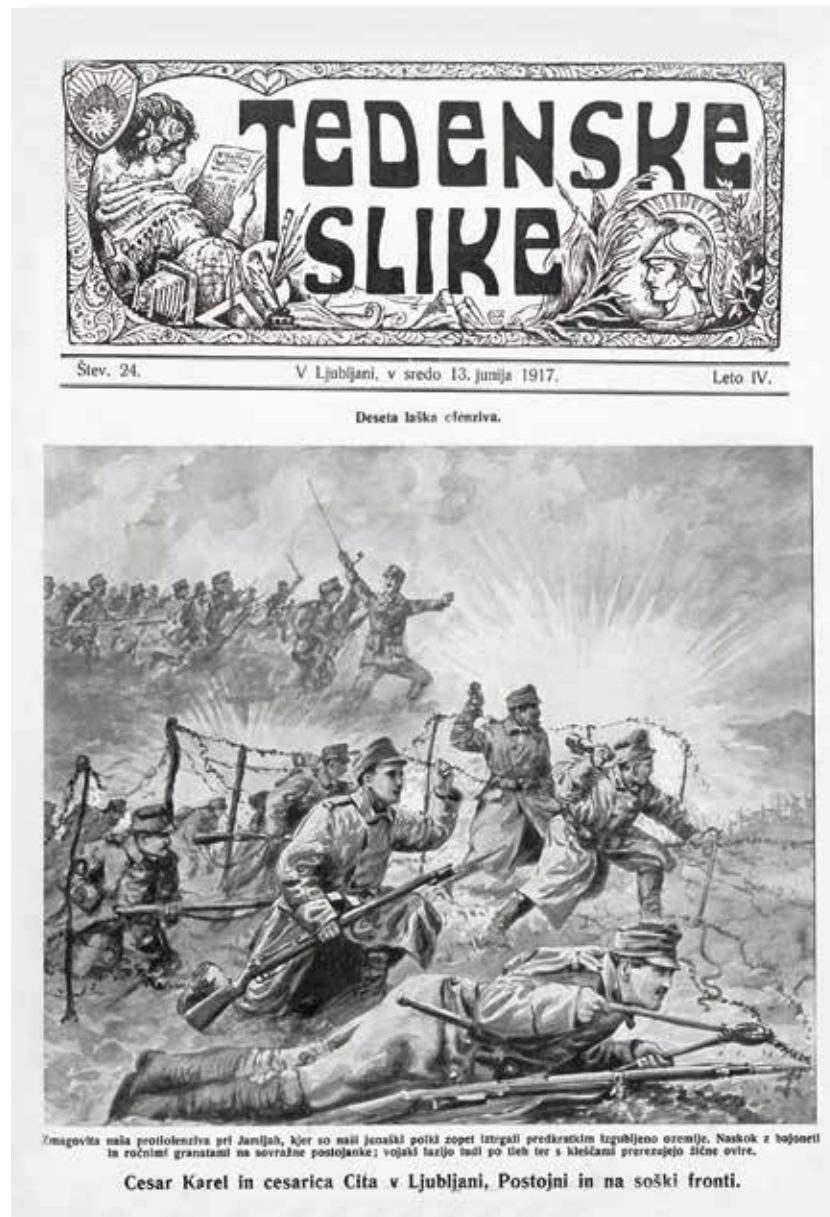

General Borojević in načelnik glavnega štaba general Arz von Straußenburg med cesarjevim obiskom glavnega poveljstva 5. armade v Postojni, 17. maj 1917. (Goriški muzej)

proti Kostanjevici. Izjalovil se je. Na posameznih mestih se je bilo res posrečilo malim oddelkom, da so prišli v našo sprednjo črto, ali bili so z rezkim protinapadom z bajonetom in ročnimi granatami prisiljeni umakniti se. Ta napad je bil pričetek za juriš v masah, ki se je razvelj potem v prvih popoldanskih urah na vse naše pozicije na Kraški visoki planoti. V številnih valih je sledil zaporedno naval na naval. Vse naše pozicije, izvzemši komad pri Jamljah, kjer smo umaknili posadko popolnoma razbite trdnjavi slično vzpostavljene prve črte za en kilometer daleč v pripravljeno pozicijo, so ostale v rokah naših z brezprimerno hrabrostjo borečih se čet. Tako so se ponesrečili nič manj nego štirje težki napadi vzhodno Fajtjega hriba, kjer je debrečinski infanterijski polk št. 39 hrabro branil svoje jarke. Jednako hrabro se je bil temešvarski infanterijski polk št. 61 in honvedska infanterija, ki so odvzeli sovražniku z mogočnimi protinapadi tudi najmanjši krajevni uspeh. Na prostoru pri Kostanjevici smo pripeljali nič manj nego 30 vjetih oficirjev in 700 mož. /.../«⁷

Italijansko uradno poročilo pa se je glasilo: »24. maja. Včeraj so jurišale na Krasu po deseturnem, jako hudem obstreljevanju hrabre čete tretje armade na močne sovražne črte pri Kostanjevici in so jih predrle, dočim je na levem krilu, severno Kostanjevice, naša infanterija dala sovražniku dosti posla z močnimi sunki. Potem ko je bila odločno prebila nasproti ležeče sovražne okope, je zasedla del zone južno od ceste iz Kostanjevice v Hudilog, je šla preko Hudegaloga in Lukatičev in se je polastila Jamelj in važnih, jako močnih višin: točke 92 (en kilometer vzhodno »Pietra

Tedenske slike, 13. 6. 1917, št. 24, str. 1.

Italijanski cilji v 10. soški bitki so bili vrhovi vzhodno od Gorice, ki so branili vstop v Vipavsko dolino. (Slovenec, 15. 5. 1917, št. 111, str. 1)

⁷ Slovenski narod, Ob Soči besni nova strahovita bitka. 25. 5. 1917, št. 119, str. 1.

Prevoz ranjenih avstro-ogrskih vojakov iz Mavhinj med 10. soško bitko. (Goriški muzej)

Rossa«), točke 77, točke 58 Bagni in točke 21. Sovražnik, ki je bil presenečen najprvo po nenadnem in nevzdržnem napadu in bil ves iz sebe, je pričel takoj protiakcijo in je izvršil trdovratne protinapade, katere je podpiralo bombardiranje izjemne silovitosti.

Bil je zavrtnjen s težkimi izgubami. Tekom dneva smo vzeli sovražniku nad 9000 vjetnikov, med njimi nad 300 oficirjev. Naše mogočne zračne bojne sile (130 letal, med temi skupina pomorskih letal) so se udeležile boja, so obložile sovražne črte z 10 tonami bomb in obstreljevale sovražne infanterijske mase s strojnimi puškami. Vsi naši letalci so se vrnili na svoje postojanke. Ogromne artiljerijske priprave sta se udeležili na učinkovit način dve angleški bateriji najnovejšega modela, ki sta prišli na našo fronto, da dokažeta bratsko skupno delovanje aliiranih armad. Jako je učinkovala tudi pomoč baterij naše hrabre mornarice. Ko smo v goriški zoni odbili več močnih sovražnih napadov, so zavojevale naše čete utrdbo na severozapadnem pobočju Sv. Marka in so po ljutih bojih srečno napredovale v zoni Svete gore in Vodica.«⁸

Siloviti napadi na Krasu so se nadaljevali do 27. maja, nato pa je Cadorna 30. maja napade ustavil. Napadalci so v treh dneh potisnili avstro-ogrsko branilce pod zahodno vznožje Grmade in izgube med avstro-ogrskimi vojaki so bile zelo velike: »/.../ 3-tedenska bitka Italijanov za Trst in Ljubljano 30. majnika končana! Tako krvave, ljute borbe še ni bilo! Kdo naj prešteje mrtve in ranjene iz te vojske! Lahki so se le nekoliko približali Trstu, in sicer so vzeli pri sv. Gori goru Kuk in ob morju pri Jamljah 1 km zemlje, sv. Goro so imeli Lahki že 8-krat, a so jim jo vselej naši vzeli. Sedaj se napoveduje od sovražnikov ofenziva na vseh bojiščih naenkrat! /.../«⁹

⁸ Slovenski narod, Popuščanje italijanske ofenzive. 29. 5. 1917, št. 121, str. 2.

⁹ Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 1. 6. 1917, str. 106.

Blizu Kostanjevica na Krasu, v ozadju Fajtji hrib. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Ko so 27. in 28. maja prispele okrepitve, se je Borojević odločil, da 10. soško bitko konča z odločnim napadom na južnem boku svoje armade. Na novo je ustanovil napadalno skupino, ki ji je poveljeval general Josef Schneider von Manns-Au, sestavljena pa je bila iz dveh napadalnih skupin: prve pri Medji vasi (sedem bataljonov) in druge pri Štivanu (pet bataljonov). 4. junija zgodaj zjutraj je avstro-ogrsko topništvo pričelo obstreljevati italijanske položaje pred Grmade. Ko se je obstreljevanje po štiridesetih minutah končalo, je prva napadalna skupina osvojila položaje na območju Flondarja in branilci so ponovno zasedli črto Flondar–Kremenjak–Vršič.

Do avstro-ogrskega napada je prišlo tudi na severnem delu Komenskega Krasa, na območju Fajtjega hriba. Od 31. maja do 2. junija je avstro-ogrsko topništvo silovito obstreljevalo Fajtji hrib, zahodno pobočje Velikega vrha in dolino med njima ter tudi višinske točke zahodno od Fajtjega hriba, kjer so bile italijanske rezervne enote, poveljstva in zaklonišča. Po uspešnem topniškem ognju je 3. junija zvečer sledil napad avstro-ogrške pehote, ki ga je prekinil italijanski topniški ogenj in tako avstro-ogrski napad ni dosegel zelenega učinka. Zvečer 5. junija 1917 se je končala 10. soška bitka.

Branilci so sicer dosegli še eno zmago, toda ob ogromni porabi streliva in velikih človeških izgub.¹⁰ Italijanom ni uspelo zavzeti Svete Gore, Škabrijela, Trstelja in Grmade. Toda v njihovih rokah je bil levi breg Soče od Plav do Gorice, za Avstro-Ogrsko pa je bil izgubljen tudi Kuk. Italijani so postavili večje število pontonskih mostov, po cesti ob bregu pa je bilo mogoče hitro premeščati enote in vojaški material, s čimer so bili ustvarjeni pogoji za nadaljnje prodiranje na Banjško planoto.

¹⁰ Vasja Klavora je v knjigi *Fajtji hrib: bojišče na Komenskem Krasu 1916–1917* zapisal, da je avstro-ogrsko armada v 10. soški bitki izgubila 7.300 moč, v njej je bilo ranjenih 45.000 vojakov in zajetih 23.400 vojakov. Italijani pa so izgubili 159.000 moč, 27.000 pa je bilo zajetih (str. 271).

Prepričan sem,
da se boste vrnili z vrha
hriba kot zmagovalci
ali se ne vrnete več:
11. soška bitka
od 17. avgusta do
15. septembra 1917

11. soška bitka se je začela 17. avgusta 1917,
na rojstni dan cesarja Karla.

(Domoljub, 23. 8. 1917, št. 34, str. 399)

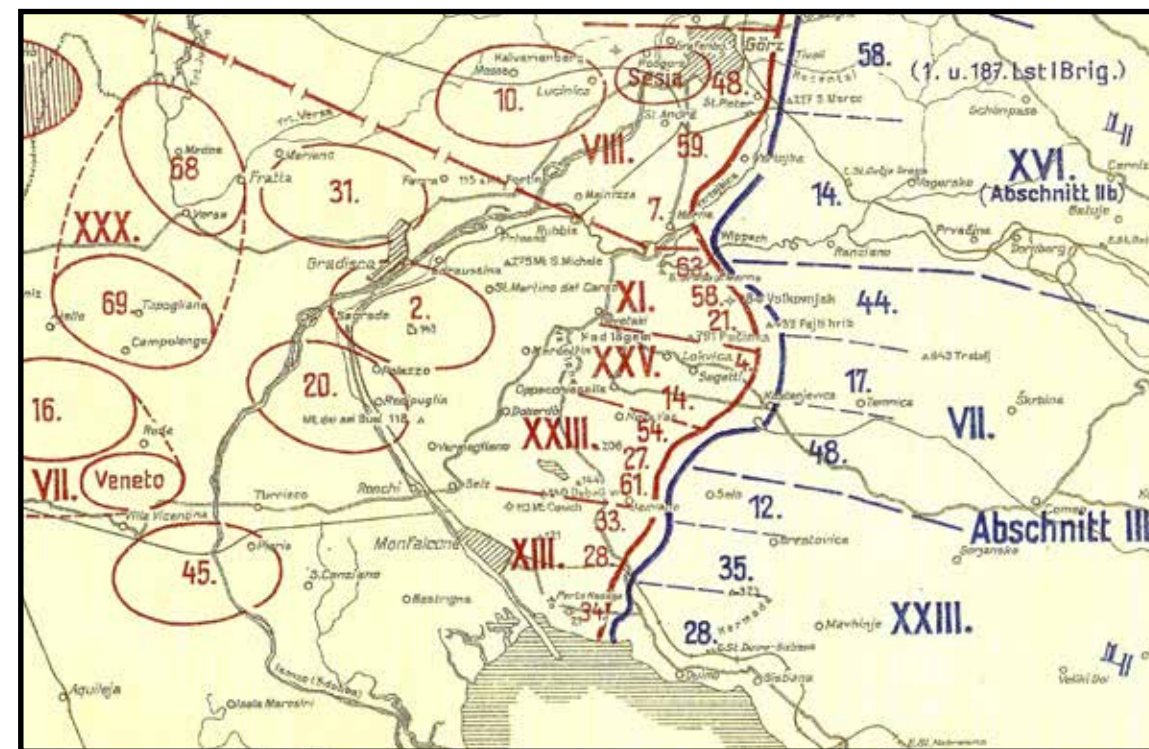
»/.../ Italija udarja
znova ob Soči na Primorje,
ki pripada že dolga
stoletja Avstriji.
Po posredodnevni jako
silni artiljerijski pripravi,
kateri je sledilo včeraj
popoldne nekaj izvidnih
sunkov, je pričela davi
med Mrzlim vrhom
in morjem italijanska
infanterija bitko. Boj
divja z največjo ljutostjo
skoro na vseh delih 60 km
široke fronte. /.../«

Svetozar Borojević, ki je po 10. soški bitki postal poveljnik Soške armade (Isonzo Armee), se je zavedal težkega položaja svoje vojske na Soči. Njegovi vojaki so z aktivno obrambo v vseh dosedanjih bitkah sicer uspeli odbiti sovražnika, toda Italijani so imeli vselej veliko premoč v topništvu in vojaštvu. Zato je Borojević poskušal popraviti in izboljšati razmere na obrambnih položajih. Avstro-ogrski obrambni položaji se v primerjavi s stanjem pred 10. soško bitko niso bistveno spremenili. Na območju od Doblarja do Deskel so obstajale tri linije jarkov: ena linija ob reki, druga na polovici višine gorske verige in tretja neposredno pod njenim hrbtom.² 28. maja 1917 je Cadorna seznanil poveljnika obeh italijanskih armad, Capella in vojvodo D'Aosto, s cilji prihodnje ofenzive. Italijani so načrtovali hkraten napad od Tolmina do morja: težišče napada armade Goriške cone je bilo predvideno med Tolminom in Škabrijelom nad Gorico proti Banjški planoti, 3. armada pa naj bi napadla južno proti Komenski planoti in zavzela Trst. Če bi napadalci zavzeli Banjško planoto, bi lahko z nadaljnjim prodorom čez Trnovsko planoto usodno ogrozili avstro-ogrške obrambne položaje vzhodno od Gorice, saj bi italijanske enote lahko nato preko Loma zavzele Tolminsko kotlino.³ 25. junija 1917 je v kraju Saint-Jean-de-Maurienne v Franciji potekal sestanek antantnih sil, na katerem je Cadorna zahteval pomoč zaveznikov. Uspelo mu je dobiti pomoč le v

1 Slovenski narod, Enajsta soška bitka. 20. 8. 1917, št. 189, str. 1.

2 Vsak obrambni položaj je bil opremljen s t. i. stometrsko linijo (Hundertmeterlinie): to je bil jarek z zakloni, sto metrov za prvo črto, v katerem se je med topniško pripravo skrivala posadka prve črte, ki so jo takrat čvale samo mrtve straže. Ta sistem, ki je bil preizkušen na zahodnem bojišču, je napadalca silil, da je ogenj razdelil na dva cilja, s čimer se je zmanjševala njegova učinkovitost.

3 Klavora, Vasja: Fajtji hrib: bojišče na Komenskem Krasu 1916–1917. Celovec: Mohorjeva, 2014, str. 272.

topniškem orožju. Borojević je predvideval, da je le še vprašanje časa, kdaj se bo začela naslednja italijanska ofenziva. Italijani so namreč vse od začetka avgusta stopnjevali topniško obstreljevanje avstro-ogrskih položajev. Od druge polovice avgusta je na avstro-ogrsko stran prihajalo vse več italijanskih prebežnikov, ki so dajali podobne podatke o prihajajoči veliki ofenzivi, njenem začetku 18. avgusta in upadanju morale italijanskih enot.

Vendar poleti 1917 položaj na bojiščih za antantne sile prav tako ni bil preveč ugoden. Rusi so sicer proti centralnim silam v Galiciji sprožili novo ofenzivo, ki se je po začetnem uspehu ustavila in na koncu klavrno propadla. Kmalu zatem je sledila nemška protiofenziva, po kateri je ruska vojska dobesedna razpadla. Med ruskimi vojaki je bilo vse več dezerterstva, Rusijo je zajela državljanska vojna med vladnimi silami in boljševiki: Rusija je bila napol izločena iz vojne, kar je pomenilo, da bo iz vzhodne fronte sproščeno veliko število avstro-ogrskih in nemških enot, ki bi s skupnim napadom na soški fronti lahko ogrozile italijanske položaje. Nič boljši ni bil položaj na zahodni fronti, kjer se je odločilni preboj antantnih sil končal na nemških obrambnih položajih in tudi francoski vojaki so se začeli množično upirati.

Italijani so bili odločeni, da čim prej začnejo novo ofenzivo na soški fronti in dokončno strejo avstro-ogrsko obrambo. V začetku avgusta je italijansko topništvo močno okrepilo svojo dejavnost in poskusno streljalo na položaje avstro-ogrskih rezervnih enot, poveljniška mesta in skladišča globoko v zaledju. 14. avgusta so italijanska letala bombardirala celo Koroško Belo in Javornik, čeprav je bil cilj njihovega napada železarski obrat Kranjske industrijske družbe na Jesenicah. Napad na Koroško Belo

Razporeditev avstro-ogrskih in italijanskih enot na fronti od Gorice do Jadranskega morja 18. avgusta 1917.

(Klavora, Vasja: Fajtji hrib, 2014, str. 277)

Ob napadu italijanskih letal na Koroško Belo 14. avgusta 1917 je brez strehe nad glavo ostalo 300 ljudi. (Gornjesavski muzej Jesenice)

je pretresljivo opisal župnik na Koroški Beli: »/.../ Večkrat smo se pogovarjali, da je mogoče, da napadejo morda italijanski zračni letalci, ker smo blizu fronte, tovarne na Javorniku in na Savi, da bi pa tudi na Koroško Belo metali bombe, smo imeli za izključeno. Tako je v različnih ugibanjih in domnevanjih napočil grozni in bedepolni dan 14. avgust, ki bo v zgodovini župnije Koroška Bela zavzemal najžalostnejši in najstrašnejši dan in ostal sedaj živečim do smrti v pretresljivem spominu.

Torek, dne 14. avgusta, bil je silno vroč dan vsled vodne suše tega leta. Ravno se zjutraj ob 1/2 8 pripravljam na sv. mašo, ki je bila oznanjena v grajski kapeli na Javorniku, slišim naenkrat močno bobnenje v zraku. Hitro stopim iz župnišča in ugledam ravno nad našo vasjo plavati okoli 10 aeroplanov. Na prvi pogled nisem mogel razločiti, čigavi da so, ali avstrijski ali sovražni, zato letim po daljnogled in jih opazujem. Takoj sem spoznal, da so italijanski. Hitro tečem skozi vas in ljudi silim iz vasi venkaj pod Lebniče, češ, ko bi le kaka bomba padla v vas, da ne bi ubila kakega človeka. Aeroplani so plavali dalje in kmalu zaslišimo močan pok, ki se je ponavljal. Kar nam je bilo v znamenje, da padajo bombe na tovarno. Bili smo pač hudo prestrašeni, a zgodilo se nam ni nič žalega. Kmalu smo se podali zopet nazaj v vas. Čez eno uro je pa že prišla novica, da sta na meji vasi Javornik v »Grobljah« ubita dva človeka od bomb, in sicer 13-letni Alois Mencinger in 36-letni oženjeni tovarn. delavec Ivan Pesjak. Zraven sta bili močno poškodovani od bomb Mencingerjeva hiša št. 66 in Jelenčeva hiša št. 61. Tovarne niso bile zadete in tudi ne poškodovane. Padlo je pa mnogo bomb v lesove nad Javornikom, posebno v »Jelenov kamen«, ki je pričel goreti. Nad

javorniško postajo je bila postavljena pač obrambna artilerija, a njeni topovi niso dosegali italijanskih aeroplanov, ker so pluli previsoko. Kmalu smo se pomirili in si mislili, da je nevarnost sedaj v kraju in šli smo vsakdo po svojih dnevnikih opravkih.

Bila je ura 1/2 2. Solnčna vročina je bila neznosna, vse, posebno hišne strehe so bile od vročine skoro razbeljene. Zopet se zasliši močno tudenje v zraku. Italijanski aeroplani so bili zopet nad našo vasjo in so se prav počasi naprej pomikali. Zopet dirjam skozi vas in vpijem, da naj ljudje se iz vasi umaknejo. Komaj pridemo do Majerjeve in Birtove hiše, v zraku zazvižga in nato grozen tresk. Črn debel dim se nad hišami pokaže, znamenje, da je bomba udarila. Prve bombe so priletele v Jerančevo in Kavarjevo hišo, kateri sta bili naenkrat v plamenu. A bombe so padale nadalje mej groznim pokom. Mi smo bežali pod lesove, žene in otroci, vsi so se od strahu tresli in jokali. Mej tem se je pričel požar širiti proti cerkvi. Nazaj skozi vas nismo mogli, ker je bilo vse polno dima in ognja. Bežali smo vprek lesov nad vasjo domov, a ko smo prišli do svojih hiš, so tako strašno gorele, da ni bilo nobene reči več mogoče rešiti. Ko priletim v župnišče vže smrtno utrujen, takrat je že gorela sosedna Krznarjeva hiša. Ogenj je v našo veliko nesrečo pospeševal izvanredno močan južni veter, ki ni dopustil nobene rešilne akcije. Ob 1/2 4 je bila cerkvena streha še cela. Ko se je vžgala gostilna pri »Jurčku« nad cerkvijo, zvonik ni mogel več prenašati hude vročine in streha se je pričela tajati. Bila je iz cinkastih plošč. Za presbiterijem se je pa cerkvena streha vnela od sosedne Krznarjeve hiše. Rešitve ni bilo nobene več mogoče. Z groznim plamenom in v visokih dimnastih stebrih je pokal cerkveni strešni stolp, ki je imel v sebi silno množino lesenih tramov in ki je stal gotovo še od začetka cerkve. Raz stolpa se je vlivljal stopljeni cink, dolgo časa je kipel še kvišku stolpni križ z jabolkom, dokler ni z groznim hruščem padel v ogenj. Dva zvona in ura so padli na obok nad orgljami in ondi obstali. Dobro zgrajeni oboki niso pustili ognja v cerkev, le pri vratih s kora v zvonik se je ogenj širil proti orgljam, ki so pričele vže tleti, a se je v pravem času pogasilo. Okroglo okno (slikano) v presbiterijumu se je od silne vročine razpokalo in stopilo. Skozi to okno je prihajal ogenj in dim raz streho od stare zakristije v cerkev, ki je vse cerkvene oboke očrnil.

Proti večeru je tramovje na cerkvi z velikim truščem padlo na oboke in ondi dalje tlelo. Vse, kar je bilo lesenega nad oboki ali na stolpu, je popolnoma zgorelo. Mej ognjem je padel lesteneč sredi cerkve na tla in ž njim vse svetilke. Zraven cerkve se je vžgala stara mrtvašnica, ki je služila za cerkveno shrambo. Tu notri nam je pogorel baldahin, 2 mala rudeča banderčka, 2 visoki svetilki na policah in mnogo druge stare ropotije, med drugim oba kipa domačih patronov iz starega velikega oltarja.

Ker so gorele okoli župnišča vse stavbe, to je cerkev, Krznarjeva hiša in Bovčanova hiša, smo vsak trenutek pričakovali, da se župnišče vžge. V hitrici spravim v torbico cerkveni denar in državne papirje in jih nesem shranit v novo šolo na državni cesti.

Več uglednih kranjskih meščanov, med njimi Franc Crobath, Franc Berjak in Ivan Jug, je za žrtve na Koroški Beli skupaj prispevalo 401 krono in 70 vinarjev – prva stran nabiralne pole, 30. avgust 1917.

(ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

Mej tem časom pa udro kot reševalci ruski ujetniki, domači vojaki in nekateri delavci z Save in mi prično hišno opravo iz župnišča iznašati. Pri tem so mi ruski ujetniki pojedli in popili, kar so mogli. Zraven mi je bilo ukradenih do 400 K, mnogo različnih reči iz pisarne, kuhinje in šole. G. kaplanu so ti »reševalci« ukrali čevlje, perilo in nekaj denarja. Zraven so pri opravi napravili mnogo škode vsled polomljenja. Da se je to zmoglo zgoditi, je vzrok to, da smo bili popolnoma zbegani zaradi groznega treska bomb in silnega ognja.

Na pomoč so priletele vse požarne brambe iz okolice, še celo iz Kranja in Šmartina so prišli; a rešiti se ni dalo mnogo več radi premočnega vetra in neznosne vročine. Župnišče je kakor čudežno obstalo, ravno tako tudi cerkvena hiša na vasi. Pogorelo pa je 45 hiš z drugimi stavbami in, kar je za nas najhujši udarec, domača cerkev. Koliko bo truda in stroškov, predno bo zopet v starem stanju? Ljudem je pogorelo vse: žito, ki je bilo ravno doma omlačeno, vsa oprava, ves živež, vsa obleka, vse seno in vse orodje. Strašen udarec za naše vašane! In v takih hudih časih. Ko se niti za denar ne more ne živeža ne blaga kupiti, je bila ta nesreča dvakrat in še večkrat hujša. Ko se je večer delal in smo gledali v ognju plapojoče razvaline, smo jokali in stokali, da se nismo mogli potolažiti. V par urah je šlo v nič vse premoženje; večina izmed njih niso družega rešili, kakor, kar so na sebi obleke nosili. /.../

/.../ Pogorele so v vasi sledeče hiše in gospodarska poslopja:

- št. 7, Gostilna pri Jurčku (Marija Čop); hiša, hlev in pod;
- št. 8, Pri mežnarju (Franc Konič); hiša in pod;
- št. 9, Pri Matijevcu (Jernej Markež); hiša, hlev, skedenj, shramba;
- št. 10, Pri Barborniku (Terezija Šoberl); hiša in hlev;
- št. 12, Pri Štefelinu (Janez Smolej); hiša in hlev;
- št. 13, Pri Krzrnarju (Mina Sirec); hiša in hlev in skedenj;
- št. 14, Pri Zgornjem Pajerju (Tomaž Noč); hiša in hlev;
- št. 15, Pri Peterčniku (Jakob Smolej); hiša, hlev in skedenj;
- št. 16, Pri Reberniku; hiša;
- št. 17, Pri Miševcu (Marjana Smolej); hiša;
- št. 18, Pri Matičku (Marija Svetina); hiša in hlev;
- št. 19, Pri Škantu (Franc Vilman); hiša in skedenj;
- št. 20, Pri Čebularju (Lorenc Noč); hiša;
- št. 21, Pri Pedicelnu (Janez Vidic); hiša, hlev in skedenj;
- št. 23, Pri Tomažku (Matija Pretnar); hiša in hlev;
- št. 24, Pri Kristancu (Mihael Noč); hiša in hlev;
- št. 25, Pri Majerju (Matevž Skumvač); hiša in hlev;
- št. 26, Pri Zavelcinu (Neža Zavelcina); hiša, hlev, skedenj;
- št. 27, Na Kokerci (M. Kocijanc); hiša;
- št. 30, Pri Aliču (Tomaž Svetina); hiša;
- št. 36, Pri Mlinarju (Matevž Svetina); hiša in hlev;
- št. 37, Pri Vampretu (Jakob Rajnhart); hiša in hlev;
- št. 38, Pri Birtu (Miha Kokalj); hiša in hlev;
- št. 39, Pri Kavarrju (Andrej Smolej); hiša;
- št. 40, Pri Ledrarju (Andrej Smolej); hiša in skedenj s hlevom;

- št. 41, Pri Jeroncu (Terezija Golob); hiša;
 - št. 42, Pri Petniku (Janez Noč); hiša s hlevom;
 - št. 43, Pri Zabrdčniku (Katarina Lipovec); hiša in hlev;
 - št. 44, Pri Čufanku (Jernej Konič); hiša s hlevom in skedenj;
 - št. 45, Pri Bovčanu (Jože Prevec); hiša s hlevom;
 - št. 46, Pri Kavčiču (Marija Razinger); hiša;
 - št. 48, Pri Staneju (Martin Noč); hiša, hlev s skednjem;
 - št. 51, Pri Boltarju (Martin Kavčič); hiša, hlev in skedenj;
 - št. 52, Pri Mehvaču (Franc Kristan); hiša, hlev in skedenj;
 - št. 53, V kajži (Urban Čadež); hiša;
 - št. 54, Pri Štefucu (Franc Malej); hiša, hlev in skedenj;
 - št. 56, Pri Zornjem Čopu (Anton Kapus); hlev;
 - št. 58, Pri Svetinu (Blaž Čop); hiša, hlev, skedenj;
 - št. 74, Pri Štibelniku (Marija Noč); hiša in hlev s skednjem;
 - št. 78, Svetinova paštva (Blaž Čop); hiša;
 - št. 80, Pri Alešu (Terezija Svetina); hiša;
 - št. 83, Anton Böhlm; hiša;
 - št. 77, Mala Škantova (Urban Vilman); hiša;
 - št. 84, Ivan Sušnik; hiša.
- domača farna cerkev, zvonik in stara mrtvašnica. /.../«⁴

Avstro-ogrsko sanitetna nosila na smučeh.

(Foto Boštjan Gunčar, hrani Srečko Rože, Vojaški muzej Tabor Lokev)

Po bombardiranju je v požaru zgorelo 45 (44) hiš z gospodarskimi poslopji in župna cerkev, brez strehe nad glavo je ostalo 300 ljudi, skupna škoda pa je bila ocenjena na 400.000 kron.⁵ Okrajno glavarstvo v Kranju je z razglasom vse župane pozvalo, naj žrtvam požara pomagajo z darovi. Tudi Mestno županstvo v Kranju je svoje meščane pozvalo, naj vaščanom Koroške Bele priskočijo na pomoč z denarnimi prispevki.⁶ 19. avgusta je Koroško Belo obiskal ljubljanski nadškof Jeglič, ki je bil zgrožen nad škodo, ki so jo napravili Italijani: »/.../ Stoji le nekaj hiš v spodnjem delu, drugo vse podrtija. Vidi se, kako slabo so bile hiše zidane, kar do tal je vse pogorelo, le malo slabih zidov štrli kvišku, pri cerkvi je pogorela streha, na cerkvi in na zvoniku. Župnišče je ostalo, le pokradli so mnogo župniku in kaplanu, in sicer najbolj Rusi, ki na Dobravi delajo in so prišli gasit.«⁷

V 10. soški bitki je Italijanom uspelo zasesti nekaj ozemlja na levem bregu Soče severno od Gorice. Pred 11. soško bitko so težišče vseh napadov na Komenskem Krasu ponovno načrtovali proti Velikemu vrhu, Kostanjevici in Grmadi. 11. soška bitka se je začela 17. avgusta, ko je topništvo italijanske 2. armade začelo silovito obstreljevati avstro-ogrsko položaje na prvi obrambni črti. Glavna oporna stebra avstro-ogrsko obrambe sta bila Veliki vrh na severnem delu Komenske planote in hribovje Grmade na južnem delu. Od Bovca do reke Vipave je napadala 2. armada, od Vipave do morja pa 3. armada. Italijani so uporabili tudi številna letala, ki so uspešno napadala topniške položaje, zbirališča rezerv in infrastrukturo v zaledju

⁴ Kronika župnije Koroška Bela. Nadškofijski arhiv Ljubljana, leto 1917.

⁵ SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 5183, t. e. 324, oklic z dne 31. 8. 1917.

⁶ SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 5183, t. e. 324, nabiralna pola z dne 30. 8. 1917.

⁷ Jeglič, Anton Bonaventura: Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja. Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2015, str. 716.

avstro-ogrskih položajev. Po štiriindvajseturnem topniškem obstreljevanju se je ob svitu 18. avgusta začel prvi napad Italijanov na vsej bojni črti od tolminskega mostišča do morja. Italijansko topniško obstreljevanje je bilo zelo dobro koordinirano in učinkovito. Telefonske zveze z zaledjem so bile prekinjene, zato v avstro-ogrskem poveljstvu ne 18. in ne 19. avgusta niso natančno vedeli, kaj se dogaja v dolini Soče. 19. avgusta ob pol šestih zjutraj se je začel napad italijanske pehote, ki je pokazal, da so na Komenski planoti Italijani vse svoje napore usmerili proti trem ciljem: proti koti 126 (Figovec), južno od Bilj in reke Vipave, proti t. i. ključnim položajem branilcev med Kostanjevico in Seli ter proti koti 146 (Flondar) ob vznožju Grmade.⁸ Italijani so v napadih pri Kostanjevici uporabili tudi bojne strupe. 2. armadi ni uspelo osvojiti Svete Gore, prav tako pa je neuspešno napadala Škabrijel.

Avstro-ogrski vojaki med počitkom na področju Grmade.

(Goriški muzej, original hrani Vasja Klavora)

Italijanska 3. armada je bila uspešnejša na Krasu, kjer so divjali srditi boji za Grmado, zadnjo oviro na poti proti Trstu. Vojni poročevalci so za časopis *Slovenec* poročali, da je 19. avgusta »kakor takrat, ko se je pričela zadnja bitka, tudi včeraj italijanska pehota naskočila na celi bojni črti. Ne ve se še, kje da misli izvesti sovražnik glavni udarec, a najbrže bi sovražnik rad utrdil svoje postojanke pri Gorici, da bi vzel Sveto Goro; vse sile bo napel, da doseže smoter 10. soške bitke: Grmado. Po italijanskem nazoru gre pot v Trst čez Grmado.«⁹

Položaje branilcev pri Medji vasi, Štivanu, Flondarju in na poti za Brestovico so poleg številnega topništva na kopnem obstreljevali tudi mornariški topovi v lagunah okrog ustja reke Tilment in težki topovi z italijanskih in angleških oklopnih bojnih ladij v Tržaškem zalivu. Capello je bil 20. avgusta zvečer prepričan, da je Italijanom na Banjški planoti uspel preboj. Toda v resnici je bil sistem avstro-ogrške obrambe na

⁸ Klavora, Vasja: *Fajti hrib: bojišče na Komenskem Krasu 1916–1917*. Celovec: Mohorjeva, 2014, str. 278.

⁹ *Slovenec*, Poročilo vojnih poročevalcev o 11. soški bitki. 21. 8. 1917, št. 190, str. 2.

Banjški planoti zelo improviziran, tu ni bilo omembe vrednih povezav in planota je bila zelo neprimerna za vkopavanje čet. Ker so bila tla kamnita, je bilo kopanje jarkov in kavern zelo zamudno in težavno, poleg tega pa avstro-ogrške enote na Banjški planoti niso imeli dovolj kavern in jarkov. Zato je Capello izdal ukaz, da morajo italijanske enote na tem delu fronte čim hitreje napredovati. 21. avgusta je sledil silovit italijanski napad pri Avčah in Kanalu, čete pod vodstvom generala Karla Lukasa so se morale umakniti na novo obrambno črto dva kilometra od reke Soče, od koder pa so jih italijanski topovi in pehota že do večera pregnali. V obrambi je tako zazijala 1,5 kilometra široka luknja: »Dan 21. avgusta je v zgodovini soške armade dosegel sloves enega najljutejših bojnih dni. Vzhodno od Kanala smo morali prepustiti sovražniku vas Vrh. Vsi napori Italijanov, da bi prodrli v sunku preko višin južno od tega kraja, so ostali brezuspešni. Enako so se ponesrečili južno od Deskel z močnimi silami izvršeni sovražni napadi, pri čemer se je posebno odlikoval moravski črnovojniški polk št. 25. Zmagoviti kakor prejšnje dneve, so držali vzhodno od Gorice in pri Biljah hrabri branitelji svoje najsprednje jarke proti nanovo obnovljenim napadom. Težke izgube in popolno izmučenje sta poleg tega prisilila sovražnika, da je popoldne napravil odmor v boju. Najhujša je bila borba na Kraški visoki planoti. Podprt od artiljerijskega ognja, ki se po svoji sili more že komaj več stopnjevati, je metal sovražnik od ranega jutra do poznega večera divizijo za divizijo proti našim pozicijam. Najsilnejši sunek je bil namerjen proti obema kriloma odseka, proti prostoru Fajtjega hriba - Kostanjevici, kjer sta si od poletja 1915 na Krasu se boreča ogrska armadna polka št. 39 in 46 iztekla novo junaško slavo, in proti Medjivasi in proti Sv. Ivanu Devinskemu. Uspeh

Vojaki 47. pehotnega polka pred vhodom v železniški predor severno od Štivana.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

dneva je odgovarjal sijajnemu nastopu čet in njih voditelja: Če je tudi prišlo do majhnih omahovanj v obrambi, uspeh je ostal nesporno na naši strani. Danes od ranega jutra jurišajo italijanske mase iznova proti našim pozicijam na Krasu. /.../«¹⁰

Borojević je na pomoč poslal enote s Krasa, a zaradi pomanjkanja tovornjakov niso prispale pravočasno, medtem ko je Capellu s številnimi Fiatovimi tovornjaki uspelo hitro premakniti XIV. korpus na bojišče in 22. avgusta je že bil pripravljen za prodor proti Čepovanu. Cesar Karel je 22. avgusta zgodaj zjutraj prišel v Postojno, v štab Borojevićeve Soške armade. Tu se je več kot dve uri pogovarjal z Borojevićem o položaju na fronti. Cesar in novi poveljnik glavnega štaba, generalpolkovnik Arthur Arz von Straußenburg, sta Borojeviću povedala, da se s tolimskega mostišča v smeri Čedadada pripravlja avstro-ogrsko protiofenziva, s katero naj bi odvrnili nevarnost nove italijanske ofenzive na Soči. Po pogovoru se je Borojević odločil, da bo avstro-ogrške enote s prve obrambne črte severno od Vipavske doline premaknil na vzhodni rob Čepovanske doline. S tem manevrom bi se izognili ciljnemu območju italijanskih topov in Italijane prisilili, da se premaknejo na celotno Banjško planoto, za kar bi potrebovali določen čas. Po posvetu s članoma svojega štaba, generaloma Aurelom Le Beaujem in Antonom Pitreichom, je Borojević 23. avgusta ukazal umik osem kilometrov daleč na vzhod Banjške planote, vzdolž Čepovanske doline. Capellovi vojaki so 24. avgusta zjutraj sicer zasedli Banjško planoto, toda avstro-ogrski vojaki so se že ponoči neopaženo umaknili in pripravljeni čakali na novih položajih. Italijansko topništvo je obstreljevalo odsek Vodice–Sveta Gora–Škabrijel, napadov pehote pa ni bilo.

V noči na 24. avgust so Italijani brez boja zasedli napol porušeno Sveto Goro, nato pa so začeli podnevi istega dne silovito obstreljevati zapuščene avstro-ogrške položaje: »/.../ Na Banjški visoki planoti smo, upoštevajoč položaj na Vrhu, uredili svojo obrambo v novi črti. Sovražnik je včeraj v več odsekih po silni artiljerijski pripravi napadel stare, od nas opuščene pozicije ter sunil, od naših baterij temeljito obstreljevan, pri napredovanju v prazno. Šele proti večeru je prišlo na posameznih točkah zopet do bojnega stika. /.../«¹¹ Italijanska pehota je brez odpora zasedla Vodice, Kobilek in Golek. Opoldne 24. avgusta pa se je pričel odločilni boj za Škabrijel, hrib na zahodnem robu Trnovskega gozda, ki se dviga nad Solkanom. Imel je izjemen strateški pomen, saj bi njegova osvojitve omogočila nadzor nad vhodom v Vipavsko dolino in okolico Gorice. Škabrijel je v zadnjih dneh avgusta 1917 postal osrednja točka avstro-ogrške obrambe. Med branilci tri kilometre dolge obrambne črte so bili tudi trije bataljoni 87. pehotnega polka in 2. gorskega strelskega polka, ki so na vrhu gore Svetega Gabrijela zdržali do 11. septembra 1917.

Napade na Škabrijel je 24. in 25. avgusta začela brigada Palermo, ki sta jo v naslednjih dneh zamenjali brigadi Messina in Avellino. Obe brigadi sta utrpeli ogromne izgube v bojih pri sedlu Dol (danes Preval) in višje

¹⁰ Slovenski narod, Enajsta soška bitka. 23. 8. 1917, št. 192, str. 1.

¹¹ Slovenski narod, Enajsta soška bitka. 27. 8. 1917, št. 195, str. 1.

na obronkih Škabrijela. Cadorna je v boj nato poslal še brigado Forlì in v nekaj urah sta bila njena dva polka popolnoma uničena; preostanek brigade je bil takoj premeščen v zaledje, saj je obstajala nevarnost, da bo med njenimi vojaki prišlo do upora. Škabrijel je bil ponoči z vseh strani osvetljen z reflektorji. Italijani so z miniranjem in vrečami peska cesto od Solkana do sedla Dol spremenili v velik jarek, po katerem so vseskozi prevažali vojake, živali, topove, opremo, ranjene in mrtve. Ker so Italijani neprenehoma obstreljevali vse avstrijske dostopne poti, so okrepitve v obliki vojakov, streliva, opreme, hrane in vode le z največjimi težavami prihajale do branilcev na hribu. Zlasti preskrba z vodo je bil eden izmed najresnejših problemov na Krasu: »/.../ Sonce posije, žge že navsezgodaj. O vode, vode, da bi cvrčala po razžganem grlu! Ponoči nihče ne dobi menaže ne pijače, a za požirek vode bi drug drugega ubil. V kaki granatni jami je še kaka mlaka deževnice, ki stoji že teden dni; to je krvava gnojnica, pomešana z rumenim ekrazitom in z vsakovrstno nesnago, v kateri gnijejo črvivi udje, a nad njo se sklanjajo žejni ljudje in pijejo. /.../«¹² Italijani so v neposredni okolici Škabrijela namestili okrog 700 topov srednjega in velikega kalibra in več kot sto minometov, kar je bila ena od največjih koncentracij topništva v prvi svetovni vojni.

24. avgusta je prišlo do reorganizacije Soške armade, s čimer je avstro-ogrsko vrhovno poveljstvo želelo okrepiti borbeni duh vojakov.

Avstro-ogrške vojake je na višje ležečih bojnih položajih najbolj pestilo pomanjkanje vode: uporaba vode iz ledeniškega snega.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

¹² Matičič, Ivan: Na krvavih poljanah: trpljenje in strahote z bojnih pohodov bivšega slovenskega planinskega polka. Ljubljana: Karantanija, 2006, str. 169–170.

Razdeljena je bila na 1. in 2. soško armado:

1. soška armada na Krasu pod poveljstvom topniškega generala Wenzla von Wurma je bila sestavljena iz XXIII., VII. in XVI. korpusa (skupno devet divizij¹³ in pol);
2. soška armada od Vipave do Krna pod poveljstvom podmaršala Johanna von Henriqueza je bila sestavljena iz XXIV. in XV. korpusa (skupno šest divizij); na novo so ustanovili še IV. korpus.

Zastava italijanskega 44. pehotnega regimenta vihra na osvojeni Sveti Gori po 11. soški bitki. (Goriški muzej)

28. avgusta dopoldne so Italijani več ur obstreljevali južne obronke Škabrijela, nato pa so napadli Veliki hrib in Kramarco. Nekaj sto metrov pod vrhom Škabrijela so italijanski juriš ustavili avstro-ogrski možnarji in italijanski vojaki so se pognali v paničen beg. Borojević je za dvig morale svojih vojakov sklenil s Tirolske poklicati generala konjenice Aloisa Schönburg-Hartensteina, ki je med svojimi vojaki užival brezmejno zaupanje. Ta je v noči na 29. avgust prevzel poveljstvo novoustanovljenega IV. korpusa in nad celotnim sektorjem od Bodreža do Solkana. Neposredno obrambo Škabrijela je prevzel general Vladimir Laxa, poveljnik 18. pehotne brigade. O srditih bojih za vrh Škabrijela 29. avgusta sta v skoraj enakem zapisu poročala časopisa *Slovenec* in *Edinost*: »/.../ Posebno srdit je bil zopet boj za posest Sv. Gabrijela, za katerega se bijejo že več dni vroči boji. Ko se je v večernih urah italijanski bojni skupini na severnem pobočju posrečilo prodreti v našo postojanko, so jo oddelki polkov št. 20 (Novi Sandec), št. 34 (Košice) in št. 87 (Celje) zgrabili s protisunkom in potolkli. En italijanski štabni oficir in 200 mož je ostalo v naših rokah. Nadaljnji napad tik pred polnočjo, ki je bil izvršen severovzhodno od Sv. Gabrijela brez topovske priprave, je pobila že naša artiljerija. /.../«¹⁴ Zanimivo je, da je kratek zapis bojem 29. avgusta namenil tudi nemški časnik *Berliner Tageblatt*. *Slovenec* je 30. avgusta 1917 o bojih na Banjški planoti, okrog Gorice in na Krasu objavil tudi italijanska vojna poročila, ki so v primerjavi z avstrijskimi izredno skopa. Italijanski poročevalci bojem za Škabrijel niso posvečali tako velike pozornosti kot slovenski časopisi; bolj so se osredotočili na zavzetje Svete Gore, saj »osvojitve Sv. Gore ni bila le velike vojaške važnosti, marveč tudi moralnega pomena.«¹⁵ Zadnji dan avgusta so branilci spoznali, da Velikega hriba ne bo mogoče obdržati. Zlasti hude izgube je imel 87. pehotni polk, ki je po enem tednu bojov štel le še 185 vojakov. Ko so boji med Tolminom in Vipavsko dolino prve dni septembra nekoliko pojenjali, so lahko hudo zdesetkane enote 87. pehotnega polka le zamenjali z novimi svežimi silami. Italijanska letala so bombardirala tudi Trst, avstro-ogrsko letala pa železniške naprave v okolici Tolmina in zaledne italijanske položaje na Krasu.

¹³ Divizija je bil sestavljena iz treh ali štirih brigad. Zaradi različnih tipov divizij je bilo število vojakov različno, od 10.000 do 20.000.

¹⁴ *Edinost*, Zvezna armadna poročila. 30. 8. 1917, št. 240, str. 1.

¹⁵ *Slovenec*, Sv. Goro smo zapustili iz taktične potrebe, da varujemo naše čete pred večjimi izgubami. 30. 8. 1917, št. 198, str. 3.

Med 11. soško bitko je bilo italijansko letalstvo dejavnejše kot kdajkoli prej. 85 bombnikov caproni je 19. avgusta napadlo avstro-ogrsko zaledje od Tolmina do morja, 20. avgusta pa so bombardirali Čepovansko dolino. Od 21. do 25. avgusta so napadali avstro-ogrške položaje v zaledju in na obeh straneh Čepovanske doline. Najsilovitejši italijanski letalski napadi so bili 29. avgusta, ko je 200 letal napadlo avstro-ogrške topniške položaje v zaledju Gorice. Močnemu bombardiranju so bili izpostavljeni tudi Tolmin, Devin, Nabrežina, Sesljan in zlasti sv. Lucija (današnji Most na Soči).

Capello je hotel za vsako ceno osvojiti Škabrijel. Zavedal se je, da dokler bo Škabrijel v avstro-ogrskih rokah, Italijani ne bodo mogli uporabljati ceste od Solkana do sedla Dol in naprej do Zagorja ter Grgarja, prav tako pa ne bodo mogli prodreti v Čepovansko dolino. Za odločilen italijanski napad je bil določen 4. september in Italijani so tokrat uporabili posebne enote – arditite. To so bili izbrani prostovoljci, posebej izurjeni naskakovalni oddelki, pripravljeni na boj prsa na prsa. Od ostale pehote so se razlikovali tudi po svojih drugačnih uniformah. Namen arditov je bil, da prvi naskočijo sovražne položaje, prebijejo obrambno črto in prodrejo v bližnje zaledje. Za njimi naj bi napredovala ostala pehota, ki bi dokončno dotolkla nasprotnika in ga vrgla s Škabrijela. Italijansko topništvo je obstreljevalo zgornji del Škabrijela z njegovo okolico in naj bi uničilo vse, kar bi lahko pehoto oviralo pri naskoku ter ji utrla pot. Avstro-ogrsko poveljstvo novega močnega napada na Škabrijel ni pričakovalo. V noči iz 3. na 4. september je branilce presenetil ravno v trenutku, ko so zamenjali večino v bojih težko preizkušenih enot 57. pehotne divizije z dvema polkoma 106. črnovojniške pehotne divizije. Italijani so kmalu zasedli vrh Škabrijela in zajeli 1.000 črnovojnikov. Toda vrh je v italijanskih rokah ostal le kratko, saj so se že dopoldne začeli siloviti avstro-ogrski protinapadi in vrh Škabrijela je bil spet v rokah branilcev.

V bojih na Škabrijelu se je od 3. do 11. septembra še zlasti odlikoval 2. gorski strelski polk. Položaje levo od vrha je zasedel tretji bataljon, sredino pod vrhom je zasedel drugi bataljon in položaje na severnem pobočju hriba je zasedel prvi bataljon. V krvavih bojih 5. septembra se je izkazal tudi poročnik 2. gorskega strelskega polka Maks Peterlin iz Komende, o čemer je obširno poročal časopis *Slovenec*: »/.../ Poročnik P. (Peterlin, op. p.) skoči na krilo, sam zdrži s četnikom upor, kljubuje z istim v razsrjenem granatnem metežu veliki premoči. S številnimi zadetki zada sovražniku take izgube, da ta zbeži nazaj. V istem trenutku razpoči na jekleni čeladi poročnikovi sovražna ročna granata, mu odbije šlem z glave, njega pa od silnega udarca omamljenega vrže na tla ... a v naslednjem trenutku ta zopet stoji – polit s krvjo, napol oslepljen in se srdito bije naprej. Ob tem prizoru se posadke polasti besnost — 8 mož le še šteje posadka in ti osmeri desetič vržejo sovražno premoč! /.../«¹⁶ Poveljnik IV. korpusa Schönburg-Hartenstein je 14. septembra 1917 hrabrim vojakom 2. gorskega polka poslal pohvalo:

¹⁶ *Slovenec*, Naši gorski strelci. 6. 10. 1917, št. 229, str. 7.

V krvavih bojih na Škabrijelu se je izkazal poročnik 2. gorskega strelskega polka Maks Peterlin iz Komende.

(Ilustrirani glasnik, 8. 11. 1917, št. 10, str. 76)

Pogled na avstro-ogrsko jarke in zaklonišča na Škabrijelu.

(Goriški muzej, original hrani družina Budkovič)

»Pogumnim Kranjcem, ki so v bojih za Škabrijel dokazali žilavo vzdržljivost in so v odločilnih protinapadih izkazali občudovanja vreden bojni duh in ga izpričali v imenu najvišje službe, izražam v svojem imenu in v imenu odseka svojo globoko zahvalo.«¹⁷ V nekaj dneh bojev na Škabrijelu je v 2. gorskem strelskem polku padlo 493 mož in častnikov, ranjenih je bilo 526, obolelih pa 124. Skupno je bilo iz boja izločenih 1.203 častnikov in vojakov.

4. septembra, v času odločilnih bojev na Škabrijelu, je prišlo do avstro-ogrškega protinapada na Krasu. Protinapad se je začel s topniškim obstreljevanjem in po hudih izgubah je avstro-ogrskim vojakom XXIII. korpusa pod poveljstvom podmaršala Maximiliana Csicsericca von Bacsányja le uspelo napredovati ter zasesti nekaj ozemlja med Kostanjevico in Seli. Avstro-ogrške enote so ponovno zavzele tudi Flondar in s tem odvrnile nevarnost, da bi napadalec zavzel njihove obrambne položaje na Grmadi. 6. septembra so avstro-ogrski vojaki zavzeli še območje obeh vhodov v železniški predor pri Štivanu, kjer je prišlo do tragedije, ko je med boji prišlo do eksplozije zalog streliva in goriva za metalce plamena, uskladiščene v predoru. V več dni trajajočem požaru je umrlo več kot 1.000 vojakov italijanskega 47. in 48. polka. Po 6. septembru so boji na tem delu soške fronte ponehali.

V dneh od 5. do 7. septembra so na Škabrijelu napadi pehote sledili topniškemu obstreljevanju, tem so sledili protinapadi, topniški zaporni ogenj in spet bobneči ogenj napadalcev. 7. septembra pa se je Capello odločil za novo taktiko – neprekinjeno obstreljevanje iz vseh razpoložljivih topov in minometov. Začel se je tridnevni »ognjeni pekel«, branilci so se zatekli v kaverne in zaklonišča, pošiljke hrane, vode, streliva in

¹⁷ Klavara, Vasja: *Škabrijel: Soška fronta: 1917*. Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva založba, 1997, str. 162.

okrepitev so bile popolnoma onemogočene. V treh dneh je italijansko topništvo izstrelilo okrog 45.000 izstrelkov večjih kalibrov! Borojević je spoznal, da Škabrijel lahko ubranijo le preverjeni in preizkušeni vojaki. Obrambo je sklenil zaupati branilcem sv. Mihaela, 20. honvedski diviziji, v napad proti Italijanom pa je poslal 14. pehotni polk, znan kot »Hessen« (poimenovan po Ernstu Ludwigu, velikemu vojvodi Hessna in pri Renu). Zvečer 10. septembra se je 14. pehotni polk, razdeljen v manjše skupine, začel prebijati skozi zaporni ogenj na jugovzhodnih obronkih Škabrijela. Ko se je 11. septembra ob 3.30 zjutraj začelo avstro-ogrsko pripravljeno topniško obstreljevanje, vojaki 14. pehotnega polka še vedno niso bili na svojih položajih, predvidenih za začetek napada. Skupina, ki bi morala napasti koto 552 (pod vrhom Škabrijela), je morala napad prestaviti na naslednjo noč. Drugi skupini pa je uspelo zasesti italijanske položaje proti sv. Katarini, pa čeprav je bila izpostavljena stalnim protinapadom in hudemu topniškemu obstreljevanju. Skupni napad se je nato končno začel 12. septembra zgodaj zjutraj, in sicer ravno v trenutku, ko naj bi enote italijanske brigade Foggia, okrepljene z alpinci, krenile v napad, zato so bili jarki polni vojakov. Boji so se nadaljevali ves dan, nato pa se je v popoldanskih urah močan italijanski topniški ogenj umiril, vendar se je pred koncem dneva spet okrepil. Zadnji italijanski napad na Škabrijel so avstro-ogrške enote ubranile 13. septembra in 11. soška bitka se je končala 15. septembra 1917. Italijani Škabrijela niso nikdar osvojili.

Italijansko topniško obstreljevanje se je nadaljevalo tudi še v naslednjih dneh, vse do 20. oktobra 1917, vendar poznejši napadi niso resneje ogrozili avstro-ogrskih enot in njihovih obrambnih položajev. V tem času so Italijani izvedli štirideset posamičnih ter dva množična poskusa zavzetja Škabrijela, toda branilci so ta »hrub smrti« (Monte della Morte) ubranili za visoko ceno: »/.../ Boji na Sv. Gabrijelu so bili strašni. Italijanom se je bilo večkrat posrečilo prodreti do vrha gore, pa so morali vedno zopet bežati. Cele vrste bežečih Italijanov so pokosile naše strojne puške; kdor se ni rešil, je bil ujet. Sovražni bobneči ogenj je vrh Sv. Gabrijela popolnoma predrugal. Nizki kraški gozd v okolišju gore je popolnoma izginil, številne plinove granate so siva tla pobarvale zeleno, po pobočjih gore se od granat zvrtni lijaki vrste drug za drugim. S krvjo pobarvana tla, razmetani kosi človeškega mesa, razbito skalovje in razmetano orožje zbuja grozo in stud. Koliko življenj je bilo tu uničenih! Naša kri se je v obili meri mešala s sovražno! /.../«¹⁸

Po uradnih podatkih Zgodovinskega urada poveljstva italijanske armade (Ufficio Storico dello Stato Maggiore Esercito) je na italijanski strani v 11. soški bitki umrlo 18.974 vojakov, 89.173 je bilo ranjenih in 35.187 pogrešanih;¹⁹ na avstro-ogrski strani je umrlo 10.000 vojakov, 45.000 je bilo ranjenih, 30.000 pogrešanih in 20.000 obolelih.²⁰

¹⁸ Domoljub, *Svetovna vojska*. 20. 9. 1917, št. 38, str. 448.

¹⁹ Klavara, Vasja: *Fajti hrib: bojišče na Komenskem Krasu 1916–1917*. Celovec: Mohorjeva, 2014, str. 296.

²⁰ Thanner, Wilfried: *Analyse des Stellungskrieges am Isonzo von 1915–1917: Darstellung der Eskalation des Waffeneinsatzes an der Isonzofront am Beispiel einer Division*, doktorska disertacija. Universität Wien, 2009, str. 298.

Svetovna vojska.

Enajsta soška bitka prekinjena ali zaključena. — Grozote bojev na gori Sv. Gabrijela. — Italijani izgubili v teh bojih 230.000 mož. — Nemci ustavili prodiranje pri Rigi. — Živahni boji ob Zbruču, v Bukovini in v Moldaviji. — Sovražna ofenziva v Makedoniji.

VOJSKA Z ITALIJO.

Konec XI. soške bitke. Italijani so na soškem bojišču ustavili hujše napade; lahko se reče, da je 11. soška bitka končana. Enajsta soška bitka je trajala 23 dni. Višek sile je dosegla v dneh od 8. do 22. avgusta, ko so se bili za Grmado, in v 15-dnevni bitki za goro Sv. Gabrijela; 48 italijanskih divizij je napadalo v teh bojih; skoraj na vsak kilometer je prišla po ena italijanska divizija. V svetovni vojski niso še nikjer na tako ozkem prostoru napadale tako velike množice. Dosegli Italijani niso drugega kot kos Banjšice v globočini 2 do 7 km na 15 km širokem prostoru. Naše uradno poročilo ceni, da so Italijani izgubili v teh bojih najmanj 230 tisoč mož, med temi 20.000 ujetnikov; v vseh enajstih soških bitkah so pa izgubili nad 1 milijon mož — toda poti v Trst si niso odpri.

11. soška bitka se je končala 15. septembra 1917, po tridesetih dneh bojev. (Domoljub, 20. 9.

1917, št. 38, str. 448)

Vse te bedne množice tiče in umirajo med skalovjem, bodečo žico in snežnimi nameti ...: minska vojna na Batognici od maja do oktobra 1917

»/.../ Tu je prizorišče same groze. Vendar se dogaja, da si sovražnika drug drugemu prizanašata. Ob najhujših zimskih dneh, ko ju zasipava snežni metež, enostavno prenehata streljati in poprimita šopate. To je tih nedogovorjen sporazum. /.../«¹

V času vojskovanja na soški fronti so izredno hudi boji v Krnskem pogorju potekali na planoti Batognica nedaleč od Krna. Od julija 1915 pa vse do preboja soške fronte so zahodni in osrednji del planote zasedali italijanski vojaki, vzhodnega pa avstro-ogrski. Med položaji enih in drugih je bilo poleti le 85 metrov razdalje, pozimi, ko so bili položaji vkopani v sneg, pa še nekaj metrov manj. V letu 1917 se je na Batognici začela minska vojna po zgledu podobnih akcij v Dolomitih in na Tirolskem. Če bi Italijani osvojili Batognico, bi lahko zasedli tudi pot proti Peskom in nato prodrli proti avstro-ogrskemu zaledju.

Tako italijanski kot avstro-ogrski vojaki so kmalu ugotovili, da je geološka zgradba Batognice zelo ugodna za kopanje podzemnih rogov in kavern. V začetku maja 1917 so avstro-ogrski vojaki ob kopanju snežnega rova proti italijanskim položajem na severozahodnem delu Batognice opazili, da se skozi skalne razpoke na tleh rova dviguje dim, kmalu pa so zaslišali tudi zvoke podzemnega vrtanja in miniranja. Toda snežni vihar je zametel položaje in avstro-ogrski vojaki so napad opustili. Julija je bilo zopet slišati kopanje in razstreljevanje na italijanskem koncu planote, ki pa so ga poskušali zakamuflirati z minometnimi napadi. 22. julija so se domneve o kopanju rova na italijanski strani, ki je vodil v globino od 6 do 9 metrov proti sredini avstro-ogrskih položajev, potrdile. Avstro-ogrska posadka na Batognici je že 25. julija ugotovila, da se italijanski rov deli na dva dela in da je drugi oddaljen le deset metrov od avstro-ogrskih položajev. Konec julija so nato začeli kopati dva rova proti italijanskim položajem. Z enim so 11. avgusta naleteli na italijansko minsko komoro, napolnjeno z 2.000 kilogrami želatinastega nitroglicerina. Komoro so izpraznili, v njej pa so pustili samo en vžigalnik, da bi videli, kdaj so Italijani nameravali sprožiti eksplozijo. Ker do načrtovane eksplozije ni prišlo, so italijanski vojaki vstopili v komoro in padli v avstro-ogrsko zasedo. V spopadu sta obe strani izgubili veliko mož in se umaknili iz rogov.

¹ Klavora, Vasja: *Koraki skozi meglo: Soška fronta, Kobarid, Tolmin 1915–1917*. Celovec: Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva, 2004, str. 224.

Speči vojaki na Batognici.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Stičišče rogov na Batognici.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

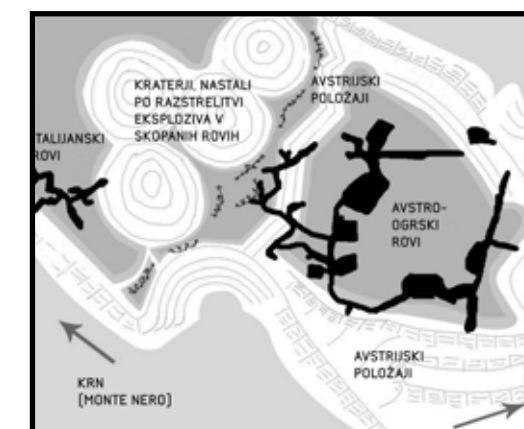
Avstro-ogrski vojaki na položajih na Batognici.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Nadporočnika Blattny in Hoffmann sta 16. avgusta odkrila še drugo komoro, v kateri je bilo 2.500 kilogramov nitroglicerina. Komoro so do naslednjega jutra spraznili, nato pa so Italijani še istega dne začeli s topniško pripravo, sprožili še tretjo komoro in v močnem nalivu napadli s pehoto. Avstro-ogrske enote so napad zavrnilo in ob 16. uri sprožile 400 kilogramov težko mino, ki je zrušila podzemne rove. Komore, napolnjene z eksplozivom, so bile verjetno pripravljene za začetek 11. italijanske ofenzive.

Septembra 1917 so avstro-ogrski vojaki ugotovili, da Italijani ponovno kopljejo rove proti avstro-ogrskim položajem. Branilci so začeli s kopanjem rogov v nasprotni smeri. Ko so bili že tako blizu, da so slišali govorjenje nasprotnikov v njihovih rovih, je nadporočnik Hoffmann ukazal rove napolniti s 4.000 kilogrami eksploziva. Do eksplozije je prišlo 24. septembra ob 6. uri zjutraj. Batognica je v hipu spremenila svojo podobo na površini. Eksplozija je na planoti izkopala deset metrov globok in dvajset metrov širok krater ter dvignila in premaknila velike skalne gmote. S tem dejanjem se je končala minska vojna na Batognici. Italijani so ob tem utrpeli ogromno izgub, avstro-ogrskim enotam pa je uspelo utrditi trdno obrambno linijo na južnem delu Batognice.

Ob začetku 12. soške bitke so avstro-ogrske enote že v prvem napadu zasedle vrh Batognice. Zagrizena obramba Batognice je pomenila pomembno prednost za avstro-ogrske enote, saj so italijanskim silam onemogočile preboj v zaledje fronte in osvojitve pomembnih grebenov, s katerih bi lahko nadaljevali svoj pohod proti vzhodu in Bohinjskim goram. Če bi Batognica padla, bi se Italijanom odprla pot proti Peskom, Dovljam in Mrzlemu vrhu. Če bi Italijani zasedli ta območja, bi se morali branilci umakniti daleč nazaj, nezaščiteni pa bi ostala tudi Banjška planota, Trnovo in tolminsko mostišče. Obramba Batognice pa je bila pravzaprav pomembna tudi zato, da so združene nemške in avstro-ogrske enote pravočasno pripravile 12. soško ofenzivo, ki se je začela prav na tem območju.

Skica o minski vojni na Batognici.

Če bi Italijani prebili del fronte na Batognici, bi se boji premaknili na vzhod, na območje Bohinja. (Arhiv družine Budkovič)

Vse kaže, da bo v kratkem na naši meji vojska, kakor je še ni bilo: dogodki med 11. in 12. soško bitko

»/.../ Italijani so v 11. soških bitkah jasno dokazali svojim zaveznikom, da sami ne morejo ničesar opraviti proti železnemu odporu avstrijske armade. Ker se pa zaradi italijanskih neuspehov ponove lahko tudi v Italiji ruske razmere in ker italijanski armadi preti pogin, če avstrijska armada predere se na eni točki, zato so prišli zastopniki sporazuma do prepričanja, da je italijansko bojišče danes najvažnejše. /.../«¹

Po končani 11. soški bitki sta vrhovni poveljstvi obeh vojskujočih se držav analizirali dosedanje rezultate spopada ob reki Soči, ki je trajal skoraj že dve leti in pol. Italijani so od 23. maja 1915, ko so napovedali vojno Avstro-Ogrski, sprožili enajst napadov, ki so bili vsi usmerjeni na prostor srednje in spodnje Soče. Prvih pet italijanskih ofenziv od junija 1915 do avgusta 1916 je bilo neuspešnih in tudi tri jesenske soške bitke leta 1916 Italijanom niso prinesle pričakovanega uspeha. Toda v 6. soški bitki avgusta 1916 so Italijani zasedli Gorico, v 11. soški bitki pa so pridobili Banjško planoto. Ta dva delna uspeha italijanskih napadov sta Avstro-Ogrsko opozorila, da lahko v kratkem pride do zloma njenih obrambnih položajev. Zlasti kritično je bilo na Banjški planoti, kjer so se avstro-ogrške enote umaknile na vzhodni rob planote. Borojević je sicer že pred začetkom 11. soške bitke predvidel, da naj bi bil to le začasen umik, ki bi na Banjško planoto pritegnil italijanske enote in topništvo, nato pa bi sledil nasprotni avstro-ogrski napad. Še predobro se je zavedal, da so bili njegovi vojaki izčrpani od nenehnih bojov in slabo preskrbljeni s hrano in opremo, zato nikakor ne bi bili sposobni preživeti še enega italijanskega napada. Avstro-Ogrska je morala pričakovati nadaljevanje italijanskih napadov, pri čemer je imela na izbiro protinapad ali umik.

Generala Cadorna in Capello sta imela vsak svoj načrt obrambe. Cadorna se je usmeril na del fronte na srednji Soči in ni resno računal na napad sovražnika; če bi do napada le prišlo, pa je bil prepričan, da bo glavni udar usmerjen proti Palmanovi. Stavil je na pasivno obrambo, ki bi temeljila na močnem topništvu. Cadorna je za zadnje dni septembra sicer načrtoval nov italijanski napad, toda 18. septembra 1917 je italijansko ofenzivo odpovedal. Istega dne je ukazal, naj se 2. in 3. armada pripravita na obrambo in izpostavi tri najpomembnejše naloge:²

1. opustitev napadalnih načrtov vzdolž celotne bojne črte;
2. osredotočenje na obrambo;
3. takojšnja priprava obrambnih položajev, vključno z ustrezno premestitvijo topništva.

Vojvoda D'Aosta je že naslednji dan izdal ukaz, da je takoj potrebno začeti utrjevati obrambne položaje, vendar ga Capello ni upošteval, saj je v zadnjih tednih na Banjški planoti napredoval skoraj osem kilometrov. Italijanske obrambne črte so bile pred začetkom 12. soške bitke na območju 2. armade in tolminskega mostišča urejene v treh linijah:³

- prva ali sprednja utrjena črta je bila dolga, enojna črta, ki se je raztezala po obronkih in hrbtih hribov in po dolini. Zgrajena je bila v živi skali in so jo sestavljale številne kaverne ter ovire, mitralješka gnezda in goste žične ovire pred obrambno črto. Slabost prve utrjene črte je bila v tem, da ni imela središč odpora, njen profil

¹ Domoljub, Svetovna vojska. 18. 10. 1917, št. 42, str. 495.

² Simič, Miro: 888 dni bojev na Soči: spopadi na Krasu in v visokogorju na fotografijah, na novo odkritih zemljevidih in v posebnih poročilih. Ljubljana: Orbis, 2006, str. 208.

³ Galić, Lovro; Marušič, Branko: Tolminska mostišča I, drugi del. Tolmin: Tolminski muzej, 2005, str. 180.

je bil opazen že od daleč in na delu bojišča je bila izpostavljena višjim sovražnikovim položajem. Črta se je raztezala od Čukle preko vzhodnega roba Bovca in Čezsoče, vzdolž potoka Slatenik, čez planino Zaprikraj, Vršič, Vrata, Krn, Batognico, čez zahodne obronke Maslenika, Slemena in Mrzlega vrha, se spustila do vasi Gabrje, prečkala Sočo, z južne strani obšla Sv. Danijel in Volče, se povzpela do Čiginja, nato na Vardo, Čempone, Žibli vrh in vrh Grad, končala pa se je na Stolu nad Dobljarjem;

- glavna obrambna črta ali črta ključne obrambe je bila enojna in neprekinjena, dokaj dobro izdelana, vendar nedokončana. Začenjala se je na Velikem Škednju pod Kaninom, se preko Gozdeca in Kope spustila na Žago, se vzpela po grebenu Polovnika do Vršiča, kjer je sovpadala s prvo obrambno črto vse do Krna. Od Krna se je preko Kožljaka in Pleč spustila na Sočo pri Selišču, se dvignila po desnem bregu Soče na Hlevnik, čez greben Veliki Špik na Ježo in se pri Čemponih spet združila s prvo črto;
- armadna obrambna črta je bila prav tako enojna, vendar ni bila dokončana. Zgrajena je bila že na začetku prve svetovne vojne in je bila posledično precej zastarela. Začenjala se je na Stolu, se spustila do Soče in obšla Kobarid po levem bregu Soče, pri Idrskem je ponovno

Razporeditev avstro-ogrskih in italijanskih enot pred začetkom 12. soške bitke na južnem delu soške fronte, 24. oktober 1917.

(Klavora, Vasja: Fajti hrib, 2014, str. 318)

prečkala Sočo, se prek Livka in Kuka povzpela na greben Kolovrata in Ježo. Od tod se je spustila na Ostri Kras, nato na Globočak in čez Lig prišla do Korade.

Celotni italijanski obrambni sistem pa je imel zelo veliko pomanjkljivost: v gorskih predelih so vse tri obrambne črte potekale preblizu, zato jih je bilo mogoče obstreljevati in uničiti hkrati.

Že med 11. soško bitko so se v avstro-ogrskem vrhovnem poveljstvu odločali o ofenzivnem napadu na odseku Tolmin-Bovec, saj podoben napad s tirolske fronte zaradi težavnosti terena in vprašljivih vremenskih razmer v poznojesenskem času ne bi bil mogoč. 29. avgusta 1917 je prišlo do skupnega sestanka nemških in avstro-ogrskih poveljnikov na sedežu nemškega vrhovnega poveljstva v Bad Kreuznachu. Na sestanku so se odločili, da je napad v Zgornjem Posočju možen, le nemški general Erich Ludendorff je bil glede izvedbe napada zadržan, saj je menil, da nemške enote, nevajene bojevanja v gorah, ne bodo uspešne. Podmaršal Paul von Hindenburg je predvideni načrt napada sicer podprl, vendar se je odločil, da pred samo izvedbo na ta odsek soške fronte pošlje generala Konrada Kraffta von Dellmensingena. Slednji si je med 2. in 6. septembrom ogledal in ocenil teren ter možnosti za uspešen napad; presodil je, da je Borojevičev načrt izvedljiv.

Avstrijski cesar Karel je sicer želel, da bi protinapad izvedli le avstro-ogrski vojaki in je nemškega cesarja Viljema II. sprva prosil le za pomoč v topovih in dovoljenje za premik avstro-ogrskih čet z ruske fronte. Toda ker se je Viljem II. zavedal, da je avstro-ogrška vojska na soški fronti tik pred zlomom, premik enot iz enega na drugo bojišče pa bi trajal vsaj šest tednov, je ponudil hitrejšo rešitev: premestitev sedmih elitnih divizij z jugovzhodne in zahodne fronte na soško fronto ter še nekaterih enot iz rezerve vrhovnega poveljstva. 8. septembra 1917 sta Avstro-Ogrska in Nemčija podpisali sporazum o vojaški pomoči, ofenzivni napad pa je dobil tajno ime »Waffentreue«, »Zvestoba v orožju«. Avtor načrta uspešnega prodora v 12. soški bitki je bil maršal Conrad von Hötzendorf; sam načrt je bil izdelan že proti koncu leta 1916, po jesenskih bitkah na Krasu. Glavno breme avstro-ogrškega napada naj bi nosila nemško-avstro-ogrška 14. armada, ki je bila ustanovljena 19. septembra in jo je sestavljalo pet avstro-ogrskih in sedem nemških divizij pod poveljstvom generala Otta von Belowa. Načelnik štaba nemško-avstro-ogrške 14. armade je postal general Krafft von Dellmensingen. Vrhovni poveljnik celotnega bojišča proti Italiji je postal avstrijski cesar Karel, njegova prva podrejena pa sta bila podmaršal von Hötzendorf za tirolski odsek in nadvojvoda Evgen za jugozahodni del.

Avstro-ogrski načrt je izhajal iz dejstva, da sta nadaljnje izčrpavanje na Krasu in napad na tem delu fronta nemogoča, zato bi se moralo protinapad izpeljati s tolminskega mostišča in sovražnika potisniti vsaj do Čedadu, ob popolnem uspehu protiofenzive pa celo do reke Tilmington. Na pobudo generala Alfreda Krauβa in s soglasjem generala Kraffta von Dellmensingena so v načrte vključili tudi preboj iz Bovške kotline,

s katerim naj bi s severa odrezali Italijane na Polovniku in Krnskem masivu ter zaprli klešče pri Kobaridu.⁴ Sam načrt pa je imel veliko pomanjkljivost. Ko je avstro-ogrski uspeh presegel vsa pričakovanja in je ofenziva dosegla reko Piavo, vojaško poveljstvo ni imelo pravega novega cilja. Tako je bila zamujena priložnost za razširitev majhnega mostišča v spodnjem toku reke Piave pri San Bartolomeu oziroma napada na Grappo z dovolj močnimi enotami. Na obseg in trajanje nemškega sodelovanja je najbolj vplivala ofenziva na zahodni fronti v Flandriji, kjer so Angleži ob velikih izgubah vendarle uspešno zaustavili nemške enote.

Nemško-avstro-ogrsko 14. armado so vrinili na položaje med 10. avstro-ogrsko armado severno od Bovca in 1. ter 2. soško armado južno od Tolmina do morja. Sestavljale so jo štiri armadne skupine Krauβ, Stein, Berrer in Scotti:⁵

I. avstro-ogrski korpus pod poveljstvom generala Alfreda Krauβa je zasedel severni odsek od Rombona prek Bovške kotline, Javorščka, Kala in Vršiča proti jugu do Krna. V tej armadni skupini so bile avstro-ogrške divizije Edelweiss, 22. strelska in 55. pehotna divizija ter nemška lovška divizija in tudi nemške plinometne enote.

22. strelska divizija naj bi prebila dolinske položaje v Bovški kotlini in čez Žago v enem sunku zasedla Stol nad Breginjem. Divizija Edelweiss naj bi z večjim delom svojih enot nudila podporo 22. strelski diviziji in nato zavzela mejne vzpetine nad Učejo, s preostalimi enotami pa naj bi prebila črto na Rombonu in napredovala do vasi Plužna. 55. pehotna divizija naj bi zasedla obe črti na vzhodnem pobočju Polovnika, planino Jama in črto Krasji vrh, planino Zaprikraj, Vršič in čez Drežniške ravne nadaljevala v Kobarid. Nemška lovška divizija naj bi za divizijo Edelweiss napredovala preko Žage proti Kobaridu.

III. bavarski korpus pod poveljstvom generala Rudolfa von Steina je bil razporejen na položajih od Batognice preko Maselnika, Slemenca, Mrzlega vrha, do vasi Dolje in čez Sočo na Bučenici do Mengor. To armadno skupino so sestavljale 50. avstro-ogrška pehotna divizija, 12. šlezjska in 117. nemška pehotna divizija in nemški alpski korpus.

50. avstro-ogrška pehotna divizija naj bi na odseku Krn–Sleme–Mrzli vrh–Dolje prebila prvo italijansko črto in nato še drugo na odseku Krn–Kožljak–Pleče–Vrsno–Selišče. 12. šlezjska divizija naj bi napadla na obeh bregovih Soče proti Kobaridu. Alpski korpus naj bi prebil dolinsko črto pod Volčami in napadel drugo linijo na gorskih hrbtih na obeh straneh potoka Kamnice, levo hrbet V Špiku in desno hrbet Hlevnika ter zasedel koto Na gradu in pozneje ves hrbet Kolovrata, sedlo na Livku in Matajur. Nato naj bi se usmeril proti Robiču in po dolini Nadiže navzdol, sledila naj bi mu 117. nemška pehotna divizija.

General Otto von Below, poveljnik nemške-avstro-ogrške 14. armade.

(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/9e/Otto_von_Below_LOC.jpg/640px-Otto_von_Below_LOC.jpg?1505127460546, datum vira: 11. 9. 2017)

⁴ Galič, Lovro; Marušič, Branko: *Tolminsko mostišče I*, drugi del. Tolmin: Tolminski muzej, 2005, str. 173.

⁵ Podatki o razporeditvi in sestavi posameznih armadnih skupin so povzeti po Simčič, Miro: *888 dni bojev na Soči: spopadi na Krasu in v visokogorju na fotografijah, na novo odkritih zemljevidih in v posebnih poročilih*. Ljubljana: Orbis, 2006, str. 200–203.

I. nemški korpus pod poveljstvom generala Alberta von Berrerja je bil razporejen med Mengorami in Selskim vrhom, na širšem območju Mosta na Soči. Armadna skupina je bila sestavljena iz 200. nemške in 26. württemberške pehotne divizije.

Naloga te skupine je bila prebiti dolinsko linijo pri Čiginju in zasesti Ježo, kjer so imeli Italijani pomembno utrjeno vozlišče treh obrambnih črt. Naslednji cilj je bil prodreti preko Šmartina in Huma v Furlansko nižino proti Čedadu.

XV. avstro-ogrski korpus pod poveljstvom podmaršala Karla Scottija je bil razporejen na skrajnem levem krilu 14. armade, od Selskega vrha do Loga na levem bregu Soče. Skupina je bila sestavljena iz 1. avstro-ogrsko in 5. nemške pehotne divizije.

Cilji napada so bili južno od Ježe v smeri Volčanskih Rut, Pušnega, Srednjega, preko Globočaka in naprej čez obrobne hribe v Furlansko nižino proti Čedadu, kjer je imela sedež 2. italijanska armada.

V času neposredno pred začetkom zadnje soške bitke italijansko topništvo na Krasu ni utihnilo. Na avstro-ogrski strani so posebno pozornost posvetili prikrivanju pravega cilja protiofenzive. Posamezne avstro-ogrsko enote so s hitrimi in nenadnimi napadi udarile na italijanske položaje in se nato naglo umaknile. Namen teh napadov je bil zaslepiti Italijane, da ne bi vedeli, kje se pripravlja glavni napad. Uporabili so tudi različne zavajajoče premike nemškega alpskega korpusa na tirolski fronti, premike delov šlezjske divizije na Krasu, radijske postaje nekaterih korpusov in divizij so delovale na lokacijah, ki so bile več sto metrov oddaljene od enot ...

Avstro-ogrski napori zavajanja sovražnika v celoti niso bili uspešni, saj je nekaj avstro-ogrskih prebežnikov Italijanom posredovalo načrte operacije, ne pa tudi datuma njenega začetka. Že 2. oktobra so na italijanski strani vedeli, da se pripravlja obsežen napad iz smeri Tolmina. 4. oktobra je novi poveljnik italijanske obveščevalne službe, polkovnik Marchetti, zaradi zelo podobnih poročil iz Berna, Pariza in Haaga ter drugih zavezniških virov zahteval sestanek pri Cadornovem pomočniku, generalporočniku Porru – Cadorna je bila namreč na dvotedenskem dopustu v Vicenzi! Marchetti je poročal, da je sovražnikova ofenziva zanesljiva, da se bo pričela v zadnjem tednu oktobra, da bo glavni udar sledil s tolminskega mostišča in da se v okolici Kranja že nahaja med 40.000 in 50.000 nemških vojakov.⁶ Italijani so prisluškovali tudi telefonskim pogovorom na Mrzlem vrhu, toda vsaj do 21. oktobra niso ukrepali. Capello je 9. oktobra ukazal organizirati obrambo na črti Mrzli vrh–Hum–Globočak. Cadorna ni vedel, da njegovega ukaza z dne 18. septembra skoraj nihče od njegovih podrejenih ni upošteval. Njegova navodila, da je nujno potrebno takoj začeti priprave za obrambo, so bila posredovana šele 6. oktobra, in še to le generalu Pietru Badogliu, poveljniku XXVII. korpusa. Italijanski obveščevalci so ves čas opozarjali na močno sovražnikovo dejavnost ob bojni črti. Na podlagi

Obisk maršala Luigija Cadorne v Roveretu.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Padli italijanski vojaki na nosilih na Banjški planoti. (Goriški muzej)

teh poročil je Capello sklical posvet svojih poveljnikov in izrecno zahteval, da se mora okrepiti obrambno črto Matajur–Kolovrat in da se je potrebno pripraviti na avstro-ogrsko protiofenzivo.

Cadorna se je 19. oktobra vrnil v Videm, 20. oktobra pa je Capello odšel v Padovo na zdravljenje zaradi hudih težav z ledvicami. Istega dne je k Italijanom prebegnil nadporočnik Maxim iz 3. gorske brigade 50. avstro-ogrsko divizije, 21. oktobra pa še dva romunska častnika z natančnimi podatki o silah in razporeditvi 14. armade. Čeprav je bil Cadorna prepričan, da možnost preboja soške fronte ne obstaja, je iz previdnosti vendarle ukazal dodatno okrepitev utrjene črte ob reki Tilment in obrambnega sistema na Grappi. Dva dneva pred začetkom avstro-ogrsko napada je italijansko glavno obrambno črto obiskal tudi italijanski kralj Viktor Emanuel III. in Cadorna mu je zatrdil, da je obramba vzdolž srednje Soče neprebojna. Zaradi vse bolj zaskrbljujočih poročil o bližajoči nemško-avstro-ogrski protiofenzivi se je iz Padove 23. oktobra vrnil tudi Capello in se v Krminu sestal s Cadorno, Badogliem in drugimi poveljniki. Po sestanku je Capello prvič opustil misel na italijansko ofenzivo, drugi poveljniki pa so Cadornov ukaz z 20. oktobra, ki je zahteval obrambo, prejeli šele 23. oktobra. Italijani so na podlagi poročil obveščevalcev napad pričakovali v noči z 22. na 23. oktober, vendar se poročila še enkrat več niso izkazala za točna. Nato pa je 23. oktobra ob 13. uri generalporočnik Alberto Cavaciocchi prejel novo informacijo o datumu in uri začetka nemško-avstro-ogrsko napada: 24. oktobra ob 2. uri zjutraj se je počasi, toda zanesljivo nakazoval začetek konca soške fronte.

⁶ Galić, Lovro; Marušič, Branko: *Tolminska mostišča I*, drugi del. Tolmin: Tolminski muzej, 2005, str. 186.

Ofenziva
proti Italiji bo,
pa Nemci
hite na pomoč:
**priprave na
12. soško bitko**

»/.../ V nedeljo
zjutraj so prišli prvi
nemški vojaki v Križ, drugi
so še zadaj, Ljubelj jih zdeluje ...
Dedaj se maščuje avstrijska slepa
politika, ki ni hotela delati železnice
čez Škofjo Loko. Koliko trpe ljudje
in živali in koliko zamude časa je,
ker morajo kanone spravljati
po cesti čez Ljubelj!
/.../«

Ko sta 8. septembra 1917 Avstro-Ogrska in Nemčija podpisali sporazum, je bil za skupno protiofenzivo določen 22. oktober. Za začetek napada je bilo potrebno v Posočje v 44 dneh prepeljati ogromne količine vojaške opreme, topov in drugega orožja ter vojakov. To pa je predstavljalo precejšen problem zaradi slabih prometnih povezav s Posočjem. Že sicer preobremenjen železniški promet, ki je bil povsem podrejen vojaškim potrebam, so razširili s številnimi vlaki iz celotne monarhije, za prevoz potrebnega materiala pa so uporabili vse možne železniške in cestne povezave. Povečan železniški promet je bil opazen na železniških postajah na Jesenicah, v Kranju, Bohinjski Bistrici in Ljubljani, prav tako pa se je v zaledju Gorenjske močno povečalo število vojakov. Del poveljstva 14. nemško-avstro-ogrsko armade je že 15. septembra prispel v Posočje, prevoz vojakov in vojaškega materiala pa se je začel 20. septembra. Vojno kordonsko črto so potegnili iz Bohinja čez Ljubljano, za vse civilno prebivalstvo pa je bila vožnja po železnici skoraj popolnoma zaprta.

Nemci so na soško fronto najprej poslali 100 lovskih letal, 6 opazovalnih balonov in močne protiletalske oddelke, da bi Italijanom onemogočili letalsko opazovanje. Nemška izvidniška letala so snemala italijanske položaje v zaledju, kar je omogočilo dopolnitev nepopolnih avstro-ogrskih specialk. V zaledju Gorenjske je bilo v času priprav na odločilno nemško-avstro-ogrsko protiofenzivo vzpostavljenih nekaj vojaških letališč. V okolici Kranja, na Laborah, je bilo urejeno zasilno vojaško letališče, kamor so pred prebojem pri Kobaridu prepeljali letala in del opreme za vojsko. Vojaško letališče je bilo tudi v Šentvidu in v drugi polovici septembra je v njegovi

Železniški promet v času priprav na 12. soško bitko, 15. september–24. oktober 1917: v tem času je v Posočje na dan peljalo povprečno 100 vlakov. (Österreich-Ungarns letzter Krieg: 1914–1918. Band. 6, Das Kriegsjahr 1917, 1936, priloga 21)

širši okolici nekajkrat prišlo do letalskih spopadov. Eden izmed takih bojev je potekal tudi 25. septembra med Kranjem in Škofjo Loko, v katerem so Italijani sestrelili avstro-ogrsko letalo. Pilota sta umrla dva dneva kasneje v vojaški bolnišnici v Škofji Loki. V Hotavljah je bil postavljen tudi protiletalski top, saj je bilo v kraju skladišče granat. Obstajala je namreč nevarnost, da bi italijanska letala, ki so nenehno preletavala kraje med Kranjem in Škofjo Loko, lahko skladišče bombardirala, vendar se na srečo to ni zgodilo.

Za leto 1917 sta bila pomembni še dve novi vojaški letališči v neposrednem gorenjskem zaledju: na Bledu na Jaršah in v Lescah na lokaciji, kjer je še danes. V Lescah so postavili šotorske lope-hangarje, v katerih so bila avstrijska in nemška letala do preboja soške fronte. Letala so preletavala celotno Gorenjsko: »Že kakih 14 dni so vsak dan bučali zrakoplovi, ki pa so bili domači. Prihajali so iz Bleda sem.«² Letala so imeli tudi v Podnartu, kamor so jih prav tako kot na Labore pripeljali z vlakom. Včasih se je na letališčih pripetila tudi nesreča. V Lescah je npr. »/.../ padel aeroplan na tla, ker se je vijak pokvaril. /.../«³ Pilot in poročnik, ki sta bila udeležena v nesreči, sta umrla in sta bila slovesno pokopana na Bledu. Vojaška letala naj bi se sicer hitro kvarila: »/.../ Pravijo pa, da se aeroplan obrabi v 136 urah /.../«, zato /.../ pri aeroplanih vsi ljudje v kratkem času izgube življenje, zato jemljejo k aeroplanom samo zelo mlade srčne fante (neoženjene).«⁴

Nemška letala so na soško fronto iz Colmarja v Alzaciji odpotovala 16. septembra 1917.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Letališče na Laborah pri Kranju.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

1 Kronika župnije Križe. Nadškofijski arhiv Ljubljana, 30. 9. 1917, str. 31.

2 Prav tam, 14. 8. 1917, str. 28.

3 Kronika župnije Kropa. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 1. 10. 1917, str. 122.

4 Prav tam.

Kolone vojakov, vozil in vozov z vojaško opremo na cesti proti Škofji Loki in naprej proti Železnikom. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

V zelo kratkem času je bilo potrebno iz notranjosti na tolminsko mostišče in v Bovško kotlino prepeljati naslednjo vojaško opremo in material:⁵

- 1.452 topov, od tega 354 srednjega in težkega kalibra;
- 44 protiletalskih topov;
- 420 minometov;
- 1.500.000 topovskih granat;
- 760 ton inženirskega eksploziva;
- 2.000 kilometrov vžigalne vrvice;
- 3.020.000 detonatorjev;
- 2.000.000 signalnih nabojev;
- 230.000 novih jeklenih čelad;
- 238.000 plinskih mask s 500.000 rezervnimi vložki;
- za 1.300 železniških vagonov gradbenega materiala;
- za 200 železniških vagonov sanitetnega materiala;
- za 150 železniških vagonov telefonskih kablov;
- 100.000 parov planinskih čevljev;
- 200.000 odev;
- 50.000 parov derez;
- 68.000 konj in oves ter seno;
- 54 pontonskih mostov;
- 8 radijskih postaj;
- 47 vojaških pošt;
- 21 bolnišnic;
- 25 gorskih pekarn;
- 222 poljskih kuhinj;
- 6 parnih pralnic ...

⁵ Galič, Lovro; Marušič, Branko: *Tolminsko mostišče I*, drugi del. Tolmin: Tolminski muzej, 2005, str. 174.

Vso opremo so iz zaledja na položaje, iz katerih so načrtovali napad, prepeljali z 2.445 vlaki in skozi Ljubljano je dnevno v različne smeri vozilo 120 vlakov. Za uspeh tako obsežne akcije v Posočju je bilo odločilnega pomena, da Italijani niso odkrili priprav na napad, še zlasti pa, da niso odkrili, kje bo potekal napad. Transporti vojakov in vojaške opreme so potekali predvsem ponoči in v zgodnji jutranjih urah, predvsem transporti na samo fronto črto. Vse te priprave so nakazovale, da se pripravlja nekaj velikega. Zbiranje enot je bilo organizirano tako, da so se najprej zbirale daleč v zaledju, na samo fronto pa so jih poslali šele tik pred napadom. Med zbiranjem vojaštva v zaledju pa so na fronto že pošiljali topništvo, strelivo, hrano in drugo vojaško opremo. Zbirališče 1. avstro-ogrske divizije je bilo jugozahodno od Ljubljane; 5., 117. in 200. nemška pehotna divizija ter nemški alpski korpus so imeli zbirališča v okolici Bleda, Kranja, Škofje Loke in Kamnika; 22. avstro-ogrska strelska divizija in divizija Edelweiss, ki sta bili predvideni za napad pri Bovcu, sta se zbirali okrog Beljaka in ob Dravi; 12. in 26. nemška pehotna divizija pa sta se zbirali v Celovski kotlini.

Predvsem od sredine septembra so prebivalci krajev v zaledju Gorenjske vse pogosteje srečevali nemške vojake. Posebno veliko pa je bilo vojakov že julija in avgusta 1917 v Tržiču. Ogromne koncentracije nemških vojakov so bile predvsem v Škofji Loki in njeni okolici.⁶ 18. septembra je v uršulinski samostan na loškem gradu prišlo več nemških višjih častnikov, kjer so si uredili pisarne nemškega vrhovnega in kartografskega poveljstva. 16. oktobra so Nemci v samostanu prevzeli še preostale prazne prostore, izpraznili pa so tudi dekliški internat in vanj namestili osemdeset sester nemškega Rdečega križa. Polno vojakov je bilo v Poljanski dolini, v Spodnjih Bitnjah in Retečah so vojaki spali kar v cerkvi in naredili tudi nekaj škode. Starološki dekan Mrak je zapisal: »*Mislili smo, da je nemška vojska strogo disciplinirana, toda bridko smo se motili. Nemci so nastopali med nami, kot bi bili v sovražni, ne pa v prijateljski deželi. Škoda, katero je v občini povzročila nemška vojska, je ogromna. Cenila se je vsaj na par sto tisoč kron. /.../*»⁷ Konec septembra in v začetku oktobra je skozi Selško dolino prišlo tudi nekaj avstro-ogrskih vojakov, v Soro pa so prišli topničarji iz južne Tirolske. V Reteče so med 17. in 24. oktobrom prihajale in odhajale različne formacije – večinoma ponoči. Največja koncentracija nemškega vojaštva pa je bila na Škofjeloškem zabeležena v noči iz 21. na 22. oktober.

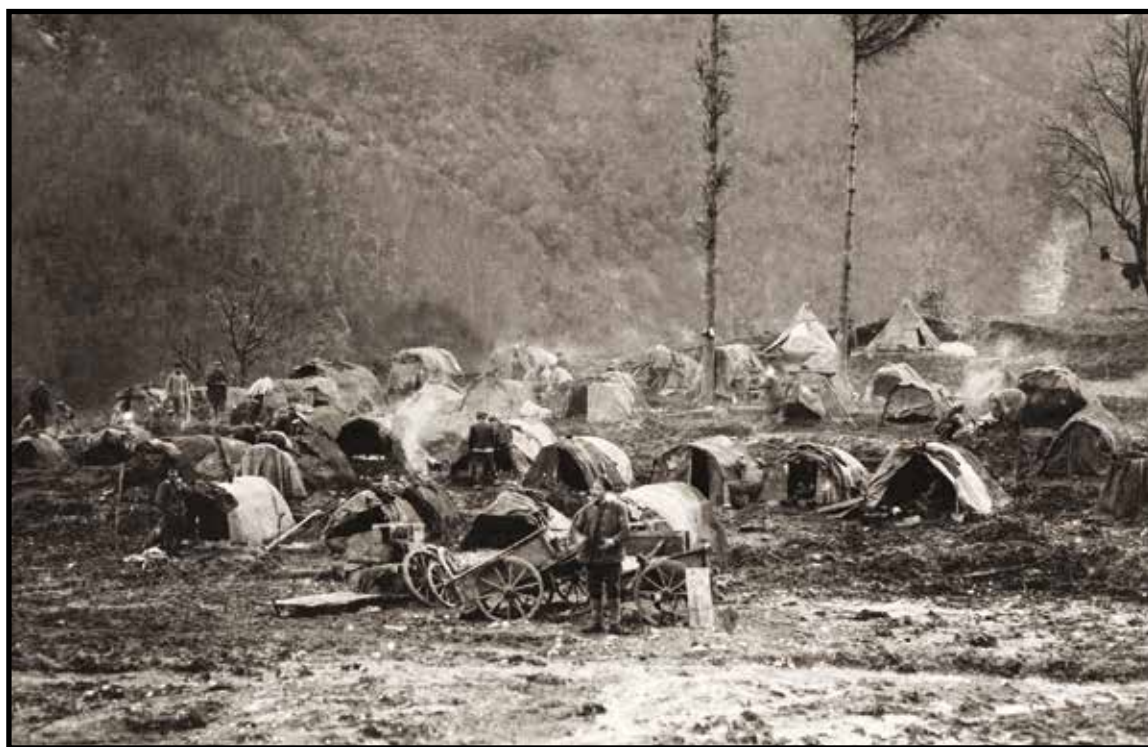
Ko so septembra v Žabnico prišli nemški vojaki, so s seboj pripeljali ruske ujetnike, ki so na žabniškem polju postavili bazo, iz katere je nemška vojska oskrbovala vojake na soški fronti. Za šolskim poslopjem v Žabnici so zgradili velika armadna skladišča, do njih speljali železniški tir in blizu čuvajnice naredili kolodvor »Unterfeichting«. Za kozolci v Zgornji Žabnici so v pečeh pekli kruh za vojake na fronti, na travnikih med žabniško

⁶ Podatki o koncentraciji nemških vojakov na Škofjeloškem so povzeti iz prispevka Nataše Budne Kodrič *Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik, leto 1917 v Loških razgledih*, letnik 44, leto 1997, str. 91–107.

⁷ Budna Kodrič, Nataša: *Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik, leto 1917. V: Loški razgledi*, letnik 44, leto 1997, str. 101.

Trenske kolone na poti proti Jesenicam. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Prenočevanje v šotorih po celodnevem maršu. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

cerkvijo in cesto pa je bil postavljen tabor s šotori za prenočevanje vojakov. V Spodnji Žabnici so zgradili tudi ozkotirno železnico na konjsko vprego. Železnica je bila speljana po desni strani današnje železniške proge do vasi Suha, čez most in skozi Puštal ter po desnem bregu Poljanščice v Poljansko dolino.

Nemški vojaki so imeli svoja zbirališča pred odhodom na soško fronto tudi v drugih krajih na Gorenjskem, npr. v Kranju, Šentvidu, Kamniku, Kranjski Gori, na Jesenicah, Bledu, v Bohinjski Bistrici, Križah in Kropi. V Kranju je bilo do začetka novembra 1917 poveljstvo 14. nemško-avstro-ogrsk armade, v mestu sta se septembra in oktobra zadrževala tudi poveljnik 14. armade general von Below in načelnik štaba 14. armade general Krafft von Dellmensingen. Na kranjski železniški postaji so bile pred odhodom proti Kobaridu razporejene enote nemške 12. šlezijske divizije, 27. septembra pa je sedež poveljstva 14. armade v Kranju obiskal tudi poveljnik Soške armade Borojevič. V Kranju in njegovi bližnji okolici je bilo nastanjenega ogromno vojaštva, čemur se je čudil tudi Fran Saleški Finžgar, ki je bil v začetku oktobra v Kranju: »Grozna vožnja. Prah – zavil v oblake prahu, avtomobili drve gor in dol. V Kranju ni vode. Nisem mogel napojiti konja. Pri Žabnici stavijo lope za municijo. Postajališče. Vse prepreženo s telefonom.«⁸ Na Kobilji glavi, pet kilometrov vzhodno od Tolmina, so uredili armadno opazovalnico, ki je bila neposredno telefonsko povezana s Kranjem.

Tudi v Križah, Pristavi, Seničnem, Sebenjem, Žiganji vasi in na Retnjah so se menjavale različne nemške enote. V kroniki župnije Križe je kronist

⁸ Prav tam, str. 99.

Avstro-ogrski vojaki na železniški postaji na Jesenicah. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

zapisal, da so od konca septembra do prve polovice oktobra dnevno čez prelaz Ljubelj prihajali številni vojaki nemške pehote. S seboj so pripeljali konje, vozove, kolesa, majhne samokolnice, strojne puške in celo topove ter jih spravili kar med drevje po vrtovih, da jih ne bi opazila italijanska izvidniška letala. Ko je 21. oktobra popoldne odšla enota »Rdečega križa« šlezijske divizije, so si domačini v Križah vendarle oddahnili: »/.../ Koliko škode so napravili, koliko pokradli, bo treba še ugotoviti. Ljudstvo bo pomnilo, kdaj so bili Nemci v Križah. /.../«⁹

Prebivalci zalednih krajev na Gorenjskem so nemške vojake sprejeli previdno in z določeno mero nezaupanja. Nemško navzočnost so si predstavljali kot pomoč izčrpani avstro-ogrski vojski po 11. soški bitki. Pri Nemcih so opazili drugačno vedenje, vljudnost, disciplino in dobro obleko. Predvsem pa jih je presenetilo to, da imajo dovolj hrane in da so veliko bolj preskrbljeni z vsem potrebnim kot so bili avstro-ogrski vojaki: »Nemški vojaki imajo dobro hrano, častniki tako kakor moštvo. Kade smodke. Vse boljše so preskrbljeni kot avstrijski vojaki ... nemški imajo vsega dovolj, naši pa stradajo in beračijo pri ljudeh ... Dobil sem ta-le vtis: ko bi morali nemški vojaki tako stradati ko naši, bi bilo kmalu konec vojske, zakaj nemški bi se kmalu – uprli. /.../«¹⁰ V zaledju je nemalokrat prihajalo do različnih sporov med domačini in nemškimi vojaki, pa tudi do napetosti med vojaki avstro-ogrsk in nemške vojske. Ker je bilo potrebno poskrbeti za nastanitev ogromnega števila vojakov, je seveda primanjkovalo prostora. Vojaki so bili nastanjeni po šolah, v hišah in stanovanjih, pa tudi po hlevih, skednjih, župniščih in celo v

⁹ Kronika župnije Križe. Nadškofijski arhiv Ljubljana, 21. 10. 1917, str. 36.

¹⁰ Prav tam, 3. 10. 1917, str. 31-32.

cerkvah. Nemške vojake, ki so bili v Šentvidu nastanjeni v ljudski šoli, je v svojem dnevniku nič kaj prijazno omenil tudi ljubljanski nadškof Anton Bonaventura Jeglič.¹¹ Do manjšega spora je prišlo tudi v župnišču v Križah, kjer je župnik nasprotoval nastanitvi nemških častniških slug, buršev: »/.../ Pod streho ne pustim vojakov, ker so gori spravljena živila, saj je še prostora na podu. Zakaj so pa drugi tam, od artilerije že pol meseca, pa so zadovoljni. Častnik buršem to dopoveduje in župnik se obrne, da gre proč. Ko pa sliši tistega sitnega burša: "Na pod ne gremo, tam so uši, so bili Avstriji gori," se spet obrne nazaj in odgovori: "Na podu ni uši, jih niso pustili Avstriji, ker ti niso prenočevali gori, so pa gori nemški vojaki že 14 dni." Častnik miri, župnik odide, burši pa si posteljejo v veži. /.../«¹²

Nemški in avstro-ogrski častniki v Kranju v času priprav na 12. soško bitko.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Podobno je bilo tudi v Kropi, kamor so že 13. septembra prišli prvi nemški vojaki: »/.../ En teden je, odkar so prišle v Podnart, Ovsišje, Dobravo, Kamno Gorico nemške čete iz Rumunskega. Pravijo zatrdno, da bo ofenziva zoper Laha. Nemških čet kar mrgoli od Medvod do laške meje po celem Gorenjskem. Na Dobravi, Kamni Gorici, Ovsišah so topničarji. Naši ljudje jih hvalijo, so prijazni, pošteni, imajo vsega dovolj, hrano izvrstno, iz Rumunije so menda prinesli toliko graha, da ga je naša zadruga kupila okoli 400 kg, tudi moko prodajajo – naš dacar jo je kupil 50 kg – bele rumunske. Oficirska kuhinja ima s seboj kravo iz Rumunske, da jo molzejo, v Kamni Gorici imajo ob mostu svojo kantino, da prodajajo vojakom cigarete itd. So res z vsem dobro

11 Jeglič, Anton Bonaventura: *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*. Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2015, str. 721.

12 *Kronika župnije Križe*. Nadškofijski arhiv Ljubljana, 15. 10. 1917, str. 32–33.

priskrbljeni. Zrakoplovov in aeroplanov imajo polno v Podnartu, Lescah itd. Vedno brenče nad nami. Smo se jih že kar privadili. Tudi imajo polno avtomobilov. Vse kaže, da bo v kratkem na naši meji vojska, kakor je še ni bilo, zakaj tudi Lah se mrzlično pripravlja. Bog daj, da bi sedaj zmagali – mi! /.../«¹³ V Kropi so se nemški vojaki nastanili po hišah, v župnišču in na njegovem skednju, v stari mežnariji in v stari šoli Marijine družbe; konje so spravili v hleve, kleti, šupe, združeno skladišče, skednje ...

Na podlagi zapisov kroparskega župnika Valentina Oblaka so Kroparji nemške vojake v splošnem sprejeli z razumevanjem, saj so bili »v splošnem jako dobri, imeli so hrane dovolj – le krompirja niso imeli nič, pa so ga silno prosili za denar, katerega so pa imeli dovolj. Bilo pa je tudi med njimi nekaj ničvrednežev, ki so radi kaj boljšega vzeli, zlasti kuretine. Pri meni so vzeli npr. pred odhodom en par kokoši, a ne pri meni nastanjeni vojaki, ampak drugi – ti so bili pošteni – in tudi drugod nekaj. Ljudstvo se ni imelo nič kaj čez nje pritoževati; če bi naši ljudje prišli kam, bi se mnogo, mnogo slabše obnašali! /.../ Bomo videli, ali so res prinesli za nas rešitev, kakor so tako radi poudarjali. /.../«¹⁴ Oktobra 1917 je na Gorenjsko z württemberškim gorskim bataljonom prišel poročnik Erwin Rommel, saj je njegov bataljon poleg bavarskega pehotnega polka Leib in 1. lovskega bataljona sestavljal nemški alpski korpus. Rommlerov bataljon je s Koroške do Kranja prišel peš, nato je 18. oktobra krenil preko Škofje Loke, Zalega Loga in Podbrda proti Kneži, kamor je prispel 21. oktobra. Vojaki nemškega alpskega korpusa so se tri dni zadrževali tudi v Bohinju. Nastanili so jih v Spodnji dolini in pri domačinih niso pustili preveč dobrega vtisa. Na fronto so odšli preko Bohinjske Bistrice, Podbrda in Tolmina.

Zaradi prihoda številnega vojaštva na Gorenjsko je seveda prihajalo do težav pri preskrbi s hrano vojakov in s krmo za konje. Cesarsko-kraljevo okrajno glavarstvo v Kranju je 26. septembra 1917 vsem županstvom sodnega okraja Škofja Loka sporočilo, da se bo v prihodnjih dneh v posameznih občinah škofjeloškega sodnega okraja nastanilo ogromno vojaštva, zato je potrebno čim hitreje pospraviti vse poljske pridelke in sadje.¹⁵ Vojaška uprava je na Gorenjskem s posebnimi pozivi prevzemala vpoklicane konje z razvidnicami, prebivalce pa je tudi pozivala, naj konje za vojsko oddajo prostovoljno – zlasti, ko je primanjkovalo krme. Dva izmed takih pozivov sta se vršila v Kranju in Škofji Loki na živinskem trgu 1. oktobra 1917.¹⁶ Krme za konje je v zadnji tretjini leta 1917 vse bolj primanjkovalo, kajti letina je bila slaba, zato je cesarsko-kraljevi Urad za ljudsko prehrano na Dunaju 31. avgusta 1917 izdal ukaz, da se mora spoštovati odredbo z dne 29. maja 1917, ki določa, da morajo politični okraj, občine in posamezni posestniki za vojaštvo oddati točno določeno količino sena in slame, pa čeprav bi bilo to v njihovo škodo.¹⁷

13 *Kronika župnije Kropa 1914–1919*. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 20. 9. 1917, str. 121.

14 Prav tam, 16. 10. 1917, str. 125–126.

15 *SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka*, t. e. 65, razglas z dne 26. 9. 1917.

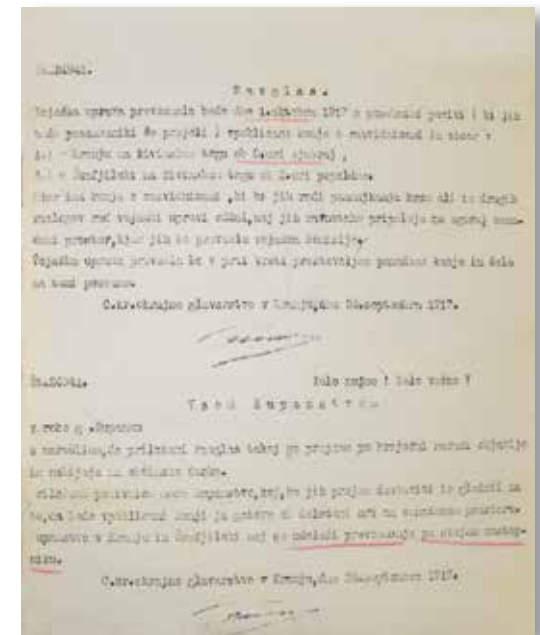
16 *SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj*, a. e. 5183, t. e. 324, razglas z dne 24. 9. 1917.

17 Prav tam, okrožnica z dne 19. 9. 1917.

Od konca septembra do prve polovice oktobra 1917 so čez prelaz Ljubelj prihajali številni vojaki nemške pehote, razglednica.

(Gorenjski muzej)

Vojaška uprava je prebivalce na Gorenjskem pozivala, naj konje za vojsko zaradi pomanjkanja krme oddajo prostovoljno.

(ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

Vojaška bolnišnica na Planini na Kraju za ranjence in bolnike z območja 15. gorske brigade.
(Goriški muzej)

Vojaška bolnišnica v Zoisovem gradu v Bohinjski Bistrici. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Ogrska bolnišnica »Reservspittal Balassa Gyarmat« v Bohinjski Bistrici. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Na Gorenjskem je v letu zloma soške fronte delovalo nekaj vojaških in poljskih bolnišnic. V Škofji Loki je poleg vojaške bolnišnice na gradu delovala tudi poljska bolnišnica »K. u. k. Reservspittal Troppau I.« (Troppau je nemško ime za mesto Opava na Češkem). Za delovanje bolnišnice so okoliški prebivalci, večinoma kmetje, proti plačilu oddajali travo in seno za konje, nekateri pa so bolnišnici v najem dajali tudi svoje travnike in polja.¹⁸ V Kranju je delovala Poljska bolnišnica št. 3 ogrskega Rdečega križa.

V Bohinju so leta 1917 delovale vsaj tri vojaške bolnišnice: dve v Bohinjski Bistrici in ena na Planini na Kraju.¹⁹ Prva, »K. u. k. Reservspittal 2/15«, je delovala v Zoisovem gradu. V njej so zdravili ranjence s tolminskega mostišča. V ogrski bolnišnici »Reservspittal Balassa Gyarmat« so zdravili bolnike z nalezljivimi boleznimi. Svoje prostore je imela v stavbi, kjer je že med gradnjo bohinjskega predora delovala bolnišnica. Bolnišnico na Planini na Kraju pa so najverjetneje postavili že leta 1915 in v njej so se zdravili lažji ranjenci ter bolniki s krnskega bojišča. Edini še ohranjeni del bolnišnice je današnja planinska kočica. Verjetno je v Bohinjski Bistrici krajši čas v drugi polovici leta 1917 delovala tudi »K. u. k. Epidemie Reservspittal«. Poleg vojaških bolnišnic so bila v Bohinju tudi tri okrevališča za lažje ranjence in bolnike. Prvo je bilo v stavbi kmetijske zadruga v bistriški Spodnji vasi, drugo v občinskem domu v Srednji vasi in tretje v hotelu Zlatorog.

V Tržiču se je bolnišnica Rdečega križa nastanila v nemški šoli in se konec oktobra 1917 premaknila v Podbrdo. Epidemični bolniki so bili nastanjeni

¹⁸ SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 65, potrdilo z dne 16. 7. 1917 (Franc Dolenc, trgovec z lesom iz Stare Loke) in potrdilo z dne 18. 7. 1917 (uršulinski samostan v Škofji Loki).

¹⁹ Budkovič, Tomaž: *Bohinj 1914–1918: med fronto in zaledjem*. Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva založba, 1999, str. 96.

v Sokolskem domu. V Tržiču pa je bila tudi sanitetna kolona, ki je oskrbovala bolnike. Vojaške bolnišnice so bile še na Bledu in Hrušici ter v Kranjski Gori, kjer je bil leta 1917 štabni zdravnik dr. Berthold Schwarz.

Medtem ko se je v zaledju Gorenjske zbiralo vojaštvo, sta poseben zalogaj v pripravah na 12. soško bitko predstavljala prevoz topništva in streliva na samo fronto.²⁰ Transporti so potekali ponoči, topove so prevažali z vlaki in dovolj velikimi vozili. Prevoz streliva do topov je zahteval nadčloveške napore, saj so morali granate do nekaterih položajev na fronti prinesiti celo z golimi rokami. Tako je npr. 76 milimetrska granata brez tulca, smodnika in embalaže tehtala dobrih 6 kilogramov, 150 milimetrska granata za havbico je tehtala že med 40 in 50 kilogramov, medtem ko so granate za 305 milimetrske Škodine možnarje tehtale kar 287 kilogramov!²¹ Velike količine streliva, ki ga je potrebovalo topništvo, so z vlaki prepeljali največ po bohinjski progi, ki je edina omogočala neposreden prevoz na mesto napada. Prav bohinjska železnica od Jesenic do Bohinjske Bistrice in naprej skozi tunel v Baško grapo do Gorice je bila med letoma 1915 in 1917 najpomembnejša oskrbovalna pot severnega dela avstro-ogrške 5. armade, ki se je bojevala na frontni liniji Šmohor–Batognica–Peski–Mrzli vrh.²² Za tolminsko mostišče so strelivo, ki je bilo pripeljano najprej, pripeljali z vlaki do Grahovega, nato pa so ga z vozovi in s konji prepeljali na položaje na fronti. Na tolminski odsek sta vodili tudi dve cesti – skozi Baško grapo in po dolini Idrijce. V Baško grapo so

Prevažanje avstrijskega možnarja kalibra 305 milimetrov po cesti čez Baško grapo.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

²⁰ Simič, Marko: *Po sledih soške fronte*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 181–184.

²¹ Za transport 305 milimetrskih Škodinih možnarjev je Ferdinand Porsche razvil poseben traktor, ki je bil prilagojen tako za vožnjo po cestah kot po železniških tirih.

²² *V zaledju soške fronte*. Koper: Pokrajinski arhiv; v Novi Gorici: Pokrajinski arhiv; Ljubljana: Zgodovinski arhiv; Jesenice: Gornjesavski muzej; Tolmin: Tolminski muzej, 2015, str. 12.

Take zmage pa še ni bilo! preboj pri Kobaridu od 24. do 27. oktobra 1917

»Deo gratias! Včeraj
se je začela ofenziva,
in sicer prav srečno. In
danes se je celo razvedrilo.
Cesar je prišel v Ljubljano.
Bog daj srečo!«¹

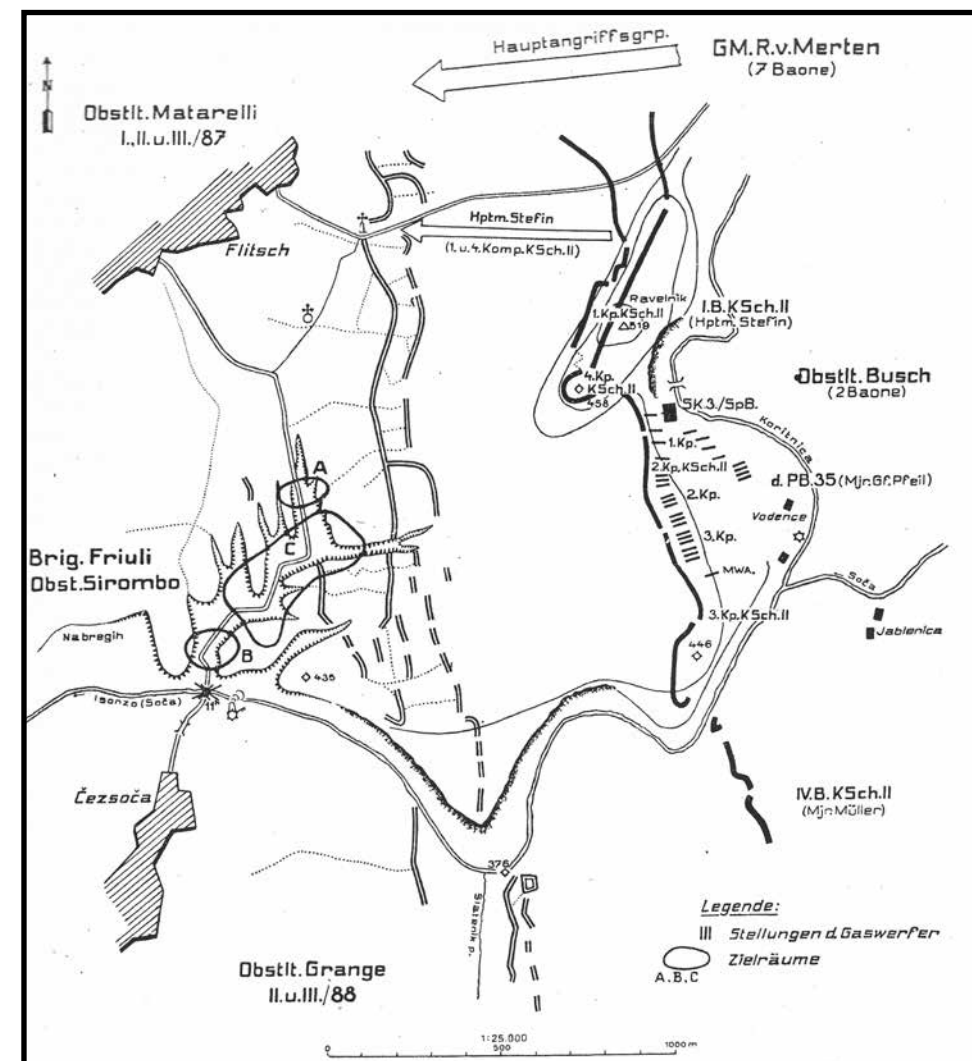
12. soška bitka se je začela v gorskem delu soške fronte, kar je predstavljalo pomembno novost v taktiki oboroženih spopadov. Načrt za napad je bil v tem pogledu revolucionaren, saj za razliko od ustaljene prakse gorskega bojevanja ni predvideval vnaprejšnje zasedbe visokih grebenov, temveč je težišče in začetek boja postavil v doline.² Na ta način je bila prekinjena oskrba italijanskih vojakov v zaledju.

24. oktober 1917: prvi dan napada

Vreme v noči iz 23. na 24. oktober je bilo za napadalce ugodno. Deževalo je, v višjih predelih pa snežilo. Oblačno in megleno vreme je Italijanom onemogočilo odkrivanje sovražnikovih položajev, kjer je bilo nameščeno topništvo. Pri uporabi topništva in pehote so se napadalci poslužili nove taktike, ki jo je nemška vojska prvič uporabila v bitki pri Rigi septembra 1917. Za topništvo je predvidevala čim bolj neopazen premik na izhodiščne položaje, čim manj opazno nastrelitev topov, kratko, vendar silovito in koncentrirano obstreljevanje in uporabo plinskih izstrelkov. Za pehoto pa je predvidevala opustitev linearne napada, infiltracijo v sovražnikovo zasedeno ozemlje, iskanje šibkih točk za prodor in puščanje premočnih točk odpora zadaj ter pritisk na umikajočega sovražnika.³

24. oktobra ob 2. uri zjutraj je nemško-avstro-ogrsko topništvo začelo obstreljevati italijanske položaje od Rombona do Loga pri Tolminu: »/.../ V smeri od Planice sèm (Planica nad Crngrobom) je začelo odmevati grmenje topov 23. ali 24. oktobra; trajalo je neprekinjeno dva dni in dve noči. /.../«⁴ V prvi fazi napada so bili v ospredju lahki in srednji topovi, ki so italijanska topniška oporišča obstreljevali s plinskimi granatami. Italijani so skušali z reflektorji odkriti mesta, s katerih je prihajal topniški ogenj, toda megla je bila pregosta. Rušilne granate so potrgale telefonske in telegrafske povezave in branilec je preostala le še zveza s kurirji, vendar je njihove premike močno ovirala toča granat. Prvi val nemško-avstro-ogrskega obstreljevanja je močno razdejal predvsem drugo italijansko obrambno črto, ki je bila ključnega pomena za nadaljnjo obrambo. Obstreljevanje italijanskih položajev je trajalo do 4.30, nato pa je do 6. ure trajalo določeno zatišje. Ob šestih pa se je začel rušilni topniški napad, ki je bil usmerjen na prvo italijansko obrambno črto in v neposredno zaledje. V silovitem obstreljevanju so bili uničeni položaji rezerv, oskrbovalne poti, poveljniška mesta, komunikacije, topniška oporišča in utrjene obrambne točke.

Za pravo presenečenje so takoj na začetku topniškega napada poskrbele nemške enote za plinsko vojskovanje: izvedle so napad v Čezsoči pri Bovcu, v soteski Soče pod Javorščkom, v majhni zajedi Naklo. Iz 912

Načrt plinskega napada pri Bovcu
24. oktobra 1917. (Tolminsko mostišče I,
2005, str. 215)

plinometov,⁵ ki so bili usmerjeni večinoma na osrednji del, v manjši meri pa na severni del in južni del pri mostu čez Sočo, so plinske granate izstrelili v pol minute. S plinskimi granatami so oskrbeli tudi topništvo, ki je merilo na italijanske utrjene položaje v gorah. Napad s plinskimi granatami se je začel ob 2. uri zjutraj in je moral biti končan do 4.30 – ukaz za streljanje z izstrelki, polnjenimi z bojnimi strupi z dne 12. oktobra 1917 je strogo določal, da se po izteku tega časa ne sme izstreliti niti enega naboja z bojnim strupom več. Meteorološka postaja v Bovški kotlini je morala vsako uro opraviti merjenje vetra in dobljene podatke vsak drugi dan poslati meteorološki postaji pri poveljstvu 14. armade v Kranju; na dan pred napadom in med samim napadom pa je ta meteorološka postaja vsake pol ure opravljala meritve vetra in podatke pristojnim sporočala po telefonu.⁶

¹ Jeglič, Anton Bonaventura: *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*. Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2015, str. 725.

² Zaletel, Rok: *Gorsko bojevanje – novost prve svetovne vojne?*, diplomsko delo. Ljubljana: R. Zaletel, 2008, str. 66.

³ Torkar, Blaž: *Nadporočnik Erwin Rommel in dvajseta soška bitka (2. del)*. V: *Revija Obramba*, letnik 44, februar 2012, str. 56.

⁴ Šifrer, Antonija: *Spomini na prvo svetovno vojno*. V: *Na robu pojače ravnine: zbornik vasi Žabnica, Bitnje, Šutna, Dorfarje in Forme*. Žabnica: Krajevna skupnost, 2011, str. 196.

⁵ Plinomet je bil preprosta, na enem koncu zaprta cev brez podstavka. V zemljo so jih zakopali pod določenim kotom in jih sprožili z električnim vžigom; njihov domet je bil 1.200 metrov. Povzeto po Mal, Klemen: *Preboj pri Kobaridu*. V: *Revija Obramba*, letnik 26, maj 1994, str. 20.

⁶ Galič, Lovro; Pirihi, Darja: *Od Krna do Rombona: 1915–1917*. Kobarid: Ustanova Fundacija Poti miru in Posočju, 2007, str. 176.

Pri napadu pri Bovcu je šlo za t. i. »Buntschiessen«, za mešano obstreljevanje. Najprej so uporabili granate, označene z modrim križem, v katerih je bil difenilklorarzin. Ta plin ni smrtonosen – razen v izjemno visokih koncentracijah in le v zaprtem prostoru – vendar pa prodre skozi filtrski vložek maske in že v majhni koncentraciji izzove občutek dušenja ter paničnega strahu, deluje pa tudi na sluznico nosne in ustne votline. Italijanski vojaki so si tako v smrtni paniki strgali maske z obraza in se izpostavili smrtonosnemu strupu difosgenu (te granate so imele oznako zelenega križa). Sicer se je strelivo »modri križ« uporabljalo tudi samostojno, saj je za zeleni učinek (strah in panični beg) zadostovala že petkrat manjša koncentracija kot za dušljivce tipa difosgen. Napad z »modrim križem« je Italijane presenetil, saj tega bojnega strupa niso poznali. Nemci so ga imenovali »Treubruchgas«, plin proti verolomnim.⁷ Ker so vse plinomete lahko sprožili naenkrat in je vladalo skoraj brezvetrje, je bila dosežena taka koncentracija plina, da preživelih skoraj ni bilo: *»/.../ Ko so naši začeli ofenzivo, so spustili na Lahe najprej srbeče pline, tako da so morali Lahi maske zoper strupene pline odložiti, nato so izpustili v Lahe strupene pline, da so popadli mrtvi na tla, nato pa še s težkimi topovi vse živo in mrtvo razbili, da je bila laška bojna črta popolno predrta. Mrtvih je bilo menda toliko, da so kar čez nje položili deske, da so mogli ljudje in konji čez nje. Ujetniki so pravili, da so hodili 4 ure skozi same mrliče. Pa naj reče kdo, da vojska ni grda! /.../«⁸* Italijanom ne bi maske pomagale niti, če bi jih imeli. Tako in tako so bili brez njih oziroma so imeli nekakšne ščitnike proti kloru in t. i. polivalentne maske iz impregniranega blaga s primitivnim filtrom in okenci iz sljude.

⁷ V knjigi od *Krna do Rombona: 1915–1917* avtorja na strani 110 navajata, da naj bi v napadu z difenilklorarzinom in difosgenom pri Bovcu umrla skupno 201 oseba. Ob tem avtorja dopuščata možnost, da je pri nekaterih vojakih smrt nastopila šele kasneje, tako da je bilo število umrlih morda tudi večje.

⁸ *Kronika župnije Kropa 1914–1919*. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 2. 11. 1917, str. 131.

Ker je bilo obraz pred namestitvijo plinske maske potrebno namazati z vazelinom, si italijanski vojaki mask nikakor niso mogli nadeti dovolj hitro. Napad pri Bovcu sicer ni bil ključnega pomena, je pa razbremenil levo krilo 22. strelske divizije, ki je prodirala proti Žagi.

Po končanem topniškem obstreljevanju je sledil napad pehote. Avstro-ogrška in nemška pehota sta ob 8. uri napadli na odseku od Loma na Banjški planoti do Krna, pri Bovcu sta napadli eno uro kasneje. Skupen cilj vseh napadalnih enot je bil, da prodrejo naprej in čim prej prekoračijo državno mejo ter Italijane po vsej možnosti potisnejo čez reko Tilment. Prvi dan napada so bile armadne skupine Stein, Berrer, Scotti in Krauß različno uspešne.

1. armadna skupina Stein

50. avstro-ogrška divizija je napadala na sredini bojišča med Tolminom in Kobaridom z vrha Slemena in Mrzlega vrha. Enote na levem krilu divizije so se že zjutraj s pobočij Mrzlega vrha prebile do Soče med vasema Dolje in Gabrje ter s tem omogočile napredovanje enotam 12. šlezijske divizije proti Kobaridu. V sestavu 50. avstro-ogrške divizije so v napadu sodelovali tudi Bošnjaki iz 1. bosansko-hercegovskega pehotnega polka, ki so odbili italijanski napad na Mrzlem vrhu, prodrli v dolino pri Seliščah in nato nadaljevali s prodorom proti Vrsnemu. Na desnem krilu je 3. gorska brigada počasi napredovala proti drugi italijanski obrambni črti. Šele po uspešnem miniranju Batognice jim je uspelo ogroziti celoten obrambni sistem okrog Krna, tako da so se Italijani morali umakniti s položajev pod Maselnikom in Slemenom. Avstro-ogrške enote so ob 11. uri dosegle utrjeno vas Krn, zajele več kot 1.000 italijanskih ujetnikov in zaplenile 13 topov.

Pogled proti Kobariškemu Stolu, Krnu in Batognici. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Prvi vojaški uspehi v 12. soški bitki.

(Slovenec, 26. 10. 1917, št. 246, str. 1)

15. gorska brigada je na Mrzlem vrhu italijansko obrambo prebila na dveh mestih – pri planini Lapoč in skupaj z 12. šlezijsko divizijo nad dolino Soče pri Gabrju, s katero je sodelovala tudi pri zavzetju Kobarida. Do večera je 50. avstro-ogrsko divizija zajela še 7.000 ujetnikov in 90 topov. Na poti napada 50. avstro-ogrsko divizije se je znašla 43. italijanska divizija pod poveljstvom generala Angela Farisoglia. Farisoglio se je umaknil v Kobarid in ukazal, naj se v primeru prihoda avstro-ogrskih vojakov uniči najpomembnejšega izmed treh mostov na tem sektorju – jekleno konstrukcijo na mestu nekdanjega Napoleonovega mostu pri Kobaridu. Most so v paniki res razstrelili, s čimer je bila zapečaten usoda italijanskih enot na levem bregu Soče. Ostanke divizije so končali v ujetništvu in z njimi tudi Farisoglio, ki je bil prvi italijanski general, ki so ga ujeli med bitko.

12. šlezijska divizija je imela pomembno nalogo prebiti italijansko obrambo ob Soči pri Tolminu in prodirati proti Kobaridu. Štirje bataljoni so v napad krenili s položajev med vasjo Dolje in Kozlovim robom, preostala dva bataljona pa sta krenila s severnega roba tolminskega mostišča. Nekaj po 10. uri je bilo zasedeno Volarje in enote so napredovale proti drugi italijanski obrambni črti pri Seliščah. Premik bataljonov na obeh bregovih Soče je bil sočasen. Okrog 11. ure so na obeh bregovih Soče prebili drugo obrambno črto. Okrog poldneva so trije bataljoni njenega

23. polka vstopili v Idrsko, italijanski vojaki so se množično spuščali s Krna in se vdajali. Ob 14. uri je predhodnica 63. polka zavzela most med Ladro in Idrskim, en bataljon 23. polka je prodiral proti Livku, da bi zavaroval bok glavnine, ki je prodirala proti Kobaridu. Okrog 15.30 je prispel do zaselka Golobi, kjer je brez boja zajel več skupin bersaljerjev in 11 topov. Severno od Golobov pa je bataljon naletel na hud nasprotnikov odpor, vendar pa je Nemcem uspelo preprečiti protinapad Italijanov v dolino. Na poti od Idrskega do Kobarida je 12. šlezijska divizija zasegla tovarne živali, tovornjake, topove in veliko število ujetnikov. Ob 16. uri, komaj osem ur po začetku napada, je bila v Kobaridu in prav bliskovit prodor te divizije je dal ime celotni nemško-avstro-ogrski ofenzivi »čudež pri Kobaridu«. Kljub utrujenosti in izčrpanosti enot je bil ukazani odhod v smeri Robiča, ki je bil zavzet pozno zvečer, ob njem pa tudi Kreda. 12. šlezijska divizija je prvi dan napada prebila vse tri obrambne črte, ne da bi naletela na resnejši odpor. Prodrla je 27 kilometrov globoko, olajšala akcije armadni skupini Krauß in zajela okrog 10.000 ujetnikov ter zaplenila 100 topov.

Nemški alpski korpus naj bi zavaroval levi bok armadne skupine Stein, osvojil Kolovrat in območje izvira Idrije, nato pa odprl pot skozi kanjon Nadiže pri Stupici. Napad alpskega korpusa je bil usmerjen proti Volčam in Sv. Danijelu, v njem pa so sodelovali še 1. bavarski lovski polk, bavarski gardni polk in württemberški gorski bataljon. Eno od treh skupin tega bataljona je vodil poročnik Erwin Rommel. Württemberški gorski bataljon je imel nalogo, da prodira po severnem pobočju Hlevnika proti zaselku Foni, kjer naj bi uničil italijanske topniške položaje. Zaselek Foni je zasedel proti večeru in zajel 24 topov. Z napadom na Hlevnik je alpski korpus moral počakati do 14. ure, saj ga je do takrat obstreljevalo nemško topništvo, zaradi megle pa sporazumevanje z lastnim topništvom ni bilo možno. Ko pa je polk stopil na vrh Hlevnika, je ugotovil, da prostor severno od vrha sploh ni branjen. Vojaki alpskega korpusa so okrog 15. ure dosegli še sedlo Za Gradom, vrh katerega je bil eden najpomembnejših stebrov obrambe Matajurja.

2. armadna skupina Berrer

Za napad sta bili predvideni 200. nemška pehotna divizija in 26. württemberška pehotna divizija, ki naj bi zasedli močno utrjeni Deveti konfin. Zaradi zelo ozkih izhodiščnih položajev istočasen napad obeh divizij ni bil možen, poleg tega pa 26. württemberška pehotna divizija ni pravočasno prišla na mesto napada, saj se je njen zadnji polk zaradi zastojev na cestah 24. oktobra zjutraj šele spuščal proti Cerknemu. Tako so prvi napadli vojaki 200. nemške pehotne divizije in brez težav prodrli mimo ruševin vasi Kozarišče do italijanskih žičnih ovir pred razvalinami Čiginja ter vas zasedli brez boja. Del enot je nato napredoval po cesti proti sedlu Sleme, kjer je naletel na zelo močan italijanski odpor. Te obrambne črte načrtovalci napada na letalskih posnetkih niso odkrili, zato je tudi niso obstreljevali. Kljub vsem naporom napadalcev obrambne črte ni uspelo prebiti.

Več uspeha je 200. nemška divizija imela na pobočjih hriba Ohaje nad Čiginjem. Že dopoldne je zasedla kmetijo Fratnik oziroma vas Jesenjok.

Južni del divizije je napredoval čez greben Gredež in zasedel zaselek Ostrožnik, okrog 11. ure pa še sedlo med vrhoma Varda in Martinka. Največjo težavo pa ni predstavljalo italijansko topništvo, temveč lastno, nemško, ki je te položaje obstreljevalo z zapornim ognjem, saj ni vedelo, da so ti položaji že zasedeni. Kmalu so zasedli še Mali vrh, Očno in naselje Čanče. Ker je bila Očna od Devetega konfina oddaljena le 500 metrov, je poveljnik 3. lovskega polka ukazal, da mora biti Deveti konfin do noči osvojen za vsako ceno. Kljub temu, da sta bila za zavzetje na voljo le dva polka in pol, je napad uspel, zavzetje vrha pa je prineslo tudi bogat vojni plen: več tisoč ujetnikov, 99 topov, 75 mitraljezov, 45 minometov, 3 velike reflektorje, telefonske in električne centrale ter radijske postaje.

3. armadna skupina Scotti

Za napad sta bili predvideni 1. avstro-ogrška divizija in 5. nemška pehotna divizija. Avstro-ogrski vojaki so prišli na izhodiščne položaje zadnji trenutek, nemški vojaki pa so zaradi zastojev na cestah zamudili. Zaradi pomanjkanja konjev so zaostali tudi skoraj vsi topovi, tako da je morala armadna skupina Scotti v napad kreniti brez topniške podpore. Zaradi neustrezne topniške priprave je 1. avstro-ogrška divizija s hudimi izgubami zasedla prve italijanske položaje: hrbet Čemponov, Javor, Vardo in vrh Grad na jugu.

S padcem obrambe na grebenih nad desnim bregom Soče so bile tri italijanske divizije, ki so se nahajale na severnem delu Banjščic, odrezane od zaledja, izpolnjen pa je bil tudi glavni pogoj za prehod 2. soške armade preko Soče na tem delu fronte. Napadalcu se so usmerili k zavzetju druge italijanske obrambne črte na grebenu in vrhovih od Ostrega Krasa preko Globočaka do vrha Čičer. V bojih na tem odseku se je še zlasti izkazal 3. bosansko-hercegovski lovski bataljon. Globočaka 1. avstro-ogrski diviziji ni uspelo zavzeti in prodreti naprej do Kostanjevice, zajela pa je 4.600 ujetnikov, 77 topov in 32 mitraljezov.

2. soška armada je sicer napadla na Banjški planoti, toda ti napadi so bili izvedeni predvsem zato, da se je vzdrževalo pritisk nad italijanskimi rezervami. Če bi se Italijani čim dlje zadrževali na planoti, bi jim 2. soška armada lahko s severa z napadom 14. armade lahko presekala poti za umik. Najmočnejšim napadom so bile izpostavljene tri divizije XXVII. korpusa pod poveljstvom generala Badoglia, ki so bile nameščene na Kalsko-Lomski planoti. Tu so jih napadale enote iz skupine Scotti in enote 2. soške armade.

4. armadna skupina Krauß

Avstro-ogrška 22. strelska divizija naj bi se prebila vzdolž celotne Bovške kotline, zasedla sotesko Žage in nato zasedla Kobariški Stol. Njeni izhodiščni položaji so bili severovzhodno od Ravelnika ter na njem in na strmih pobočjih proti Koritnici ter Soči. Na pobočjih Rombona nad Bovcem je divizija morala uničiti le še nekaj nedotaknjenih točk italijanskega odpora, kar ji je uspelo v bojih iz bližine. Nekaj več težav je imela divizija okrog Čezsoče, vendar je opoldne le dosegla glavno

obrambno črto v dolini. Do konca popoldneva je bil zlomljen odpor tudi na tretji italijanski obrambni črti ob Polovniku. Čeprav tega dne ni uspel napad skozi tesen Žage, saj so Italijani razstrelili most čez naraslo reko Boko, pa je vojakom 22. strelske divizije uspelo zajeti 3.000 ujetnikov in okrog 80 topov.

S položajev na vzhodnih pobočjih Rombona je krenila avstro-ogrška divizija Edelweiss, ki je spremljala preboj 22. strelske divizije. Napad je v snežnem metežu pred skoraj nepoškodovanimi italijanskimi položaji spodletel, divizija Edelweiss pa je imela kar velike izgube. Za 25. oktober je bilo predvideno napredovanje divizije Edelweiss proti Tamnamejskem sedlu v smeri Humina, 22. strelska divizija in 55. pehotna divizija pa naj bi južno od Kobariškega Stola napadali proti Tarčentu. General Krauß je posebej poudaril pomen čim hitrejšega zavzetja osrednje točke vseh italijanskih obrambnih linij – Breškega Jalovca.

Avstro-ogrška 55. pehotna divizija naj bi zasedla dve nasprotnikovi obrambni črti na Polovniku. Bošnjaki v sestavi 55. pehotne divizije so brez uspeha napadali iz smeri Kala in Lipnika proti Vršiču. V bojih se je prvi dan izkazal le IV. bataljon 7. koroškega polka pod poveljstvom stotnika Bargerja, ki se je spustil po strmih pobočjih Javorščka v ozko globel Slatenika, se po pobočjih Polovnika povzpel do italijanskih položajev, jih v jurišu prebil in Italijane prisilil k umiku s Polovnika.⁹

Prvi dan nemško-avstro-ogrškega prodora je napovedoval skorajšnji italijanski poraz. Italijanska armadna poveljstva so zaradi pretrganih telefonskih povezav poročila o poteku bojev prejemala z veliko zamudo, informacije pa so bile tudi nepovezane in protislovne. General Cadorna je kljub temu, da je bil seznanjen z nemško-avstro-ogrskim napadalnim načrtom, 24. oktobra 1917 še vedno ugibal, kdaj in kje se bo zgodil glavni napad. Zmeda med italijanskimi vojaki je bila vedno hujša. Ko je veter občasno pregnal goste oblake, so italijanski branitelji na Krnskem pogorju lahko videli dolge sovražnikove kolone, ki so napredovale v notranjost Italije. Ker so bili odrezani od zaledja in informacij, si niso mogli predstavljati, kaj se v resnici dogaja v dolini in na desnem bregu Soče. Imeli so samo eno logično razlago: prepričani so namreč bili, da se je uresničilo tisto, kar je italijanska

Pogled proti Kobaridu.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

SOVRAŽNA URADNA POROČILA. Italijansko poročilo.

24. oktobra. — Da izvede svojo ofenzivo, je nasprotnik s krepko podporo čet in z nemško pomočjo zbral na naši fronti znatne sile. Sovražni naval nas je dobil dobro oborožene in pripravljene. Na več točkah julijske fronte srditejši postajajoči ogenj kakor tudi močno topovsko delovanje z izdatnim uporabljanjem posebnih plinov so napovedovali pričakovani napad med Rombonom in severnim delom Banjške planote. Ob eni popoldne je srditost sovražnega ognja vsled slabega vremena popustila. Tudi srđiti povračilni ogenj naših baterij je postal zopet slabjši.

Admiralni štab poroča: Dne 19. oktobra zjutraj so bile v južnem Jadranskem morju javljene lahke sovražne pomorske enote. Italijanska letala in lahke ladje so prešli takoj v napad. Letala so dosegla sovražnika, ga napadla in se bojevala tudi z došlimi sovražnimi letalci. Nasprotno pa italijanske pomorske sile niso mogle priti v stike s sovražnimi pomorskimi silami, ker so iste naglo odplule proti Kotoru. Istočasno so napadla italijanska letala sovražni podvoznik zapadno Valone in ga pregnala. Lahke ladje niso imele nobenih poškodb. Vsa letala so se vrnila nepoškodovana. (Opozorjamo tozadevno na poročilo našega brodogovornega poveljstva.)

Edinost, 26. 10. 1917, št. 297, str. 1.

⁹ Galič, Lovro; Marušič, Branko: *Tolminska mastišče I*, drugi del. Tolmin: Tolminski muzej, 2005, str. 216.

propaganda že dolgo napovedovala – Avstro-Ogrska je propadla, dolge kolone pa so njeni vojaki, ki jih ženejo v italijansko ujetništvo!¹⁰

V poveljstvo generala Capella so prve novice pričele prihajati po 10. uri, okrog 13. ure pa je prejel natančna poročila, da je sovražnik zavzel Bovec in je le še 2 kilometra oddaljen od Žage. Po prodoru 12. šlezijske divizije je bil položaj na desnem krilu 2. armade kritičen, saj je bila ogrožena tudi dolina Nadiže. Čeprav so imeli Italijani na območju 2. in 3. armade 13 rezervnih pehotnih divizij, ni bilo nobene severno od Čedad, kjer so bile nujno potrebne. Cadorna je popoldne zapustil vrhovno poveljstvo v Vidmu in odšel v Čedad na posvet s Capellom. Šele po posvetu so večino rezervnih enot poslali v Breginj, da bi zasedli pot med Kobaridom in Tarčentom ter zgornjim tokom reke Tilment. Nekaj pred 22. uro je Cadorna sporočil Capellu, naj se pripravi na umik z Banjške planote na desni breg Soče, ob 22.45 pa je 2. in 3. armadi ukazal, naj obrambne položaje nemudoma prestavita čez reko Tilment. Nato pa je Capellu ukazal še, naj vzpostavi tri obrambne črte, ki so se vse tri na levem krilu začele na Breškem Jalovcu, na jugu pa so se naslanjale na Globočak oziroma Korado.¹¹ Prvi dve obrambni črti sta padli že ponoči, kot skrajno obrambno črto pa je določil reko Tilment.

Nemško-avstro-ogrške enote so že prvi dan napada dosegle velik uspeh. V italijanski frontni črti je zazijala 32 kilometrov široka vrzel in vse italijanske enote v Krnskem pogorju na levem bregu Soče so bile obkoljene. Napadalci so zajeli veliko italijanskih vojakov, topov in druge opreme. Prav številni ujetniki, odvržena oprema in ozke gorske ceste so bili v naslednjih dneh največja težava napredujočih nemških in avstro-ogrskih enot.

Dogajanje prvega dne napada je slikovito povzel časopis *Slovenski narod*: »/.../ Na jugozapadni fronti so prešle včeraj avstro-ogrške divizije ramo ob rami z nemškimi četami k napadu. Prvi sunek se je pričel s prostorov na Bovškem in Tolminskem in Banjški visoki planoti. Infanterijski napad je bil pripravljen z večurnim na najvišji učinek stopnjevanim ognjem številnih avstro-ogrskih in nemških baterij. Najsprednejši sovražni jarki so bili izpremenjeni v rupe in tako je bila naši infanteriji pot zravnana. Ko je prišlo do infanterijskega juriša, je poskusil sovražnik držati položaj z jako močnimi rezervami; dobro izvedeni zaporni ogenj je decimiral na pomoč prihitele. S krasnim jurišanjem so vzele čete najsprednejšo italijansko odbijalno zono. V enajstih krvavih odbijalnih bitkah je imela naša vrla infanterija pretrpeti nadčloveško trpljenje; sedaj jej je končno dana prilika, da se reši s svežimi napadi ogromne napetosti, ki jo je obremenjevala. Uspeh prvega dne odgovarja ciljem, ki jih je vodstvo postavilo četam. /.../«¹²

Ob koncu prvega dne 12. soške bitke je nova bojna črta potekala od Rombona, Žage, Polovnika, planine Jama do Krasjega vrha, Vršiča, Krna, Pleč, Kobarida, Robiča, Devetega konfina, Grada in Doblarja.

25. oktober 1917: drugi dan napada

25. oktobra je bil v Posočju lep in sončen dan. Na hribih, višjih od 1.300 metrov, je bil povsod sneg. Vidljivost je bila v glavnem odlična. Poveljstvo 14. armade je ocenilo, da je za utrditev uspehov prvega dne najpomembnejša zasedba celotnega Kolovrata, Matajurja in Kobariškega Stola. Enote 14. armade so odločno nadaljevale pregon in drugi dan napada so imele najvidnejšo vlogo 12. šlezijska divizija, nemški alpski korpus, württemberški gorski bataljon, 1. avstro-ogrška divizija, 22. strelska divizija in divizija Edelweiss. Glavna cilja armadne skupine Scotti sta bila osvojitve Globočaka in Huma, s čimer bi postal položaj Italijanov na Banjški planoti nevzdržen in bi se morali umakniti. Armadna skupina Krauß je imela nalogo zasesti Kobariški Stol, se spustiti proti Breginju v dolino Učje in napredovati proti zahodu, proti črti Humin–Pušja vas.

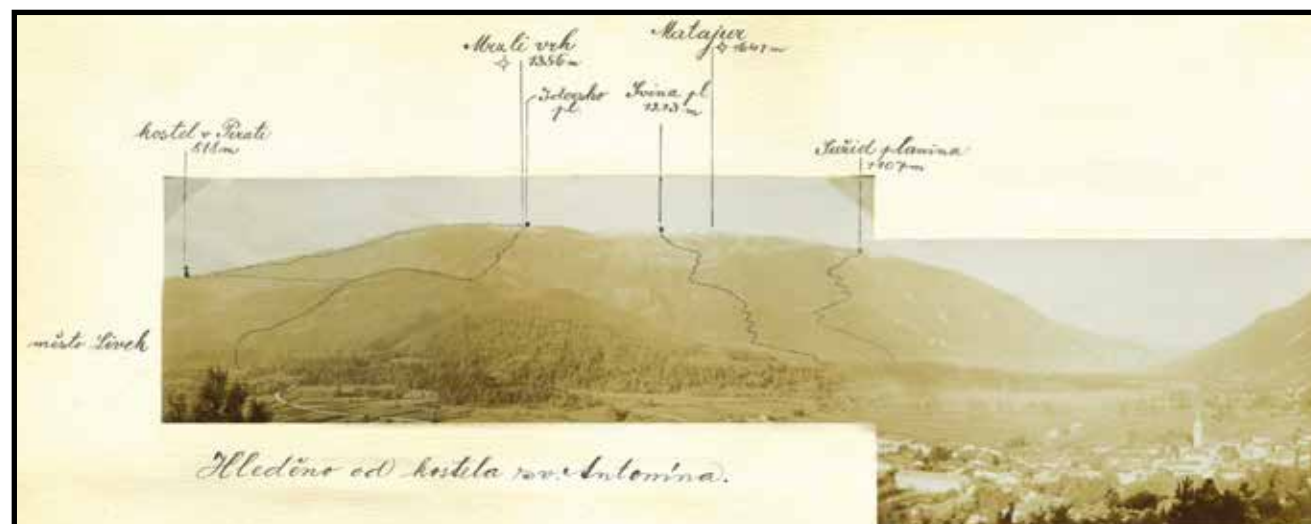
Nemški alpski korpus, 117. nemška pehotna divizija in 12. šlezijska divizija so bile zadolžene za osvojitve Kolovrata, Matajurja in Kobariškega Stola. Prvi spopadi med Italijani in enotami 12. šlezijske divizije so se na območju Robiča, Kreda in Starega sela začeli že v zgodnjih jutranjih urah 25. oktobra. Italijani so brez boja zapustili položaje pri Starem selu, na pobočjih Matajurja, Kobariškega Stola in v dolini pa so napadalcem nudili močan odpor. Precej izgub je 12. šlezijski diviziji na teh položajih prizadejalo italijansko topništvo. Ko so protinapadi okrog poldneva ponehali, so se vojaki 12. šlezijske divizije ponovno lotili manjših napadov. Enote alpskega korpusa so šele okrog 16. ure uspele prodreti po hrbtu Kolovrata, s čimer so ogrozile italijanske obrambne položaje pri Livku. Vojaki 12. šlezijske divizije so nato odločno napadli zaselek Golobi in Livek, ki so ga branile elitne enote bersaljerjev. Po zavzetju Livka je bil vojni plen ogromen: 1.900 ujetnikov, 18 topov, veliko število mitraljezov in minometov ter 35 tovornjakov, polnih streliva. Do noči so uspeli prodreti do Peratov in Avse, kjer so prenočili.

25. oktobra se je v spopadih na območju Livka še zlasti izkazala Rommlova skupina v sklopu württemberškega gorskega bataljona, ki je napredoval po severnem pobočju Kolovrata proti sedlu, ki je bilo od vrha oddaljeno približno 2 kilometra. Glavna italijanska oporišča so se nahajala na vzpetini Nagnoj in na Kuku. Potem ko so enote württemberškega gorskega bataljona italijanske položaje prebile na sedlu in zajele okrog 100 ujetnikov ter nekaj topov, se je Rommel odločil za prodor proti zahodu. Z eno četo je napredoval po cesti, njegov pribočnik, poročnik Streicher, pa je osvajal glavno črto na severnih obronkih, nekaj metrov pod hrbtom. Za Italijane je bil Rommluv napad popolno presenečenje, do odpora je prišlo šele pod grebenom Nagnoja. Kljub močnemu mitralješkemu ognju je Rommel z eno četo, ki je bila oborožena z dvema mitraljezoma, z jugozahodne strani obšel italijanske položaje, z napadom s krila je zajel ves bataljon in nekaj težkih topov na južnem obronku Nagnoja. Edina preostala močna italijanska postojanka, oborožena s številnimi mitraljezi, z velikim številom vojakov in rezervami, je bila na Kuku. Njihove položaje na Kuku je obstreljevalo nemško in avstro-ogrsko težko topništvo iz Tolmina, toda Rommel ni čakal na padeč Kuka (v popoldanskih urah ga je zasedla glavnina württemberškega

10 Simič, Miro: *888 dni bojev na Soči: spopadi na Krasu in v visokogorju na fotografijah, na novo odkritih zemljevidih in v posebnih poročilih*. Ljubljana: Orbis, 2006, str. 234.

11 Simič, Marko: *Po sledih soške fronte*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 218.

12 *Slovenski narod, Avstrijsko-nemška ofenziva proti Italiji*. 25. 10. 1917, št. 245, str. 1.

Pogled s cerkve sv. Antona na Mrzli vrh, Matajur in posamezne planine.

(Goriški muzej)

gorskega bataljona), temveč se je prebijal po cesti za Livek. V napad na Livek so krenile 1. in 2. četa njegovega bataljona ter ena mitralješka četa. Njihov napad je uspel, presenečeni Italijani so se vdajali brez odpora in Livek je bil zaseden v popoldanskih urah. Pred večerom je poveljnik bataljona, major Sprösser, s sedmimi četami okrepil Rommlovo skupino, ki je odšla proti vasi Jevšček, da bi zasedla hrib Kraguvenca nad vasjo in presekala cesto na Matajur južno od Mrzlega vrha. Skupina se je vtihotapila v vas in napadla v smeri proti Kraguenci, kjer pa se je znašla v navzkrižnem italijanskem ognju. Toda Rommel je hitro reagiral in je v protinapad poslal del enot s hrbta Kraguence in z višjih položajev napadel italijanske vojake v jarkih nad vasjo Jevšček. Rommlova drznost se je izplačala, saj je njegova skupina zajela 1.600 mož, z zavzetjem vrha Kraguence pa je odrezala italijanske enote na Mrzlem vrhu in Matajurju. Rommel je svojim možem dovolil le tri ure počitka v Livku in nato ukazal nočni vzpon na Matajur, ki je padel tretjega dne bitke.

Glavnina 1. avstro-ogrške divizije je 24. oktobra zvečer dosegla črto Ostri Kras–Pušno–Avško. Ob zori naslednjega dne je divizija začela napad na Globočak in vrh Čičer. Napadalcı so Globočak zavzeli že okrog 11. ure, Čičer pa po hudih bojih šele pozno popoldne. Uspelo jim je zajeti več kot 4.000 ujetnikov in 60 topov. V bojih 24. in 25. oktobra je 1. avstro-ogrška divizija izgubila 1.590 vojakov, kar je pomenilo kar šestino njenega moštva.¹³

22. strelska divizija bi morala Kobariški Stol zasesti že prvi dan napada, toda bil je utrjen z večimi obrambnimi črtami. V napad na Kobariški Stol so zgodaj zjutraj brez topniške podpore iz Žage krenili trije bataljoni 1. polka cesarskih strelcev in I. bataljon 3. polka cesarskih lovcev. Do 13. ure so cesarski strelci po hudih bojih zasedli Murnovo glavo in Hum. Napad pehote je šele popoldne skušalo vsaj nekoliko podpreti topništvo, toda brez večjega uspeha, saj ni imelo dobrega pregleda nad cilji. Po zavzetju planine Božice pod grebenom Kobariškega Stola in po nadaljevanju bojev na njegovem grebenu, je 22. strelska divizija Kobariški Stol zavzela 26.

¹³ Simić, Marko: *Po sledih soške fronte*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 220.

oktobra ob 2.15. Vrh, za katerega je Cadorna menil, da ga ni mogoče osvojiti, je predstavljal eno ključnih točk italijanske obrambe, saj je zapiral dolino reke Nadiže in napadalcem preprečeval prodor v Benečijo.

Divizija Edelweiss je prodirala v smeri proti Učji, njena glavnina pa je do Žage spremljala 22. strelske divizijo. Nato je zavila v doline Učje in na južna pobočja Kaninskega masiva. Popoldne je osvojila vas Učja, do večera je zasedla Skutnik, kjer je zajela 300 ujetnikov in zaplenila 18 topov. Kasneje je pri prodiranju divizije prišlo do zastoja, saj ceste čez Nizki vrh, ki je bila vrisana na avstro-ogrskih vojaških zemljevidih, sploh ni bilo. Proti koncu dneva je divizija Edelweiss nato zasedla prelaz Tamnameji in zajela še 300 ujetnikov ter 4 topove.

Drugi dan napada je bila uspešna tudi 55. avstro-ogrška divizija. Po zavzetju Krasjega vrha in planine Jama so se Italijani začeli neorganizirano umikati s Polovnika in pot proti Drežnici in Kobaridu je bila odprta. Divizija je do konca dneva zajela 4.000 ujetnikov in 70 topov; zlasti pomembno pa je bilo, da so zajeli tudi okrog 1.000 vprežnih konj, ki jih je za premike nemških in avstro-ogrskih enot vse bolj primanjkovalo.

Med italijanskimi vojaki je bil zaradi dogodkov prejšnjega dne opazen hud padec bojne morale, naraščala je brezvoljnost. Veliko vojakov je preprosto odložilo orožje in se niso bili pripravljene znova vrniti na položaje. Cadorna je moral nekaj ukreniti: ukazal je reorganizacijo 2. armade kar sredi bitke. Cadorna je spoznal, da je območje fronte, ki ga je branila 2. armada, preobsežno (merilo je 75 kilometrov) in da je tudi njena sestava (obsegala je 9 korpusov) prevelika za učinkovito in sistematično obrambo. Reorganizacija je sicer bila zelo tvegana poteza, ki zagotovo ni krepila zaupanja poveljnikov in tudi ne morale vojakov, vendar je bila nujno potrebna. 2. armada je bila zdaj razdeljena na levo in desno krilo ter zaledje.

Pogled proti reki Soči – izpraznjeni strelski jarki pri Doljah. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Cadorna se je že dopoldne posvetoval s Capellom, ki mu je predlagal takojšen umik na reko Tilment. Cadorna je okleval, saj se je zavedal, da bi z umikom izpostavil levo krilo 3. armade in se bil prisiljen umakniti iz ozemlja, ki ga je v dveh letih in pol vojne mukoma osvojil: »/.../ *Uradno razglašajo: Ob srednji Soči v boj postavljene avstro-ogrške in nemške bojne sile so v krepkem prodiranju prekoračile črto Kobarid-Avče. Lepo vreme pospešuje od včeraj zjutraj njihovo gibanje. Tudi na Banjški visoki planoti do okolice Sv. Gabrijela smo strli italijanski odpor. Sovražnik pričinja opuščati vse ozemlje, ki si ga je odkupil v 11. soški bitki z življenjem mnogih tisočev. /.../«¹⁴ Tako je pozno popoldne že pripravil ukaz za splošni umik, nato pa je prišlo do zapleta. Zdravstveno stanje Capella se je nenadno poslabšalo in ob 18. uri so ga morali odpeljati v bolnišnico v Padovo. Capella je zamenjal general Luca Montuori, ki je postal poveljnik levega krila 2. armade. Montuori je bil prepričan, da je s takojšnjim pošiljanjem okrepitev in zasedbo treh zalednih obrambnih črt sovražnika moč zadržati. Na podlagi njegovega mnenja se je Cadorna odločil za odločilno obrambo na še neogroženih položajih in je poveljniku 3. armade vojvodu d'Aosta izdal naslednje ukaze:¹⁵*

1. nemudoma je potrebno umakniti topove težkega in srednjega kalibra ter slabo premične topove za reko Piavo, v okolico Trevisa;
 2. vse ostalo topništvo srednjega in težkega kalibra je potrebno umakniti zahodno od Doberdobske doline;
 3. na Komenski planoti se zaenkrat obdrži samo za obrambo nujno potrebno težko poljsko topništvo;
 4. z dvema divizijama iz armadne rezerve je potrebno takoj zasesti Dolino, da bi se tako zavarovalo morebitno umikanje armade s Komenske planote;
 5. potrebno je pripraviti vse za umik celotne armade zahodno od reke Tilment, če bodo okoliščine to zahtevale. V tem primeru je treba uporabiti cesto Palmanova–Codroipo–mostovi pri Delizii in vse ceste južno od te.
3. armada naj bi se umaknila na Doberdobsko planoto, 2. armada pa naj bi branila položaje na vzpetinah nad Sočo: na Kuku, Vodica in Sveti Gori.

14. armada je drugi dan bitke zajela 700 častnikov in 23.000 vojakov, zaplenila je 200 topov, 22 minometov večjega kalibra in ogromno količino vozil ter drugega materiala; obe Borojevičevi armadi pa sta zajeli 223 častnikov in 11.645 vojakov.¹⁶ 25. oktobra zvečer je nova frontna črta globoko v italijanskem zaledju potekala na liniji Prestreljenik–Kanin–Skutnik–vas Učja–Kobariški Stol–Meja–vas Praprotnica–Globočak–Kambreško–Ročinj–Kanalski vrh–Bate. Nemško-avstro-ogrške enote so dosegle staro državno mejo v Zgornjem Posočju.

¹⁴ Slovenski narod, Katastrofalni porazi laške armade. 27. 10. 1917, št. 247, str. 1.

¹⁵ Galič, Lovro; Marušič, Branko: *Tolminsko mostišče I*, drugi del. Tolmin: Tolminski muzej, 2005, str. 226.

¹⁶ Prav tam, str. 228.

26. oktober 1917: tretji dan napada

Tudi tretji dan 12. soške bitke je bila vidljivost zelo dobra, kar so še posebej izkoristili nemško-avstro-ogrski piloti. Izvidniški poleti so pokazali, da so Italijani evakuirali tudi baze v zaledju fronte, da italijanskih radijskih postaj ni več, in da je na cestnih ter železniških povezavah v Furlaniji in na Beneški ravnini velika gneča ter gost promet. V notranjost Italije so se začele umikati množice italijanskih beguncev in vojakov, ki so odložili orožje.

26. oktobra so enote 14. nemško-avstro-ogrške armade zavzele Breški Jalovec in Matajur. Zasedovale so umikajoče se italijanske enote in prodirale naprej na zahod, s čimer so onemogočile Cadornov obrambni načrt. Polom italijanske 2. armade je postajal vse bolj verjeten, obstajala pa je nevarnost, da bo 3. armada na kraškem bojišču obkoljena. Cadornov načrt o odločni in čvrsti obrambi se je spremenil v neorganiziran umik italijanskih enot proti Furlanski nižini in naprej proti reki Tilment.

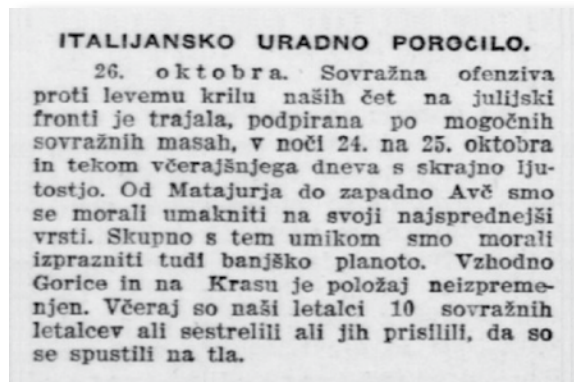

1. soška armada, ki je bila razporejena od Škabrijela do morja, je krenila v odločen napad. Avstro-ogrsko topništvo je pričelo silovito obstreljevati italijanske položaje na kraškem bojišču, vendar je bilo neuspešno. Zopet so se okrepili boji na Fajtjem hribu, ki so ga Italijani zasedli že v 9. soški bitki novembra 1916. Za napad na Fajtji hrib so bile določene enote 17. pehotne divizije pod poveljstvom generalmajorja Ströherja; na območju Kostanjevice so bile enote 48. pehotne divizije, severno, do reke Vipave, enote 44. strelske divizije. V tem napadu so sodelovali tudi 61., 46. in 43. pehotni polk, enote, ki so bile že preizkušene v bojih na Doberdobskem in Komenskem Krasu, v pripravljenosti je bil tudi 39. pehotni polk.¹⁷

Cesta proti reki Tilment: tam je Cadorna načrtoval zadnjo obrambno točko italijanskega umika, toda Italijani so se morali umakniti vse do reke Piave.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

¹⁷ Klavora, Vasja: *Fajtji hrib: bojišče na Komenskem Krasu 1916–1917*. Celovec: Mohorjeva, 2014, str. 325.

Italijansko uradno poročilo o poteku 2. dneva ofenzive. (*Slovenski narod*, 27. 10. 1917, št. 247, str. 1)

Osvojitev Fajtovega hriba in druge zanimivosti.

O bojih za Fajtov hrib poročajo, da se ne dajo opisati. Ob tem hribu je fronte na mah zmanjkalo; hrib sam in kar leži zapadno od njega je zakrival temnorjav dim, ki sta jih povzročala trotil in dinamit, vmes so pobliskavali ognji. V to temo je korakala ogrska pehota. Ko je dospela v sedlo med našim in italijanskim delom hriba, ki je bila dotlej precej molčeča, je vsula vanj mogočen zaporni ogenj. Toda junaške ogrske čete se niso dale zadržati ter so po 4. uri popoldne prekoračile to peklo železa in svinca.

Dalje čitamo: Cadorni se je posrečilo, da je pobegnil. Lahki so tako hitro bežali preko Soče, da niti vseh mostov niso mogli podreti. Naši so udrli za njimi preko dveh popolnoma dobro ohranjenih lesenih mostov. S Sabotina, Sv. Gore, Podgore, so doneli navdušeni kličji naših junakov. V osvobjenem Čedadu so bila skladišča za laško soško armado. Lahki so pustili na begu toliko trenja, da naši semtertja skoro niso mogli naprej. To ni bil več poraz, bila je pravcata katastrofa za laško armado. Matajur je naskočil neki nemški poročnik z nemško stotnijo. Lahki so se tega junaškega naskoka tako prestrašili, da so bežali kakor bi bili za njimi vragi. Poročnik je dobil za svoje junaštvo red pour le merite, vse njegovo moštvo je bilo pa odlikovano z železnimi križci I. reda. Število ujetnikov tako narašča, da ga ni mogoče vsega prešteti. Udajajo se celi oddelki. Velike topove pri Zdobbi so Lahki sami uničili. Vse pričakuje vsak čas poročila, da so naši že v Vidmu. (Iz Čedada do Vidma je tako daleč, kakor iz Trebnjega do Novega mesta ali iz Ljubljane do Medvod. Iz Čedada vodite dve ravni široki cesti naravnost v Videm. Op. ur.)

Plen vsak trenotek narašča. V kobariškem kotu so zmagovalci zaplenili nad 500 težkih avtomobilov s hrano. Plena je toliko, da se bo napredujoča armada z zaplenjenimi živili lahko preživljala.

Po močnem topniškem obstreljevanju so ob 16. uri v napad krenili jurišni oddelki, nato pa je sledil napad enot 17. pehotne divizije. Kljub trdovratnemu italijanskemu odporu so napadalci pozno popoldne zavzeli Fajtji hrib in zajeli okrog 3.500 ujetnikov. 27. oktobra so se italijanski vojaki začeli umikati s kraškega bojišča in popoldne tega dne je prenehalo italijansko topniško obstreljevanje. Na Fajtjem hribu je končno zavladal mir: »/.../ Dne 26. oktobra je cesar ne samo opazoval razvoj bitke, ampak prišel tudi ponovno v dotiko s polki, ki so odhajali v boj. Mudil se je na dveh opazovališčih: z enega je bilo mogoče zasledovati boje na Banjški planoti, z drugega pa boje na Fajtjem hribu. Italijani so se umikali z Banjške planote in naši so krepko pritiskali za njimi. Ko je prispel sovražnik v sotesko soške doline, so bruhalo naši daleč noseči topovi ogenj v velikih masah. Tudi letalska brodogva so posegala v boj. V divjem strahu so silili Italijani k prehodnim točkam. Ko je prispela ogrska pehota v sedlo med višine Fajtjega hriba, je otvorila dotedaj pravzaprav le malo zgovorna italijanska artiljerija res naravnost impozanten zaporni ogenj. Toda hrabri Ogrji so ob 4 popoldne prekoračili tudi ta železni pekel in postali gospodarji Fajtjega hriba. Cesar, ki so ga obdajali načelnik generalnega štaba baron Arz, vnanji minister grof Czernin, poveljnik armadne skupine gen. polk. Borojević in princ Feliks Parmski, ni obrnil svojih oči s pozorišča te gigantske borbe. Ponosen vsled činov svoje brambne sile in s hvaležnim priznanjem junaštva zvestih zaveznikov, ki so se prvokrat bojevali na tem bojišču, se je posvetil cesar z dvignjenim zaupanjem svojim voditeljem te sijajno zasnovane in uspešne velike bilke. /.../«¹⁸

Na osrednjem delu soškega bojišča je 2. soška armada s svojim desnim krilom prispela do reke Soče in zasedla močno utrjeno hribovje Korade, z drugimi enotami pa dosegla reko Sočo. Odločilno vlogo tretji dan bitke je imela armadna skupina Krauß.

Glavnina armadne skupine Krauß je napredovala po dolini Učje proti zahodu. Prodor so zelo oteževali zastoji na cestah in številni italijanski ujetniki, ki so se jim pridružili tudi civilisti. Ljudje so na kmečke vozove naložili vse svoje imetje, s seboj so gnali tudi živino. Tako je na cestah nastala še hujša zmeda in ovirala tako prodirajoče nemško-avstro-ogrsko enote kot umikajoče italijanske vojake. Na cestah in ob njih so bile množice zapuščenih vozil, topov in drugega vojaškega materiala.

Del enot divizije Edelweiss je že v zgodnjih jutranjih urah zasedel Skutnik, Kal in Nizki vrh, medtem ko so se Italijani krčevito branili na sedlu Tamnameji in na vzpetinah severno od Nizkega vrha. Del enot 22. strelske divizije, ki so prenočile na Kobariškem Stolu, se je spustil v Breginj, kjer so zajeli 5.000 popolnoma presenečenih in še vedno napol spečih italijanskih alpinov. Glavnina 22. strelske divizije je v Breginj prišla okrog 12. ure, kjer jo je slovensko prebivalstvo navdušeno pozdravilo. S tem je bil dnevni cilj divizije dosežen, toda general Müller je ukazal nadaljnje napredovanje proti črti Monte Predolina–Monte Cavallo, ki sta predstavljali zadnji

resnejši oviri pred Furlansko nižino. Avstro-ogrski vojaki so zasedli Platišče, Italijani so se uspeli utrditi le na Javorju. 26. oktobra zvečer je I. bataljon 3. polka cesarskih lovcev v sestavi 22. strelske divizije osvojil vrh Breškega Jalovca, ki so ga Italijani zapustili brez boja.

Tekom tega dneva je bila 50. avstro-ogrsko pehotna divizija iz armadne skupine Stein prestavljena v armadno skupino Krauß, kar je povzročilo nekaj nevšečnosti. General Krauß je po premestitvi diviziji takoj zaupal nove naloge, ne da bi upošteval dejstvo, da je za ta dan že imela določene naloge v sklopu armadne skupine Stein: napad na črto Ivanac–Kraguvenca–Mladesena. Na njegovem desnem krilu so že od zgodnjih jutranjih ur napredovali Bošnjaki iz 1. bosansko-hercegovega polka iz sestave 50. avstro-ogrsko pehotne divizije, ki so se spustili z Meje ter prišli na pomoč 63. polku 12. šlezjske divizije v dolini Nadiže. Italijani se dvojnemu pritisku niso mogli upreti in so se umaknili. Glavno oviro za hitrejše zbiranje čet armadne skupine Stein je povzročila gneča na edinem lesenem mostu čez reko Sočo pri Idrskem. Ker je general Krauß 50. avstro-ogrski pehotni diviziji določil napredovanje proti vrhovom Na Gradu in Krnici, pri zavzetju Ivanca ni bilo sodelovanja ostalih enot 50. avstro-ogrsko pehotne divizije. Ker je na tem sektorju nastala nevarna razpoka, v katero bi sovražnik lahko prodril, je poveljstvo 14. armade odločilo, da se iz sestava 50. avstro-ogrsko pehotne divizije začasno izloči še nekaj bataljonov in tri enote gorskega topništva, dokler Ivanac ne bi bil zaseden.

Glavni dnevni cilj armadne skupine Scotti je bil osvojitev Huma in poglobitev prodora od Globočaka proti Koradi. 200. nemška pehotna divizija iz armadne skupine Berrer je zgodaj zjutraj začela pohod v smeri Trinka, nato je sledil napad na Klodič. Že pred tem se je glavnina divizije napotila po vojaški cesti od sedla Solarji proti Ravnam, njen 4. lovski bataljon pa je iz Raven nadaljeval proti Sv. Martinu. Na vrhu so zajeli 300 ujetnikov, 4 mitraljeze in poljsko bolnišnico.

26. oktobra dopoldne je padla še zadnja italijanska obrambna točka nad reko Sočo – Matajur. V sklopu nemškega alpskega korpusa armadne skupine Stein so vrh zasedle le tri čete württemberškega gorskega bataljona pod Rommlovim poveljstvom. Prodirali so preko Mrzlega vrha nad Livkom in naleteli na dobro zaseden obrambne položaje ter na silovit odpor. Kasneje se je izkazalo, da se je Rommlovi skupini upirala brigada Salerno in nekatere enote bersaljerjev. Enote württemberškega gorskega bataljona so tega dne zajele okrog 4.000 ujetnikov, zaplenile 30 topov in večje število mitraljezov, skupno pa 150 italijanskih častnikov, 9.000 vojakov in 84 topov. Rommel je vrh Matajurja zasedel ob 11.40, po 52 urah neprekinjenega bojevanja! Tržaški časnik *Edinost* je poročal, da je »močno utrjeni vrh Matajurja padel že 25. t. m. ob 7. dopoldne – 23 ur po pričetku našega napada pri Tolminu – vsled odlične energije poročnika Schnieberja, ki je zavzel močno italijansko mejno oporišče s 4 stotnijami gornje-šlezjskega pešpolka št. 63. /.../«¹⁹ V resnici je poročnik

Sestreljeno avstrijsko letalo.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Erwin Rommel z odlikovanjem Pour le Mérite.

(<https://i.redd.it/lyyap9rsg2ky.jpg>, datum vira: 29. 6. 2017)

¹⁸ *Edinost*, Dvanajsta soška bitka. 28. 10. 1917, št. 299, str. 1.

¹⁹ *Edinost*, Zvezna armadna poročila. 28. 10. 1917, št. 299, str. 1.

Italijanski ujetniki v Zatoľminu.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Schnieber osvojil hrib Visoka glava pod vrhom Matajurja in o tem po radijski zvezi obvestil svojo 12. šlezjsko divizijo. Tam so njegov vojaški uspeh napihnil, tako da so ga pomotoma označili za osvovitelja Matajurja, za kar ga je cesar odlikoval z najvišjim nemškim odlikovanjem »Pour le Mérite«.²⁰ Rommel, ki se je počutil opeharjenega za svoj dosežek, je to visoko nemško odlikovanje dobil šele kasneje za uspešno izvedeno akcijo v bitki za mesto Longarone, ko je zajel 10.000 italijanskih vojakov.

Po osvojitvi Matajurja je bila pot proti Čedadu in Vidmu na stežaj odprta, osrednji in severni del soške fronte sta bila za Italijane izgubljena. Prometne težave v okolici Tolmina in Mosta na Soči so vse bolj naraščale, topništvo različnih nemško-avstro-ogrskih korpusov in divizij je komaj še napredovalo proti fronti, v nasprotni smeri pa so se premikale nepregledne množice italijanskih vojnih ujetnikov. Napadalec se je tako znašel pred velikim logističnim problemom, saj je samo v enem dnevu zajel več kot 40.000 italijanskih vojakov: ».../ Se poroča. 40 000 laških ujetnikov, 300 topov zaplenjenih. Na mnogih točkah se bijejo naši že na italijanskih tleh. Med Italijani največja zmeda. Čete prekoračile črto Avče-Kobarid. Na Banjški planoti in pri sv. Gabrijelu odpor Italijanov zrušen. Na 50 km dolgi črti omajan sovražnik, umika se v največji zmedi, popolno obkoljen na več mestih, na prostem polju zajet odlaga orožje. /.../«²¹

²⁰ Torkar, Blaž: Puščavska lisiča ob soški postrvi. V: Sobotna priloga, letnik 17, 4. 6. 2016, str. 25.

²¹ Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 27. 10. 1917, str. 127.

Ko je Cadorna kmalu po polnoči 27. oktobra izvedel za padec Breškega Jalovca, je ukazal umik 2. in 3. armade čez reko Tilment. Apetiti nemško-avstro-ogrskega poveljstva so se zaradi nepričakovanih uspehov povečali, pojavile so se celo ideje o napadu iz južne Tirolske. Toda centralnim silam so kmalu pošle moči, cilj njihove protiofenzive pa je bil omejen. Želele so le olajšati težak položaj avstro-ogrski vojski, za uničenje sovražnika pa niso imele moči in tega tudi niso načrtovale.

Ob koncu tretjega dne bitke je napadalec še vedno silovito pritiskal na italijansko obrambo in do večera 26. oktobra se je oblikovala nova bojna črta Preval nad Rombonom–Kanin–vas Selbica–Nizki vrh–Breški Jalovec–Konj–vas Subid–Prosnja–Klenje–Sv. Lenart–Sv. Ivan–Zapotok pod Korado.

Istega dne, ko je Cadorna ukazal umik čez reko Tilment, je odstopila italijanska vlada predsednika Paola Bosellija: ».../ Italijanski ministrski svet je sklenil včeraj dopoldne odstop kabineta in je brzojavnim potom naznanil svoj sklep kralju v glavnem stanu in generalu Cadorni, ki mu je izrazil obenem popolno zaupanje. Italijanska zbornica je imela včeraj 6 minut trajajočo sejo, na kateri je ministrski predsednik Boselli ob grobni tišini naznanil zbornici odstop kabineta, ki ostane na svojem mestu do rešitve tekočih poslov in v svrhu vzdržanja javnega reda. V senatu je podal Boselli enako izjavo in poročal nato o sovražni ofenzivi, ki jo je označil kot velikansko. Ministrski predsednik je omenjal posebno navzočnost nemške armade in izjavil, da se bo italijanski odpor nadaljeval toliko časa, dokler bo še kaj poguma in volje. /.../«²²

²² Edinost, Odstop Bosellijevega kabineta. 29. 10. 1917, št. 300, str. 1.

Lesen most čez reko Tilment.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Čedad je 27. oktobra 1917 zvečer zavzela nemška pehota.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

27. oktober 1917: četrti dan napada

V najpomembnejše nemško-avstro-ogrsko operacije četrtega dne bojov so bile vključene avstro-ogrsko divizija Edelweiss in nemška lovsko divizija iz armadne skupine Krauß, nemški alpski korpus in 12. šlezjska divizija iz armadne skupine Stein ter 200. nemška pehotna divizija in 26. württemberška pehotna divizija iz armadne skupine Berrer. Borojevičeve enote so zasedle velik del Banjške planote, že v jutranjih urah so osvojile tudi Avče, zvečer pa še Gorico. O ponovni osvojitvi Gorice so slovenski časniki *Slovenec*, *Slovenski narod* in *Domoljub* pisali na prvih straneh,²³ njena osvojitve pa je odmevala tudi na Gorenjskem: »/.../ Telegram: Gorica naša, Tržič naš, Nemci v Cividale-Čedad na Laškem, naši povsod čez Sočo, ujetnikov čez 100.000, topov še 700. Torej v 3 dneh vzeli Lahom sad skoro 3-letne vojske. Veselje nepopisno. Bog je resnično pomagal. Kranjska je rešena – pred Lahi. /.../«²⁴

Odvrženo italijansko orožje in oprema pri Čedadu.
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

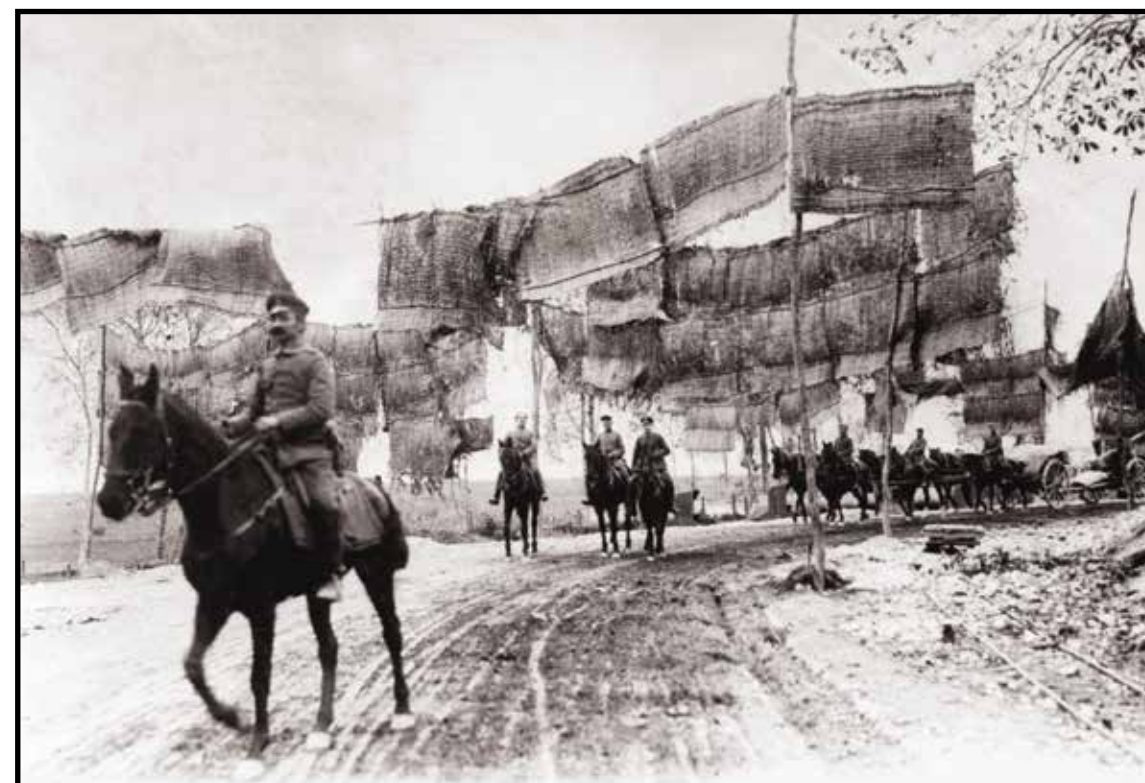

Glavni trg v Gorici: posledice italijanskega obstreljevanja med prvo svetovno vojno.
(Goriški muzej)

Na severnem delu fronte so se deli avstro-ogrsko divizije Edelweiss počasi premikali po pobočju Kanina proti sedlu Prevala. Pri napredovanju jih je oviralo snežno neurje, naleteli pa so tudi na močan italijanski odpor z dveh strani: z desne so jih z Lope napadali alpini, z leve pa so bili v dosegu topniškega obstreljevanja z grebena Stadorja. Zvečer so se Italijani le umaknili v Reklansko dolino in 28. oktobra zjutraj je bilo sedlo Prevala končno v avstro-ogrskih rokah. Del enot nemške lovsko divizije je prodrl po Rezijski dolini do reke Fella, pet bataljonov divizije Edelweiss pa je čez prelaz Tamnameji hitro prodiral proti Pušji vasi ob reki Tilment.

12. šlezjska divizija je imela ta dan sila preprosto nalogo: pregon sovražnika za vsako ceno. Poveljstvo divizije je poveljnika armadne skupine generala Steina obvestilo, da bo skupaj z nemškim alpskim korpusom krenila v preboj vzdolž Nadiže. General Stein je odgovoril, da je zavzetje Čedada naloga armadne skupine Berrer, 12. šlezjska divizija

²³ *Slovenec* in *Slovenski narod* sta o zavzetju Gorice pisala 29. oktobra 1917, *Domoljub* pa 1. novembra 1917.
²⁴ *Kronika župnije Kropa 1914–1919*. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 29. 10. 1917, str. 127–128.

Na cesti pod Matajurjem proti Čedadu. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

pa se mora usmeriti v zavzetje goratega območja med dolino Nadiže in ravnino. Toda njegov odgovor je v poveljstvo divizije prišel prepozno, saj so se enote v akcijo odpravile po prejšnjem napadalnem načrtu. Do večera so združene enote nemškega alpskega korpusa, 200. nemške, 26. württemberške pehotne divizije in 12. šlezjske divizije dosegle severno predmestje Čedada. Tako je 12. šlezjska divizija izpolnila prvotni ukaz in ukaz generala Steina. Proti večeru sta Čedad zasedli 200. nemška pehotna divizija in 26. württemberška pehotna divizija, ki sta nadaljevali prodor proti Vidmu.

2. in 3. italijanska armada se je 27. oktobra umikala od Karnijskih Alp do Jadranskega morja: »/.../ Porazena druga italijanska armada valovi nazaj proti Talijamentu. Tretja italijanska armada se je postavila napadu na njene pozicije od Vipave do morja le malo časa ustavljala ter se hitro umika ob jadranski obali. /.../«²⁵ Njen umik je bil zelo težak, kajti na reki Tilment je bilo le sedem mostov, ki so bili dovolj zmogljivi: pri Huminu, železniški in cestni most pri Corninu, cestna mostova pri Pinzanu in Dignanu, železniški in cestni most pri Delizii, cestni most pri Madrisiu ter železniški in cestni most pri Latisani.²⁶ Čez reko Tilment je bilo postavljenih tudi veliko pontonskih mostov, toda ravno v času od 28. oktobra do 3. novembra je reka zaradi obilnega deževja zelo narasla. Voda se je ponekod razlila čez celo nekaj kilometrov široko strugo, zato je moral ves promet potekati preko stalnih mostov. Skupaj z dvema milijonoma italijanskih vojakov se je umikalo tudi okrog 350.000 vojnih beguncev in

²⁵ *Slovenski narod*, *Nemško uradno poročilo*. 30. 10. 1917, št. 249, str. 1.

²⁶ Galič, Lovro; Marušič, Branko: *Tolminsko mastišče I*, drugi del. Tolmin: Tolminski muzej, 2005, str. 239.

Glasovi k ofenzivi proti Italiji. Vojaški dopisnik »Timesa« piše, da ofenziva je Cadorni morda celo dobrodošla, ker ima zadosti črt na razpolago, da bo mogel ofenzivo ustaviti. Ako Italija potrebuje podporo alirancev, jo more hitro dobiti, kajti umevno je samo po sebi, da vsi aliranci stojijo za Italijo. »Nieuwe Courant« pravi, da veliko število vjetnikov je dokaz za uspeh strategije, ki hoče napraviti sovražnika »šah - mat« po najkrajši poti. Stockholmski »Socialdemokraten« označa napad za mirovno ofenzivo vzpričo bližnje ententne konference, ali misli, da ne bo mogla doseči onega miru, kakor si ga predstavljajo v Berlinu. »Aftenbladet« pravi, da bije za Italijo usodna ura in da bodo centralne veljave sedaj končno obratnole z Italijo. Italijanski listi tolažijo občinstvo, naj se nikar preveč ne razburja, deloma kažejo svojo bol radi dogodkov ob Soči že precej očitno. Iz vseh poročil pa se dvigajo nade na končno zmago. Same prazne fraze, napram katerim nagli katastrofalni dogodki pričajo, da je bila Italiji usodna ura. Angleži in Francozi pošiljajo vzpodbudne brzojavke, ki pa poraženim Italijanom ne zaelijo ran. O Salandri pravijo, da je nekam izginil.

Italijani so konec oktobra še vedno upali v zmago v zadnji soški bitki.

(*Slovenski narod*, 29. 10. 1917, št. 248, str. 2)

Italijanski ujetniki na poti proti Kranju.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

okrog 400.000 civilistov: »/.../ Vse ceste so polne v zmedi bežečih kolon vozov italijanske armade in prebivalstva. Število vjetih in plena trajno narašča. /.../«²⁷ Vse ceste in poti so bile popolnoma neprehodne in razmere niso dopuščale nikakršne vojaške aktivnosti. Vojaki so se sprva umikali organizirano z orožjem in vso opremo, kmalu pa so začeli odmetavati vse, kar jih je oviralo pri begu. Jarki ob cestah so bili polni vozov, opreme, orožja, topov ... Skupaj s svojimi vojaki se je umaknil tudi njihov poveljnik, general Cadorna, ki je skupaj z vrhovnim poveljstvom zapustil Videm in se odpravil v Treviso.

Z italijanskimi vojnimi ujetniki so se kmalu srečali tudi na Gorenjskem. Na Škofjeloškem so se prvi ujetniki pojavili 27. oktobra v Sorici, za njihovo zbirališče je bila določena Žabnica. Skozi Selško dolino so prišli do kolodvora v Žabnici, v Selcih in Stari Loki pa so se pojavili popoldne in zvečer: »/.../ Sami pritlikovci, sestradani, strgani, brez obuval. Ljudstvo je reklo, da se Nemcem ni posebno treba postavljati, ako so polovili nekaj tisoč tacih sirot. /.../«²⁸ Avstro-Ogrska ni bila pripravljena na takšne množice vojnih ujetnikov, zato ni bilo dovolj hrane. Prihajalo je do rekviriranja kotlov, v katerih so zanje kuhali hrano, ki je nikoli ni bilo dovolj. Zato so ujetniki za hrano prodajali borno imetje. Ljudem je ostalo v spominu, da so bili ujetniki večinoma prijazni. Od 5. do 8. novembra 1917 je bilo v žabniški župniji okrog 50.000 italijanskih ujetnikov, vseh skupaj pa več kot 100.000.²⁹ Konec oktobra so italijanski vojni ujetniki prišli tudi drugam na Gorenjsko, npr. v Kranj in Podnart: »/.../ Ujetnikov je vse polno

²⁷ Slovenski narod, Nemško uradno poročilo. 30. 10. 1917, št. 249, str. 1.

²⁸ Budna Kodrič, Nataša: Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik, leto 1917. V: Loški razgledi, letnik 44, leto 1997, str. 103.

²⁹ Fabjan, Breda: Župnija Žabnica v 1. svetovni vojni. V: Na robu pojoče ravnine: zbornik vasi Žabnica, Bitnje, Štarna, Dorfarje in Forme. Žabnica: Krajevna skupnost, 2011, str. 188.

Italijanski ujetniki v Škofji Loki.

(ZAL, Enota v Škofji Loki)

na poti proti Ljubljani in v Ljubljani. Nekaj jih vozijo z vlakom, večina mora peš, ker ni dovolj voz. Praviijo, da niso že 3 dni jedli. V Podnartu jih je bilo včeraj polno. Stali so kar v dežju-nalivu na cesti lačni, umazani, nekdo je izpulil repo, jedel jo je kar s prstjo vred, pulijo šture od zelja, da jih pojedjo. Bajje so dajali častniki zlato uro za eno jabolko. Kako je vojska neusmiljena! Saj se našim ujetnikom godi prav tako povsod drugod. /.../«³⁰

Medtem ko je bilo dnevno časopisje v avstro-ogrski monarhiji polno poročil o napredovanju skupne vojske v notranjost Italije, širša italijanska javnost zaradi ostre cenzure in uradne propagande o razsežnostih bližajočega se italijanskega poraza ni vedela veliko. Toda z umikajočimi italijanskimi vojaki in begunci so v zaledje prišle tudi govorice o dejanskem stanju na soški fronti. Italijanska javnost je že pred neposrednim zlomom fronte zahtevala francosko in angleško pomoč, o čemer so pisali tudi slovenski časopisi: »/.../ Ententino časopisje je toliko pisalo o angleško-francoski pomoči na italijanskem bojišču. Kje pa so sedaj Angleži in Francozi? Doslej se še ni čulo, da bi posegli v boj.«³¹ Zavezniki so Italijanom na pomoč priskočili šele po premiku fronte na reko Piavo novembra 1917.

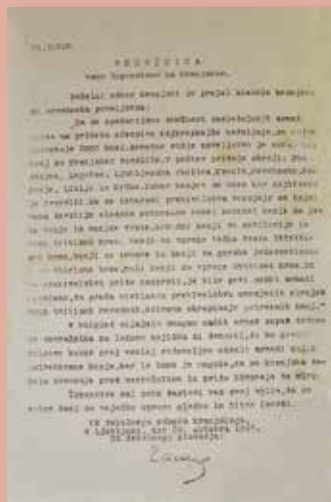
Zadnje italijanske enote so se preko Soče umaknile 28. oktobra 1917 ob pol enajstih dopoldne. Zadnja, 12. soška bitka, je bila končana, fronta se je premaknila v Beneško nižino. Po 886 dnevih spopadov in nešteti žrtev tako na eni kot drugi strani sta ob reki Soči in v Julijskih Alpah nastopila obdobje relativnega miru in upanja v boljši jutri.

³⁰ Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 31. 10. 1917, str. 128.

³¹ Slovenec, Kje so Angleži in Francozi? 29. 10. 1917, št. 248, str. 3.

Povsod same sledi poražene vojske: zlom soške fronte in prodor preko reke Tilment

»/.../ V cestnih jarkih leže topovi, z žreli obrnjenimi proti Gorici, poleg njih mrtveci z ožganimi obrazi, prazne, s slamo ovite steklenice Ghiantija, dopisnice, pisma, perilo, suknje, patronske torbe, municija. Udapec je bil v taki silovitosti nepričakovan. /.../«¹

29. oktobra 1917 je deželni kranjski odbor v Ljubljani vsa županstva na Kranjskem seznanil z okrožnico, da armadno poveljstvo potrebuje 2.000 konj za nadaljevanje pregona italijanske armade proti reki Tilment.

(ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

Odločitev o nadaljnjih akcijah 14. nemško-avstro-ogrske armade je bila izredno strateško pomembna. Vojski združene armade bi namreč lahko v dveh dneh prišli do reke Tilment, saj jim Italijani zaradi razpada svoje armade tega nikakor ne bi mogli preprečiti. Deli umikajočih enot 2. in 3. armade so prišli šele na črto Krmin–Tržič in so imeli od reke Tilment do Codroipa enako pot kot nemško-avstro-ogrske enote. Tako bi jim slednje lahko presekale pot za umik in pravzaprav onemogočile celotno italijansko vojsko. Najpomembneje je bilo, da nemško-avstro-ogrske enote prve pridejo do mostov, preden bi jih Italijani uničili. General von Below je sklenil, da bo levo krilo 14. armade napredovalo proti mostovom pri Codroipu, saj jih 2. soška armada ne bi mogla pravočasno doseči. Glavnina je morala napredovati čez Videm na zahod in poskusiti čim prej priti do reke Tilment. Nadvojvoda Evgen, poveljnik jugozahodne fronte, je ta načrt potrdil 28. oktobra.

Ukaz generala von Belowa sta armadni skupini Krauß in Scotti prejeli takoj, medtem ko sta ga armadni skupini Stein in Berrer prejeli šele 29. oktobra, saj zaradi oddaljenosti in slabega vremena radijske zveze niso delovale. Zaradi zamude pri seznanitvi z ukazom je armadna skupina Stein napredovala do črte Maiano–Videm, armadna skupina Berrer pa v ravni črti proti Vidmu. 28. oktobra zvečer so enote armadne skupine Berrer osvojile Videm. Ko so generala Berrerja obvestili, da naj bi njegove enote že zavzele Videm, se je odpeljal proti mestu. V vasi San Gottardo, tik pred Vidmom, je zapeljal pred prve enote 26. württemberške pehotne divizije, saj je mislil, da so enote že vkorakale v mesto in ga zavzele. Iz neposredne bližine so na njegov avto streljali bersaljeri, ubili njega in njegovega pribočnika ter ranili in ujeli enega častnika. Poveljstvo armadne skupine Berrer je prevzel generalporočnik Eberhard von Hofacker, dotedanji poveljnik 26. württemberške pehotne divizije. Odločil se je, da pred reko Tilment zavije proti jugu, da bi tako italijanski 3. armadi presekal pot za umik preko reke. 29. oktobra je v Videm prišel tudi general von Below. Generalporočniku von Hofackerju ni dovolil nadaljevati prodora proti jugu, temveč ga je usmeril proti reki Tilment. Kasneje se je izkazalo, da je bila ta odločitev napačna, saj je bil tako omogočen beg skoraj celotni italijanski 3. armadi.

Na cestah, ki so vodile iz Posočja proti reki Tilment, sta še vedno vladali nepopisna gneča in zmeda zaradi prodirajočih enot, vozil, živine, beguncev in množic italijanskih ujetnikov, ki so odhajali globoko v zaledje Avstro-Ogrske. Za popoln uspeh pregona italijanske armade proti reki Tilment je avstro-ogrski vojski primanjkovalo predvsem zadostno število konjeniških enot. Po pomoč se je armadno poveljstvo obrnilo v zaledje, na Kranjsko, in že 29. oktobra 1917 izdalo poziv za nakup 2.000 konjev.²

Poveljstvo jugozahodne fronte je 30. oktobra 1917 ukazalo nadaljevati ofenzivo preko reke Tilment. Umik italijanske vojske čez reko Tilment se je sprevrgel v neorganiziran in panični beg: »/.../ Dva ali tri italijanske armadne zbere so tam na furlanski ravani na Benečanskem Avstrijci

¹ Slovenec, Poraz Italijanov ob Soči. 7. 11. 1917, št. 255, str. 1.

² SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 5183, t. e. 324, okrožnica z dne 29. 10. 1917.

in Nemci obkolili. 60.000 Italijanov je položilo orožje v nekaterih urah. Mogočni utrdbi pri Dignano in Codroipo, ki naj zavarujeta prehod čez Tilment, so vzeli Prusi in Bavarci. S severa so drli Nemci proti jugu, od Soče sem je pa hitel Borojevič, naš Borojevič, s svojimi vojaki proti Latisani. Tam je doživela italijanska vojska tak polom, da mu v svetovni povestnici ni enakega: odrezani, obkoljeni Italijani so položili orožje; 60.000 mož v nekaterih urah! Odkar se je pričela biti 12. soška bitka, je Italijan izgubil 130.000 ujetnikov in nad 1.500 topov! /.../«³ Zaradi obilnega deževja je močno narasla reka odnesla številne pontonske mostove, kar je italijanskim vojakom onemogočilo pravočasen umik. Vsi ostanki italijanske 2. armade so bili zajeti, saj so prepozno prispeli do Codroipa. 3. armadi je uspel beg preko Latisane. Cesta Videm–Codroipo je bila povsem neprehodna: prodiranje so onemogočali bežeči italijanski vojaki in begunci na vozovih, vozila, topovi, živina, vprege, orožje in drug vojaški material. Enote armadne skupine Krauß so tega dne zavzele Ponte v Kanalski dolini, Pušjo vas in Humin.

31. oktobra se je vreme izboljšalo, vendar je ostalo hladno. Ker niti 14. armada niti 2. soška armada nista prodirali proti Latisani, temveč sta se usmerili proti Codroipu, so Italijani tega dne lahko neovirano končali umik 3. armade in uničili vse mostove. Armadna skupina Hofacker (prej Berrer) je poskusila prečkati porušene mostove pri Delizii, 200. nemška pehotna divizija pa bi morala do večera prispeti na pol poti do Latisane, do mostu pri Madrisiu. Most je bil delno porušen in vsi poskusi, da bi ga usposobili za prečkanje, so propadli zaradi močnega obstreljevanja z nasprotnega brega. Do večera armadni skupini Scotti in Hofacker ni uspelo nikjer prečkati reke Tilment, vsi mostovi so bili uničeni. Nadaljnji prodor proti jugu je bil nesmiseln in poveljstvo 14. armade je zahtevalo, naj se vse enote vrnejo na črto Codroipo–Videm.

³ Slovenec, Nova velikanska zmaga pri Tilmentu. 2. 11. 1917, št. 251, str. 1.

Odvrženo italijansko orožje in oprema na cesti do Vidma po uspešnem nemško-avstro-ogrskem preboju soške fronte in italijanskem umiku. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Uničena italijanska vojaška oprema pri Codroipu, pred reko Tilment, jeseni 1917. (Goriški muzej)

Prehod avstro-ogrskih enot čez reko Tilment pri Codroipu jeseni 1917.

(Goriški muzej)

Poražena italijanska armada divje beži in se vali na vseh cestah proti močvirju pri reki Tilment, ki je zelo narasla, ker je zadnje dni močno deževalo. Reda ni v njej nobenega več. To poročilo je za Italijane strašen vernih duš dan; žalosten. Naši sovražniki so, a čut clovekolubia ti pretrse srce, če pomisliš, da lahko vse te množice utonejo v močvirjih in v narasli reki. Te množice, ki so se bile na Dobrodobski planoti in drugod, so zdaj zmedene, prestrašene; presnetil jih je naš naval. Beže, kakor znajo bežati le Italijani. Za njimi naši hrabri voji. Glavno načelo vojne umetnosti: sovražnik se mora uničiti. Trdo, strašno, a vojno rokodelstvo je hudo rokodelstvo. Strašen bo vernih duš dan v Italiji. Ali pripravljata Boroevič in Below Italijanom tisto usodo, ki jo je pripravil Below pod Hindenburgom Rusom v Mazurskih jezerih?

Ali se pripravlja pri Taljamentu nova bitka? Soška bitka, dvanajsta po številu, je končana. Črta ob Taljamentu tvori drugo, najmočnejšo italijansko obrambno postojanko. Utrjeni ključ (mostišče) v Furlaniji (benečansko), jo zapira pri Huminu na severu; na jugu pa trdnjave pri mestu Codroipa. Severna trdnjava je dolga 5 km; 7 oklopnih trdnjav jo tvori; eno so hrabri štajerski Slovenci Italijanom že, kakor znano iztrgali.

Novice o umikajoči italijanski vojski po umiku proti reki Tilment.

(Slovenec, 31. 10. 1917, št. 250, str. 2)

1. in 2. novembra 1917 je general von Below pripravljala reorganizacijo 14. armade. Armadna skupina Scotti, 200. in 5. nemška pehotna divizija so prestopile v armadno rezervo, armadna skupina Krauß je bila sestavljena iz 50., 55. in nemške lovske divizije, armadno skupino Stein so sestavljali nemški alpski korpus, 12. in 13. nemška strelska divizija, armadno skupino Hofacker pa 26. württemberška pehotna divizija in 117. nemška pehotna divizija.

1. novembra 1917 je bil ves levi breg reke Tilment v nemških in avstro-ogrskih rokah. Cadorna, ki je imel do 2. novembra morda še nekaj upanja, da bo italijanska obramba vzdržala, se je naslednjega dne moral sprijazniti z umikom. 3. novembra je namreč bataljonu 4. bosansko-hercegoveškega polka uspelo zasesti delno poškodovani železniški most pri Corninu. Po tem mostu je nato prečkal reko Tilment del enot armadne skupine Krauß in Stein. Cadorni ni preostalo drugega, kot da je 4. novembra ukazal umik na črto Piava-masiv Grappa-planota Sette Comuni, s čimer je rešil 3. armado. V noči iz 4. na 5. november sta reko Tilment prečkali tudi 1. in 2. soška armada.

8. novembra 1917 je dolžnosti vrhovnega poveljnika italijanske vojske prevzel general Armando Diaz. Cadorna⁴ je bil sprva imenovan za člana medzavezniškega vojaškega posvetovalnega komiteja (novo ustanovljenega poveljstva zahodnih sil) v Versaillesu, vendar se je moral kasneje zaradi preiskave o vzrokih za poraz v 12. soški bitki upokojiti. Diazova pomočnica sta postala generala Gaetano Giardino in Pietro Badoglio, eden izmed posrednih krivcev za poraz Italijanov pri Kobaridu 24. oktobra 1917.

Poraz pri Kobaridu je v italijanski javnosti sprožil dolgotrajno razpravo o krivdi za nepričakovan polom. Italijanska vlada je že januarja 1918 ustanovila posebno komisijo za preiskavo vzrokov poraza pri Kobaridu.

⁴ Po vojni je bil Cadorna deležen hudih kritik zaradi poraza pri Kobaridu, toda svojo krivdo je zavračal. Še več, vzrok za poraz v 12. soški bitki je iskal v strahopetnosti italijanskih vojakov.

Avstro-ogrski in nemški vojaki v začetku novembra 1917 na ulicah Pordenoneja v Furlaniji. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Še preden je komisija začela s svojim delom, pa je Cadorna že 28. oktobra 1917 javno obtožil vojake 2. armade, da so se umaknili brez boja ali pa so se množično vdajali sovražniku. Komisija je svoje poročilo dokončala šele leta 1919 in v tej preiskavi je podala vrsto temeljitih vzrokov za italijanski poraz. Najpomembnejše vzroke za poraz lahko strnemo v štiri najpomembnejše točke:⁵

1. Dobro pripravljena in izpeljana nemško-avstro-ogrška ofenziva.

Leta 1917 so Italijani in Angleži še vedno verjeli v velike ofenzive, ki jih sprožijo, ko dosežejo veliko premoč. Francoski in angleški general Weygand in Robertson sta že marca 1917 obiskala soško fronto in izrazila zaskrbljenost zaradi italijanskega obrambnega koncepta, ki ni temeljil na sodelovanju med topništvom in pehoto. Poleg tega pa je imela italijanska vojska zelo malo izkušenj z obrambo, saj je v vseh enajstih soških bitkah sovražnika napadala. K uspehu ofenzive sta vplivala tudi dobra topniška priprava in uporaba plina pri napadu pri Bovcu, v kombinaciji s slabim vremenom, tako da je bilo italijansko topništvo pri Tolminu na začetku bitke popolnoma izključeno iz boja.

2. Zemljišče, ki je ustrezalo napadalcu.

Zemljišče ni bilo ravninsko, kar je napadalcem omogočilo, da so v dveh dneh zavzeli greben, ki se vzpenja na južni strani Soče med Kobaridom in Tolminom, za hrbtom italijanskih položajev. Specifičnost terena je zahtevala priprave na defenzivno in ne ofenzivno bitko, kar je italijansko vrhovno poveljstvo zanemarilo.

⁵ Rochat, Giorgio: *Caporetto, vzroki poraza. V: Kobarid – Caporetto – Karfreit: 1917–1997* (ur. Željko Cimprič). Kobarid: Turistična agencija K. C. K., 1998, str. 15.

Poročilo o neorganiziranem umiku italijanske 2. in 3. armade čez reko Tilment proti Furlaniji.

(Slovenski narod, 5. 11. 1917, št. 253, str. 2)

3. Slabo zasnovana in slabo vodena obramba.

Italijansko vrhovno poveljstvo je bilo prepričano, da Avstro-Ogrska nima več sil za veliko ofenzivo in da bo njena napadalna taktika enaka kot italijanska: dolgotrajna topniška priprava, zavzetje prvih položajev, nato zaporedje krvavih napadov in protinapadov za nekaj sto metrov ozemlja.

4. Italijansko vrhovno poveljstvo, ki je izgubilo nadzor nad umikom.

Cadorna je podcenjeval napadalno moč sovražnika (napadalci so imeli vojaško premoč le v središču napada pri Kobaridu) in preveč zaupal v moč lastne vojske. Vsekakor je potrebno opozoriti na Cadornove napake pri umiku na reko Piavo, saj ni bil sposoben imenovati in sestaviti takšnega poveljstva, kakršnega je zahtevala vojna. Ko je bil izdan ukaz za umik, sta Cadorna in vrhovno poveljstvo za skoraj deset dni izgnila in se pojavila šele ob reki Piavi.

Nekaj odgovornosti za poraz sta vsekakor nosila tudi Capello in Badoglio. Capello ni pravočasno poskrbel za koordinacijo devetih korpusov z vmesno ravnijo poveljevanja, ni upošteval ukaza o prehodu na obrambni koncept in ni izpolnil navodil o reorganizaciji 2. armade. Badoglio pa ni bil sposoben vzpostaviti ustrezne povezave med armadami in ustrezno razporediti enot.

Književnik Stefan Zweig je v svoji avtobiografiji *Včerajšnji svet*⁶ zapisal: *»Kaj se je zgodilo? Nič drugega kot to, da je vojna trajala že dve leti in pol; čas je opravil svoje delo okrutnega treznjenja. Po strašnem puščanju krvi na bojiščih je začela vročica popuščati. Ljudje so gledali vojni v obraz s hladnejšim, bolj trdim pogledom kot pa v prvih mesecih splošnega navdušenja. Občutek skupnosti se je začel rahljati, kajti o velikem "nrvnem očiščenju", ki so ga filozofi in pesniki tako zanesenjaško oznanjali, ni bilo več sledu. Skozi ves narod je zevala globoka razpoka, kot bi razpadla dežela na dvoje različnih svetov: spredaj svet vojakov, ki so se borili in prenašali najhujše pomanjkanje, zadaj svet tistih, ki so ostali doma, še nadalje živeli brez skrbi, obiskovali gledališča in celo služili denar s tujo nesrečo. Fronta in zaledje sta se vedno ostreje ločila drug od drugega. Skozi vrata uradov se je vtihotapilo nesramno protekcionastvo v stoterih krinkah; vedeli smo, da dobivajo ljudje z denarjem ali dobrimi zvezami donosne dobave, medtem ko še vedno že na pol pohabljene kmete in delavce ženejo v strelske jarke. Zato si je začel vsakdo brezobzirno pomagati, kolikor je le mogel. Zaradi nesramnega verižniškega trgovanja so se najpotrebnejši potrošniški predmeti vsak dan podražili, živil je bilo vedno manj, a med sivim močvirjem množične bede je kot varljiva luč prodiralo dražljivo razkošje vojnih dobičkarjev. Polagoma se je začelo širiti med prebivalstvom ogorčeno nezaupanje – nezaupanje do denarja, ki je vedno bolj izgubljal svojo vrednost, nezaupanje do generalov, častnikov, diplomatov, nezaupanje do vsakega razglasa države in generalnega štaba, nezaupanje do časopisov in njihovih poročil, nezaupanje do same vojne in njene nujnosti.«* Avstro-Ogrska je v zadnje leto vojne vstopila kot država, v kateri se je vse bolj širilo nezaupanje do skoraj vsega, najbolj pa do same vojne in njene nujnosti.

⁶ Zweig, Stefan: *Včerajšnji svet*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008, str. 270–271.

5. novembra se je v Rapallu začel zavezniški vojni posvet. Na njem so z britanske strani sodelovali ministrski predsednik David Lloyd George in generali William Robertson, Henry Wilson ter Jan Smuts; Francijo so zastopali premier Paul Painlevé, vojni minister Henry Franklin-Bouillon, ambasador v Rimu Camille Barrère in generala Ferdinand Foch ter Maxime Weygand, medtem ko so Italijo zastopali premier Vittorio Emanuele Orlando, zunanji minister Sidney Sonnino, vojni minister Vittorio Luigi Alfieri in general Carlo Porro. Sestanka pa se z italijanske strani ni udeležil general Cadorna. Zavezniki so bili enotnega mnenja, da je treba zaustaviti avstro-ogrski prodor na reki Piavi, pomoč francoskih in angleških enot pa so pogojevali z reorganizacijo italijanskega poveljstva. General Cadorna je moral tako 8. novembra svoj položaj prepustiti generalu Diazu.

Pregon italijanske vojske se je nadaljeval 5. novembra 1917. Italijanska 3. armada se je umikala med morjem in Montellom, 4. armada pa med Montellom in Brento. Italijanom zdaj ni preostalo drugega, kot da so za pomoč prosili zaveznike. Že 3. novembra so v Mestre prispele 3 francoske divizije, naslednji dan pa še 4 angleške; na poti je bilo tudi zavezniško topništvo: *»/.../ Tako hitro se vrše dogodki ob Tilmentu, da vojaški kritiki na angleško-francoski strani ne vedo, kam naj se pravzaprav postavijo čete, ki prihajajo iz Anglije in Francije na italijansko bojišče. Pariški vodilni listi obžalujejo, da prihaja angleško-francoska ekspedicija tako pozno in jo smatrajo le bolj kot moralično podporo. Neki francoski general je bil napravil načrt za enotno fronto ob Soči, ki bi ga izvršile bojne sile vseh zaveznikov ali kdo ga je zavrzel, vprašuje »Echo«. Najbrže Cadorna. Prerekajo pa se tudi Angleži in Francozi med seboj, kdo pravzaprav naj pomaga Italiji. Francoski listi izvajajo, da neke gotove meje Francija ne sme prekoračiti. Francija mora misliti v vrsti*

¹ Kronika župnije Kropa 1914–1919. Arhiv župnijskega urada v Kropi, 16. 11. 1917, str. 131.

Italiji bije ura usode: premik fronte na reko Piavo in začetek konca vojne

»/.../ Naša ofenziva proti Laški je še vedno. A ker se ista več na našem ozemlju ne vrši, zato se tudi toliko več za njo ne zanimamo. Sedaj so naši že pri reki Piavi v Italiji, ugrabili so že čez 2.500 topov, do 250.000 vojakov itd. Ne teko več tako kot začetkoma, a najbrž bodo nam morali pustiti še Benetke, dasi jim že pomagajo Francozi, Angleži in baje celo Amerikanci. /.../«¹

Po končani nemško-avstro-ogrski ofenzivi. (ZAL, Enota v Škofji Loki)

Vojaki 2. gorskega strelskega polka na pontonskem mostu čez reko Tilment, 5. november 1917. (Goriški muzej)

nase in ne sme oslabiti svoje fronte. Po drugi strani pa zavezniki zopet ne smejo dopustiti, da bi čete centralnih držav preplavile gorenjo italijansko ravnino. Zato nasvetujejo Francozi, da mora Anglija prevzeti glavni del pomoči za Italijo. /.../»² Na pomoč italijanskemu zavezniku pa so se odpravljale tudi ameriške čete.

14. armada je 7. novembra prečkala hudournik Livenzo in prodirala naprej. Iz uradnih italijanskih vojnih poročil je moč razbrati, da Italijani nemško-avstro-ogrskega prodoru čez reko Tilment in naprej proti reki Piavi niso posvečali večje pozornosti, niti mu niso pripisovali večjega pomena za nadaljnje odločitve v vojni: »/.../ Vzpričo težke branitve Tilmenta, katerega voda je sedaj nizka, smo pomaknili svojo črto proti Livenci. Naš umik, ki je bil varovan na jugu po naših zadnjih stražah, severno pa po naših kritnih četah, se je mogel izvršiti v dobrem redu. Tekom včerajšnjega dne in noči so bombardirala naša letala in vodljivi zrakoplovi ponovno in z velikim učinkom sovražne bojne sile, ki so gradile mostove ali šle preko Tilmenta. /.../»³ Armadna skupina Krauß je z desnim krilom napredovala preko Beneških Predalp proti Longaroneju. Njen cilj je bil priti do zgornjega toka reke Piave še pred italijansko 4. armado, ki se je umikala iz Ampezza in Cadoreja. Vrhovno poveljstvo 14. armade je bilo prepričano, da bo za nadaljnje prodiranje preko reke Piave ključnega pomena masiv Grappa, zato se je morala armadna skupina Krauß kar najhitreje prebiti do Belluna in naprej v Feltre, da bi italijanski 4. armadi preprečila zasedbo Grappe. Italijani so se že 7. novembra začeli umikati tudi z vzhodne meje Južne Tirolske. Zadnji italijanski vojaki so se

² Slovenski narod, Večje bojno delovanje ob Tilmentu. 5. 11. 1917, št. 253, str. 1.

³ Slovenski narod, Italijanski umik proti Piavi. 8. 11. 1917, št. 266, str. 1.

Most čez reko Livenzo jeseni 1917.

(Goriški muzej)

9. novembra umaknili preko reke Piave. General Diaz je na novi obrambni črti, ki je bila zdaj krajša za skoraj 200 kilometrov, 3. armado razporedil na spodnji tok reke Piave, 4. armado na Grappo, 1. armado na planoto Sette Comuni, ostanke razbite 2. armade pa je poslal v zaledje kot rezervo. Prav tako 9. novembra so nemške in avstro-ogrske enote pri Longaroneju zajele 10.000 italijanskih vojakov 4. armade in Karnijske skupine, ki sta se prepočasi umikali. 10. novembra zvečer je bil zavzet Belluno, do 11. novembra pa sta do reke Piave prodrli tudi 1. in 2. soška armada. Ob umiku čez reko Piavo so Italijani zopet uničili vse mostove, enako kot pri umiku čez reko Tilment.

Avstro-ogrski napad, ki se je začel 10. novembra 1917, je bil pripravljen preslabo in v njem je sodelovalo premalo enot, da bi bil lahko uspešen. Maršal Conrad von Hötzendorf je v boj poslal le šest divizij, cilj pa je bila planota Sette Comuni. Napad je naletel na odločen italijanski odpor in avstro-ogrskim enotam se je uspelo prebiti le do Gallia. Prodor proti vzhodu pa je bil uspešen in Conradove enote so pričakale generala Kraußa v Feltreju. Vsi drugi poskusi prehoda reke Piave so bili neuspešni in 16. novembra so se vse enote umaknile na vzhodni breg. Tudi napad na Grappo, zadnji gorski masiv, ki je obvladoval prehod iz Alp v ravnino na drugi strani reke Piave, ni bil uspešen. Kraußovim enotam je med 12. in 18. novembrom sicer uspelo prodreti do močno utrjenega vrha Grappe, vendar jim ga ni uspelo zasesti. Kljub temu pa je avstro-ogrskim enotam uspelo doseči nekaj izjemnega: prebile so se do zadnjih italijanskih položajev pred sestopom v nižino, toda s tako velikimi izgubami, da o nadaljevanju vojaških operacij ni bilo govora. Tako je konec novembra avstro-ogrska ofenziva zastala. Ker so Italijanom na pomoč izdatno priskočili tudi francoski in angleški zavezniki, je avstro-ogrsko poveljstvo 3. decembra 1917 ukazalo zaustaviti ofenzivo.

Domačini, ki jih je vojna vihra zajela v Vidmu.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Pogled na reko Piavo iz Bigollina.
(Goriški muzej)

14. decembra se je tudi nemško vrhovno poveljstvo odločilo, da svoje enote začne premeščati iz italijanske fronte na zahodno fronto. 30. decembra je pred ustalitvijo fronte na reki Piavi potekala še zadnja večja bitka in hkrati edina, v kateri so sodelovale francoske enote. 47. francoska planinska divizija Chasseurs des Alpes (Alpski lovci) je z dobro pripravljenim napadom osvojila vrh Monte Tomba.

Po ustalitvi fronte na reki Piavi so nemški vojaki počasi, toda zanesljivo zapuščali tudi gorenjsko zaledje: »/.../ Vsa 12. divizija gre na francosko bojišče, prtljaga mora biti do 28. decembra v bližini Metza. /.../« Ostalo je le še nekaj vojakov, ki so s fronte vozili material in plen. V okolici Stare Loke je glavnina nemške vojske ostala še do začetka decembra, iz Križ pa so zadnji nemški vojaki odšli 23. decembra 1917. 10. novembra je Kranj zapustilo tudi poveljstvo 14. armade.

Dnevno časopisje je od druge polovice novembra 1917 bojem na reki Piavi posvečalo vse manj pozornosti. Senzacionalni naslovi kot »Premagane, preganjane italijanske množice se vale proti narasli reki Tilment«, »Laški polom pri Latisani; 60.000 Italijanov položilo orožje«, »Nova katastrofa italijanske armade« in »Italijani izgubili vse osvojeno ozemlje« so se vse bolj umikali političnemu dogajanju v monarhiji in tujini ter dnevnim novicam. Poročila o novih spopadih na reki Piavi niso več zasedala naslovnice časopisov, bila pa so tudi vse manj obširna in podrobna. Velika vojna je počasi, vendar zanesljivo vse bolj postajala nekaj

4 Kronika župnije Križe. Nadškofijski arhiv Ljubljana, 13. 12. 1917, str. 37.

Zahvala dežele Kranjske.

Deželni odbor kranjski je poslal Njegovemu Veličanstvu povodom sijajnih zmag na laškem bojišču sledečo brzojavko:

»Njegovemu cesarskemu in kraljevemu Apostolskemu Veličanstvu cesarju Karolu Dunaj.

Z navdušeno radostjo praznuje vojvodina Kranjska slavno zmago, ki so jo pod Najvišjim poveljstvom Vašega Veličanstva izvojevale naše hrabre čete nad verolomnim sovražnikom, ki je svoje poželjive oči uprl v našo deželo in skozi dve in pol leta s težkimi udarci hotel predreti njene meje.

Pa tudi v najtežjih vojnih časih ni omahovalo nikdar naše neomajljivo prepričanje, da naš Najvišji vojni gospod ne bo zapustil svoje vsikdar zveste kronovine in nas bo obranil sovražnega vpada.

Roparska roka, ki se je že stegala po svojem plenu, je sedaj mogočno odbita in naše zmagovalne armade neso daleč v sovražno deželo zmagovalno orožje Vašega Veličanstva.

Mora je odvzeta od naših prsi. Naše ljudstvo pozdravlja polno plamteče ljubezni svojega Odrešitelja z navdušeno hvaležnostjo, nanovo utrjeno v svojem zgodovinskem prepričanju; Resnično, Božja roka je s habsburško hišo!

K najvišjemu godu Vašega Veličanstva se združujejo vsa srca kranjske dežele v iskreni molitvi:

Bog ohrani, Bog obvari vsikdar v lavoru zmagovalja Vaše Veličanstvo, našega mogočnega in dobrotljivega vladarja!

Deželnega glavarja namestnik:
Dr. Lampe.«

Dalje je poslal deželni odbor brzojavno generalnemu polkovniku pl. Borojeviču nastopno častitko:

»Vojvodina Kranjska z burnim navdušenjem čestita Vaši Ekscelenci, zmagovalnemu vojskovodji. Skozi dve leti in pol so nakopičene množice verolomnega sovražnika naskakovale meje naše kronovine. A udar na udar, naskok za naskokom presilnega sovražnika se je razbil ob prsih naših hrabrih čet pod genialnim vodstvom Vaše Ekscelence, dokler se ni močna roka nezlomnega branitelja dvignila sama k maščevalnemu odločilnemu udarcu, v prvem napadu roparja premagala in daleč notri v sovražni deželi slavo avstrijskega orožja obnovila za vse čase z veliko sijajno zmago.

Vojvodina Kranjska je bila od početka neposredna priča nad vse požrtvovalnega in junaškega borenja, ki bo v svetovni zgodovini živelo kot krasen zgled zvestobe do cesarja in do domovine.

Skalni vrhovi našega vseh viharjem kljubujočega Krasa bodo za vse čase kot orjaški nerazrušni spomenik oznanjevali nemrljivi spomin svojega slavnega branitelja in v povestnici kronovine Kranjske bo za vse bodoče čase ime Vaše Ekscelence kot našega rešitelja slavljen med največjimi junaki domovine.

Bog daj Vaši Ekscelenci še nadalje svojo pomoč do zmagovalnega konca.

Deželnega glavarja namestnik:
Dr. Lampe.«

Odgovor generalnega polkovnika pl. Borojeviča.

Dr. Lampe je prejel sledeči odgovor: Globoko ginjen vsled čašteče me izjave deželnega odbora sem posebno srečen, ker sem nekoliko pripomogel, da sovražnik ni mogel stopiti na tla vojvodine Kranjske. — Gen. polkovnik pl. Borojevič.

vsakdanjega, nekaj kar sicer še vedno traja, vendar ne več na slovenskem ozemlju. Vsekakor pa je 12. soška bitka pokazala, da ob koncu leta 1917 še ni bilo znakov razkroja večnarodne avstro-ogrske armade in tudi slovenski vojaki so ostajali lojalni. Na drugi strani pa je vojno dogajanje konec leta 1917 in v začetku leta 1918 že napovedovalo neizbežno. Obe vojskujoči strani sta namreč gojili napačna pričakovanja o možnostih svoje vojske, kar je kasneje pripeljalo do žalostnega konca – do popolnega zloma avstro-ogrske monarhije in političnega ter socialnega nereda tako v Italiji kot Nemčiji.

Domoljub, 8. 11. 1917, št. 45, str. 529 in 530.

Požrtvovalnost
ne sme
prenehati:
Kranj v
letu 1917

» V tem
velikem času je
sveta dolžnost slehernega,
storiti kar more,
za javni
blagor.«¹

Dežela Kranjska je pred prvo svetovno vojno obsegala današnje Gorenjsko, Dolenjsko, Belo krajino in Notranjsko, v njenih mejah sta bili tudi Idrija in Vipava. Mesto Kranj je bilo pred prvo svetovno vojno glede na upravno razdelitev avstro-ogrske monarhije eno izmed 11 okrajnih glavarstev na Kranjskem. Po popisu prebivalstva iz leta 1910 je v Kranju in njegovem predmestju živel 4.108 prebivalcev, od tega 1.593 v mestu. Večina so bili Slovenci, za Nemce se je izreklo le 57 oseb. Kranjčani so se v desetletju pred prvo svetovno vojno pretežno preživljali z obrtjo, mlinarstvom, trgovino, sejmsko dejavnostjo in kmetijstvom, industrija je bila še slabo razvita. Nacionalno zavest so krepila številna društva, med katerimi je imela osrednjo vlogo Narodna čitalnica, ustanovljena leta 1863. V času prve svetovne vojne je bil župan Kranja Ferdinand Pollak, občinski svetovalci so bili dr. Valentin Štempihar (podžupan), Ignacij Fock, Franc Krenner in Ciril Pirc; občinski odborniki so bili Anton Adamič, Franc Ažman, Franc Crobath, Makso Fock, Ignacij Geiger, Anton Majdič, Josip Majdič, Ivan Potočnik, Lovro Rebolj, Vilko Rus, Janko Sajovic, Franc Šavnik, Anton Šinkovec, Josip Tajnik in Anton Zupan; namestniki občinskih odbornikov so bili Friderik Badiura, Ivan Česen, Rudolf Jereb, Ivan Kovačič, Ivan Masten, Leopold Puhar, Anton Režek, Ivan Schwarz in Franc Štirn.²

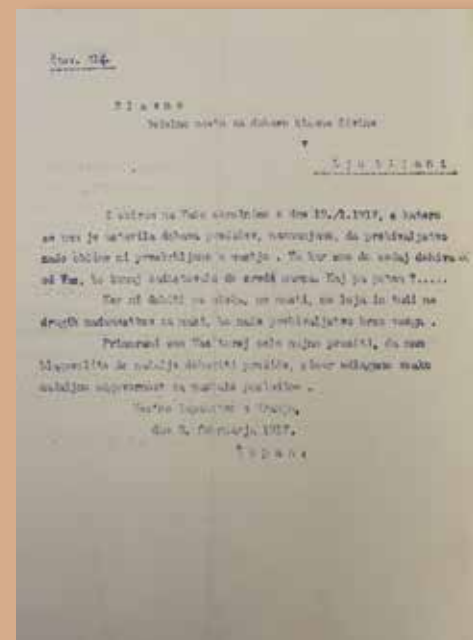
Z odprtjem soške fronte maja 1915 sta Kranjska in z njo Gorenjska postali njeno neposredno zaledje. V četrtem letu svetovne vojne, tj. letu 1917, je

Pogled na savski most v Kranju:
v ozadju grad Khislstein, cerkev
sv. Kancijana in Rožnenska cerkev.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

bilo tudi na Gorenjskem prisotno vse večje pomanjkanje hrane in Gorenjci so se vse večkrat spraševali, kdaj bo vojne konec in kdaj bo končno prišel mir. Okrajno glavarstvo v Kranju je od začetka vojne skoraj vsak dan izdajalo razglase, s katerimi je v interesu javnega reda in miru obveščalo svoje prebivalce o različnih zadevah, od cen za meso, mast, žito, mleko in sladkor, do obvezne oddaje prašičev, konfiskacije konj za potrebe soške armade in naborov črnovojn timer. Razglasi so morali biti izobešeni na vseh oglasnih deskah po občinah. Leta 1917 je zlasti primanjkovalo slanine in masti za zabelo, zato sta tako okrajno glavarstvo v Kranju kot kranjski župan na Kranjsko deželno mesto za dobavo klavne živine v Ljubljani večkrat nasloвила prošnjo za dobavo prašičev, vendar sta bila večinoma neuspešna: »Naznaniti vam moramo, da kontingenta prašičev odslej ne bomo mogli več dobiti, ker je prašičev zmanjkalo ter se je sezona prašičev v glavnem že končala. Kolikor bo še dobiti prašičev jih bo treba dati vojaštvu in pa industrijskim krajem, kjer trpi prebivalstvo na najhujšem pomanjkanju masti. V ostalih občinah, med katere spada tudi Vaša občina, pa je primeroma z drugimi kraji kolikor toliko prebivalstvo že itak preskrbljeno z mastjo brez našega kontingenta. /.../«³ Aprozivacijski odbor mesta Kranja je na svoji seji, dne 17. decembra 1917, soglasno sklenil, da naj občina oziroma kranjski župan pri okrajnem glavarstvu v Kranju doseže, da se bo mast, ki jo bodo prašičerejci v tej občini oddali, porabila za preskrbo mesta in se razdelila tistim prebivalcem, ki jo najbolj potrebujejo:

Leta 1917 je primanjkovalo predvsem
slanine in masti za zabelo.

(ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

¹ Gorenjec, 11. 6. 1915, št. 24, str. 1.

² Mravlja, Mija: Zapisniki občinskega odbora mesta Kranja leta 1919. V: Zbornik ob devetdesetletnici Arhiva. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1988, str. 150.

³ SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 1421, dopis Kranjskega deželnega mesta za dobavo klavne živine v Ljubljani kranjskemu županstvu z dne 19. 1. 1917.

Bele pšenične moke je v zaledju Gorenjske zmanjkalo že v začetku leta 1915 in v Majdičevem mlinu so mlieli zlasti rženo in ječmenovo moko.

(ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

»/.../ Kakor se je že večkrat poročalo, je okrog 2000 tukajšnjega prebivalstva že od mesece marca 1917 popolnoma brez vsake masti in zabele. Razmere postajajo od dne do dne vedno slabše in neznosnejše tako, da se je bati zelo resnih posledic; kajti prebivalstvo se nikakor ne bo moglo še nadalje vzdržavati popolnoma brez zabele in masti, posebno še, ker tudi drugih najpotrebnejših živil občutno primanjkuje. Ako ne bo merodajna oblast pravočasno priskočila na pomoč in preskrbela vsaj nekaj masti in špeha, je pogin onih slojev, ki sami nimajo prašičev, neizogiben. Hiranje in pešanje prebivaljstva, posebno srednjih in delavskih slojev, je pa že itak dalje časa očitvidno. V okolici pri kmetih pa niti za drag denar ni dobiti ne špeha še manj pa masti, vzrok slaba letina in veliko število vojaštva, ki je v okolici pobralo vso razpoložljivo mast in slanino. Vsled slabe letine je tudi v tej občini prav malo prašičev in še ti so skoraj sami peršuti, mastnjakov pa sploh ni, tako da je pričakovati le malo špeha in masti, ki se bo morala oddati vsled tamuradnega razglasa. Z ozirom na navedeno prosi mestna občina v imenu prebivaljstva in aprovizirnega odbora za dovoljenje, da se sme slanina odnosno mast, ki bo oddana pri tukajšnjem aprovizirnem mestu, porabiti tudi za aproviziracijo našega mesta in razdeliti med najbolj potrebno prebivaljstvo.«⁴

Primanjkovalo pa je tudi drugih živil in potrebščin, zlasti bele pšenične moke, mleka, sladkorja in petroleja. Februarja 1917 je v Kranju močno primanjkovalo pšenične moke, zato je Zavod za promet z žitom ob času vojne, podružnice v Ljubljani za Vojvodino Kranjsko, mestno županstvo opozarjalo, naj moko za kruh uporablja le za bolnike in stare ljudi. Moko in mlevske izdelke je mestnemu županstvu dobavljal valjni mlin Vinka Majdiča, ki je naročila prejemal od Zavoda za promet z žitom ob času vojne, podružnice v Ljubljani za Vojvodino Kranjsko.⁵ Zaradi pomanjkanja sladkorja je okrajno glavarstvo v Kranju izdalo razglas,⁶ v katerem je bila zapovedano, da je sladkor prepovedano uporabljati za izdelovanje umetnih sadnih sokov, limonad, pokalic in brezalkoholnih okrepčil, punčev, likerjev, sladkih žganih opojnih pijač ter izdelkov za kozmetiko. Prav tako v gostilnah in kavarnah niso smeli sladkati kave, kakava ali čokolade, sladkorja gostom sploh niso smeli ponuditi! Če so imeli gostilničarji na zalogi še kaj sladkorja, so morali količino naznaniti okrajnemu glavarstvu. Kot nadomestilo za sladkor so morali uporabljati saharin, »ki pa je 550-krat sladkejši kot sladkor« in na katerega je vlada uvedla monopol in fiksirala cene, prodajal pa se je v lekarnah. Deželna vlada je z razglasi določala najvišje dopustne cene za kilogram sladkorja in leta 1917 je bila cena enega kilograma različnih vrst potrošnega sladkorja v Kranju in v vseh krajih sodnega okraja Kranj (razen občine Naklo in Šenturške Gore) naslednja:⁷

4 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 5183, t. e. 324, dopis z dne 27. 12. 1917.
5 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 1421, dopisi z dne 16. 1., 22. 3. in 14. 4. 1917.
6 SI_ZAL_ŠKL/0063, Občina Škofja Loka, t. e. 65, razglas z dne 30. 4. 1917.
7 Prav tam, razglasi z dne 14. 2., 13. 4. in 24. 10. 1917.

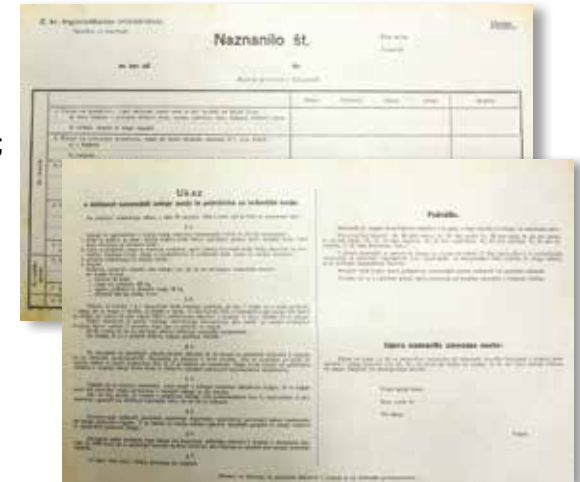
- prečiščen sladkor v velikih grudah: najnižja cena 115 vinarjev, najvišja cena 146 vinarjev;
- prečiščen sladkor v malih grudah, 3 in 5 kilogramov: najnižja cena 116 vinarjev, najvišja cena 147 oziroma 148 vinarjev;
- kocke v kartonih, 5 kilogramov: najnižja cena 118 vinarjev, najvišja cena 151 vinarjev;
- moka iz prečiščenega sladkorja v vrečah, 100 kilogramov: najnižja cena 118 vinarjev, najvišja cena 153 vinarjev;
- kocke in moka iz prečiščenega sladkorja v zabojih, 50 kilogramov: najnižja cena 120 vinarjev, najvišja cena 155 vinarjev;
- kocke in kristalne kocke v zabojih, 50 kilogramov: najnižja cena 126 vinarjev, najvišja cena 156 vinarjev;
- prečiščen kristalni sladkor v vrečah, 100 kilogramov: najnižja cena 118 vinarjev, najvišja cena 153 vinarjev.

Deželna vlada je nadzorovala tudi porabo petroleja, ki se ga je lahko uporabljalo le za razsvetljavo. Petrolej v Kranju so smeli prodajati le tisti trgovci, ki jih je določilo okrajno glavarstvo, prodajati pa so ga smeli le določenim industrijskim in obrtnim podjetjem, rudarskim in poljedelskim obratom, javnim uradom, bolnišnicam, za javno razsvetljavo ... Za občino Kranj so petrolej lahko prodajali trgovci Franc Dolenc, Josip Majdič, Valentin Krajnc in Jernej Kušlan.⁸

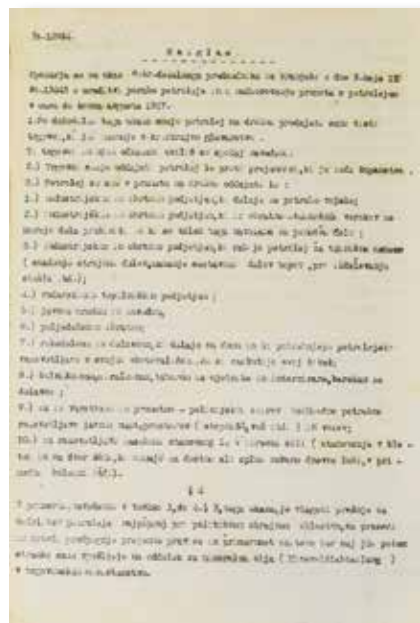
V letu 1917 je na Kranjskem zelo primanjkovalo tudi usnja in podplatov za obutev, saj se je po navodilih »usnje vseh vrst, ki se nahaja pri strojarjih in trgovcih v okolišu političnega okraja Kranj« zaseglo »v prid c. in kr. Vojaške uprave.«⁹

»/.../ Po celi deželi je zavladdo občutno pomanjkanje usnja in bati se je, da bo velik del prebivalstva bodočo zimo brez obutvi. Od usnjarjev blaga ni dobiti razen potom posebne organizacije, ki jo je ustvarila centralna vlada. /.../«¹⁰ Zato je usnje postalo zelo zaželen in dragocen material. Kot nadomestek so predlagali čevlje z lesenimi podplati in predelavo starega usnja: »/.../ Zraven teh usnjarskih nadomestkov pa se kaže na najracionalnejšo izrabo gotovo še v večjih količinah nahajajočega se starega obuvala. Vojaška uprava pusti že sedaj čevlje iz navedenih usnjarskih nadomestkov kakor tudi staro obuvalo, katero ni več rabljivo, izdelovati oziroma strokovnjaško popravljati v posebno v ta namen zgrajenih delavnicah. Vse čete zaledja in tudi etapne čete se preskrbujejo le s takim popravljenim in iz odpadkov narejenim obuvalom, zaradi česar naj tudi civilno prebivalstvo izrabi vsak usnjarski odpadek. /.../«¹¹

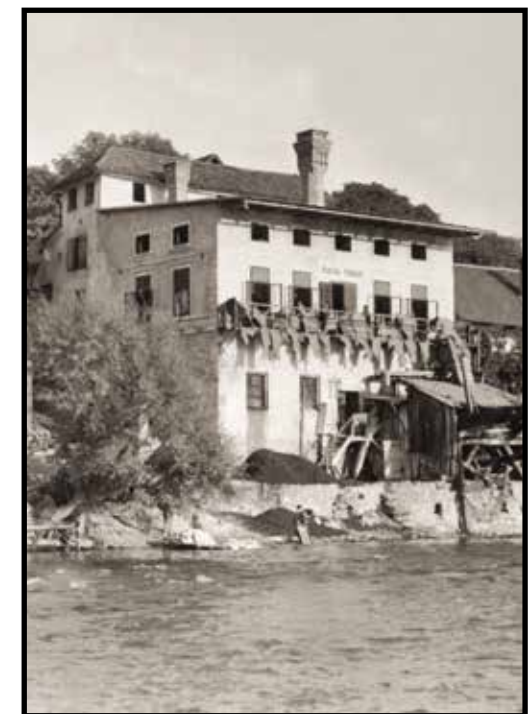
8 Prav tam, razglasa z dne 12. 5. in 18. 9. 1917.
9 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 1410, razglas z dne 1. 12. 1915.
10 Prav tam, okrožnica z dne 5. 9. 1916.
11 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 5283, t. e. 324, razglas z dne 13. 2. 1917.

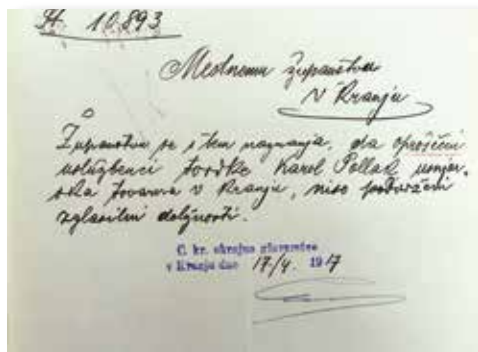
Ukaz o dolžnosti naznanjanja zalog usnja. Stanje zalog usnja so sporočali na posebnih obrazcih za naznanilo. (ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

Razglas o ureditvi porabe petroleja, 12. maj 1917. (ZAL, Enota v Škofji Loki)

Rakovčeva usnjarna, med prvo svetovno vojno. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Usnjar Karel Pollak je bil oproščen vojaške službe. (ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

Zahvala Podružnice za goriške begunce v Kranju ob organizaciji dobrodelnih koncertov. (Sava, 17. 2. 1917, št. 7, str. 3)

Denar so zbirali tudi za oslepele vojake.

(Sava, 23. 6. 1917, št. 25, str. 3)

V Kranju so bili s strani oblasti poverjeni čevljarji Franc Rakovc, Ivan Potočnik, Karol Strniša in Franc Zadražnik,¹² usnjarji pa Ivan Rakovc, Karel Pollak, Ivan Polčič in Martin Tome.¹³ Bili pa so tudi oproščeni vojaške službe.

Kljub slabim življenjskim razmeram in vsesplošnemu pomanjkanju pa v Kranju tudi leta 1917 niso pozabili na dobrodelnost. Za goriške begunce so prirejali koncerte in gledališke igre, podpirali so sklad za vojaške vdove in sirote, kranjski občinski odbor in posamezniki so darovali denar za oslepele vojake ... Največji val beguncev je sprožila vzhodna fronta in s prvimi begunci iz Galicije so se v mestu srečali že leta 1914. Po odprtju soške fronte pa so v Kranj in njegovo okolico začeli prihajati prvi primorski begunci, ki jih je z domov pregnala vojna z Italijo. Podružnica za goriške begunce v Kranju je koncerte za goriške begunce organizirala v Ljudskem domu (danes Prešernovo gledališče Kranj), gledališke predstave pa so prirejali v Narodni čitalnici. V mestu so potekale tudi druge dobrodelne akcije za pomoč beguncev in o eni izmed njih je poročal tudi časopis *Sava*: »Božičnica za siromašne otroke goriških beguncev. Dne 6. t. m. na dan sv. Treh kraljev so se sešle v Kranju mestne gospe in gospice ter ustanovile odbor, ki ima nalogo nabirati mile darove za siromašne otroke, goriških beguncev bivajočih v mestu in okolici. Vrle odbornice so takoj pričele z nabiranjem in v malo dneh kljub grdemu vremenu nabrale mnogo živil in gotovine. Za nabrani denar so nakupile tkanine za perilo, krojile in šivale po dnevi in po noči. V osmih dneh so vse to izvršile in dne 14. t. m., točno ob treh popoldne priredile "Božičnico" v Ljudskem domu, kjer so se že zbrali siromašni otroci-begunci s svojimi materami. Poleg teh so došli odborniki podružnice posredovalnice goriških beguncev, mnogo gospej in gospodičen, ki so v ta blagi namen prispevale, in veliko drugega občinstva. Zastor se odpre, otroci osupnejo zagledavši prekrasno drevesce, polno lučic, sladšic in drugega. Hkrati nastopi dekllica-begunka in v verzih pozdravlja odhajajočega gospoda dekana Koblarja. Nato spregovori g. dekan slikajoč bedo in nesrečo beguncev ter izrazujoč nado, da bi se mogli kmalu vrniti na svoj dragi dom, kojega težko pogrešajo; omenja obilnih darov, katere so jim blage gospe in gospice preskrbele, da jih nekoliko razvesele. G. kaplan Komlanec našteva zasluge, katere si je gospod dekan stekel za bedne begunce. Nato se prične razdelitev daril. Vzdoroščeni otroci sprejemajo hvaležno obilne in bogate darove. – S perilom, jestvinami in pecivom je bilo obdarovanih 80 otrok. – Blage odbornice, ki se niso strašile ne truda ne grdega vremena, so bile gospe: Dolenc, Schitnik, Simon, Marenčič, Savnik in gospice: Grošelj, Rooss in Prevč. Tem sta šli na roko gospici Mohor in Klinar. /.../«¹⁴

Za oslepele vojake se je nabralo pri domačem koncertu malih gojencev pri gosp. Katinki Jugovic v nedeljo, 17. junija 1917 K 35.

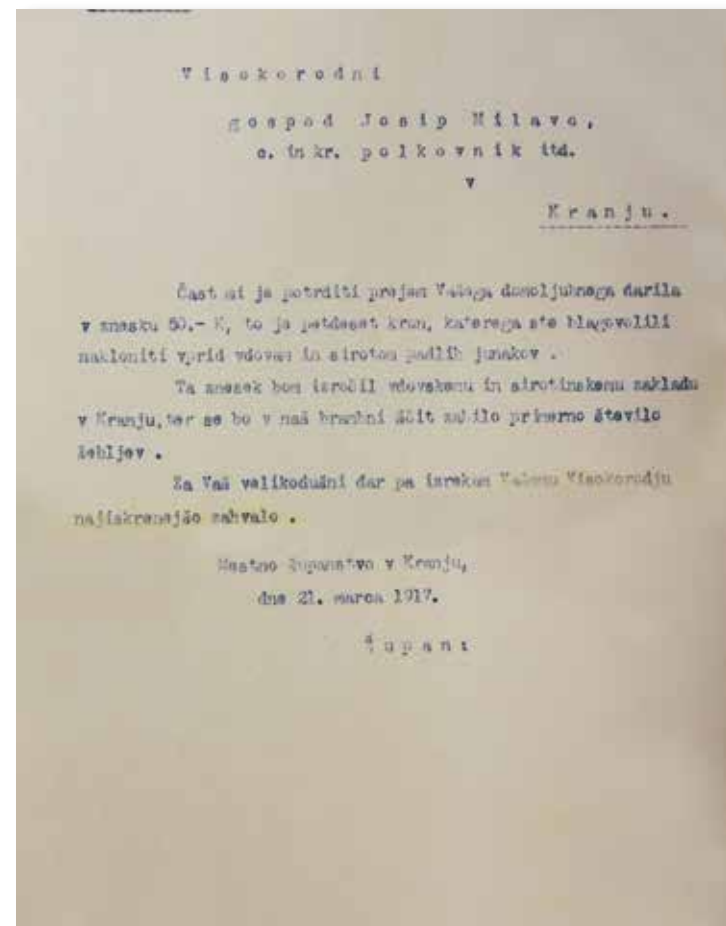
¹² SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 1410, razglas z dne 9. 9. 1916.

¹³ SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 5283, t. e. 324, dopis z dne 10. 1. 1917.

¹⁴ Sava, 20. 1. 1917, št. 3, str. 3.

V Ljudskem domu so organizirali v času od 9. do 14. aprila tudi teden za vdove in sirote, darovana sredstva pa so namenili skladu za vojaške vdove in sirote: »/.../ Minulo soboto se je vršil v dvorani Ljudskega doma koncert, ki je v vseh točkah kar najizbornejše vspel. Občinstvo se je odzvalo plemenitemu patrijotičnemu namenu v najpopolnejši meri. Vkljub najslabšemu vremenu je vse tekmovalo, da doseže za ta namen kar največ more. Deklice so pod vodstvom voditeljice gdč. Franje Jugoviceve z vnemo prodajale znake, dečki pod vodstvom voditelja g. Franca Ivanca pa listke za tombolo, ki se je vršila v nedeljo pop. vkljub vetru in dežju pod vodstvom prost. gas. in reš. društva. Zvečer je napolnilo občinstvo kavarno g. Zdravko Krajnca, kjer so odbornice podružnice Rdečega križa pod vodstvom ge. Marije Kušarjeve nudile občinstvu najraznejših okrepčil, stregle pa so gostom s priznано spretnostjo kranjske gospodične. Častniški zbor iz Kranja in okolice je bil polnoštevilno zastopan in ni čudo, da je umetniška godba, ki je nad vse izbornu svirala povzdignila pete in da so z dražestnimi prodajalkami zavrteli v plesu do ranega jutra.«¹⁵

¹⁵ Sava, 21. 4. 1917, št. 16, str. 3.

Posebna oblika dobrodelnosti je bil t. i. brambni ščit, ki ga je občina Kranj naročila leta 1915. Denar za vdove in sirote padlih vojakov so zbirali tako, da so prodajali žebličke, ki so jih potem darovalci slovesno zabili v ščit. (ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

Išče se
boljši hlapec
(tudi starejši), vojaštine popolnoma prost, kot skladišnik, za špecerijsko trgovino F. Dolenz, Kranj

Ivan Levičnik
Očala in ščipalnice vsake vrste po zelo nizkih cenah.
Popravila izvršuje točno in solidno.
urar in trgovec v Kranju, v g. dr. Štempiharjevi hiši.
Največja zaloga ur, zlatnine in srebrnine
Najnižje cene brez konkurence. :: Solidna postrežba.

Najboljša kosa sedanosti

je
Gorenjska kosa

katera je izdelana iz najfinjše srebno-jeklene tvarine (Silberstahl). Kdor je že kosil ali poskusil srebno-jekleno „Gorenjsko koso“, jo bode vsakemu najtopleje priporočal ter nikdar več druge vrste rabil, za katero se jamči (ali garantira), torej kdor se ni kosil z „Gorenjsko koso“, naj takoj piše po njo, katera se pa dobita edino v

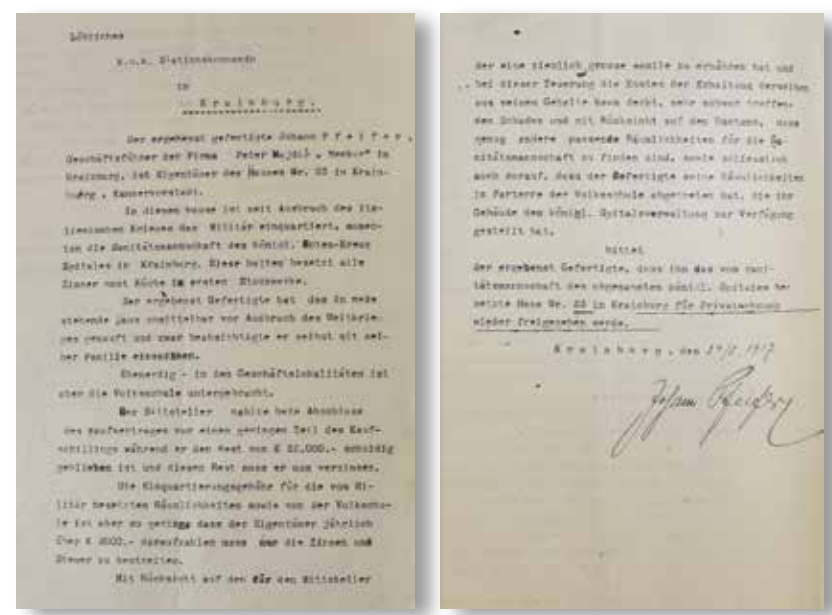
Prvi gorenjski razpošiljalni IVAN SAVNIK, KRANJ.

„GORENJSKA KOSA“ je zelo priporočljiva tudi za ženske, ker je lahka kot pero. 17 24-3

60	65	70	75	80	cm dolga
6	6 1/2	7	7 1/2	8	pesti

„GORENJSKA KOSA“ 2 60, 2 70, 2 80, 2 90, 3 — K

Da je „GORENJSKA KOSA“ najboljša, je dokaz, ker se zahteva po vseh avstro-ogrskih deželah ter je vsakemu na razpolago mnogo pohvalnih pisem.

Zdravniško osebje poljske bolnišnice Rdečega križa je v hiši Janeza Fajfarja zasedlo skoraj vse prostore, razen kuhinje v prvem nadstropju. Pritličje te hiše je bilo namenjeno tudi ljudski šoli. Njen lastnik je poveljstvo v Kranju prosil, naj njegovo hišo njegovi družini ponovno prepusti v zasebno rabo in da naj za zdravniško osebje poišče kakšne druge prostore, ki jih je bilo po njegovem mnenju v mestu dovolj. (ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

Prva svetovna vojna je nedvomno spremenila poslovni utrip Kranja. Kljub temu pa so še vsaj leta 1917 v mestu delovali naslednji trgovci in obrtniki:

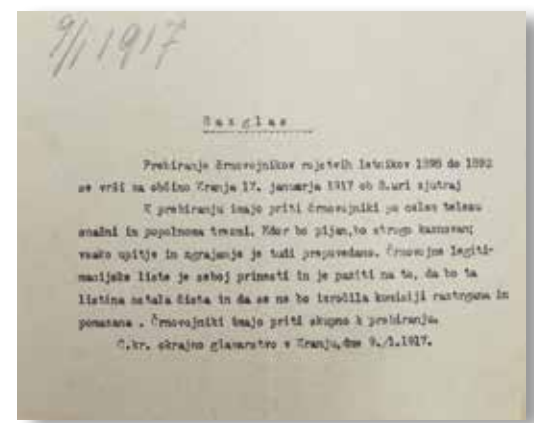
- trgovina z železnino, deželni pridelki, barvami, steklom in porcelanom Franc Berjak na Glavnem trgu 1;
- trgovina z mešanim blagom Colnar na Prešernovi ulici 1;
- trgovska hiša in veletrgovina Ivan Savnik na Glavnem trgu 3;
- trgovina s tkaninami Ferdinand Sajovic na Prešernovi ulici 11;
- Čadeževa pekarna na Prešernovi ulici 13;
- urar Rudolf Rus na Prešernovi ulici 13;
- urar Ivan Levičnik na Prešernovi ulici 15;
- kavarna Jäger na Prešernovi ulici 17 (kasneje znana kot Mestna slaščičarna);
- trgovina s tkaninami Franc Crobath na Prešernovi ulici 2;
- lekarnar Karel Šavnik na Prešernovi ulici 6;
- trgovina s špecerijo Franc Dolenc na Prešernovi ulici 12;
- trgovina z molitveniki Marija Bizjak na Prešernovi ulici 14;
- krojač Anton Rešek na Prešernovi ulici 14;
- dežnikarstvo Pečnik na Prešernovi ulici 16;
- trgovina s tkaninami Pirc na Glavnem trgu 5 (v Petrčkovi hiši);
- medicinarstvo in slaščičarstvo Janko Šink na Glavnem trgu 11;
- trgovina s steklom, porcelanom in mešanim blagom Ferdinand Hlebš na Glavnem trgu 17;
- trgovina s tkaninami Logar Kalan na Glavnem trgu 21;
- brivec, lasuljar in maniker Valentin Rozman na Glavnem trgu 10;
- klobučarstvo Alojzij Pečnik na Tomšičevi ulici 32;
- Likozarjeva špecerija v Jenkovi ulici 2;
- mesnica Matija Goloba na Maistrovem trgu 7;
- špecerija Puppo na Maistrovem trgu 12;
- veletrgovina Merkur Petra Majdiča na Koroški cesti 1.

Tomazevo ŽLINDRO in druga umetna GNOJILA
priporoča po najnižjih cenah
veletrgovina „MERKUR“
Peter Majdič, Kranj.

Časopisni oglasi kranjskih trgovcev in obrtnikov (Gorenjec in Sava, 1914-1917)

Zaradi dolgotrajnih bojev na soški fronti, ki so zahtevali čedalje večje število vojakov, so bili leta 1917 tudi vse pogostejši vpoklici črnovojniki na fronto. Tako se je v Kranju 17. januarja¹⁶ vršilo prebiranje črnovojniki letnikov od 1892 do 1898 in 5. septembra¹⁷ letnikov od 1897 do 1899. Sicer je bilo v Kranju in njegovi okolici pretežni del leta 1917 nastanjeno precejšnje število vojaštva, ki je prebivalcem povzročilo kar nekaj škode. Kranjsko županstvo je prebivalcem svetovalo, naj nastalo škodo nemudoma naznanijo poveljnikom tistih čet, ki so škodo povzročile oziroma če to ni bilo mogoče, naj prošnje za povrnitev škode naslovijo na mestno županstvo. V Kranju je delovala tudi poljska bolnišnica št. 3 ogrskega Rdečega križa, »Feldspittal No. 3 des ung. rot. Kreuzes«.¹⁸ Avgusta 1917 je bilo zdravniško osebje te bolnišnice nastanjeno v hiši št. 23 v kokrškem predmestju. Lastnik hiše je bil Janez Fajfar (Pfeifer), poslovodja trgovske družbe Merkur, ki je bila v lasti Petra Majdiča.¹⁹

V času priprav na skupno nemško-avstro-ogrsko ofenzivo proti Italijanom je septembra koncentracija vojaštva v Kranju močno narasla. V Kranj so po železnici dovažali vojaški material, v njegovo okolico pa so nemške čete pripeljale tudi lovska in izvidniška letala, ki naj bi odkrivala italijanske obrambne položaje in jim preprečevala preletavati zaledje. V ta namen so na Laborah pri Kranju vzpostavili začasno vojaško letališče, kjer so postavili tudi hangarje. V mestu je bil od 9. septembra do 10. novembra 1917 sedež poveljstva 14. nemško-avstro-ogrske armade, ki je bila sestavljena iz sedmih nemških in petih avstro-ogrskih divizij. Poveljstvo 14. armade se je nastanilo

Razglas, ki je naznanjal nabor črnovojniki v Kranju. (ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

16 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 1421, razglas z dne 9. 1. 1917.
17 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 5183, t. e. 324, razglas z dne 23. 8. 1917. 5. septembra 1917 je prebiranje črnovojniki potekalo za občine Tržič, Križe, Sv. Katarina, Kovor, Sv. Ana, Kranj, Hrastje, Stražišče, Predoslje, Naklo, Sv. Jošt, Mavčiče, Smlednik, Preddvor, Šenčur, Voglje, Velesovo in Cerklje. Takrat so morale biti v Kranju vse gostilne do 12. ure zaprte.
18 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 5183, t. e. 323, račun z dne 1. 5. 1917 in dopis z dne 30. 4. 1917.
19 SI_ZAL_KRA/0002, Občina Kranj, a. e. 5183, t. e. 324, dopis z dne 27. 8. 1917.

V času priprav na 12. soško bitko so bile na gaštejskem travniku ob Savi postavljene barake, ki so služile kot začasno vojaško skladišče. Poleg njih so bili privezani konji, ki so vpreženi v voze, na fronto prevažali vojaški material. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Poimenski seznam Kranjčanov, ki so za potrebe vojaštva posodili lavorje in stole. (ZAL, Enota za Gorenjsko Kranj)

v stavbi kranjske gimnazije, prisotnost vojakov je označevala štirioglata zastava.²⁰ Kranjčani so septembra vojaškim oblastem za opremo prostorov gimnazije posodili veliko pisalnih miz, stolov, omar, umivalnikov in lavorjev.²¹ Za predmete, ki so jih Kranjčani posodili, so prejeli potrdila, vračati pa so jim jih začeli novembra. Ko je bila gimnazija v prvi polovici novembra zopet namenjena šolski dejavnosti, je bilo ugotovljeno, da je v stavbi po odhodu vojakov manjkalo nekaj inventarja: 1 vedro, 18 klopi, 1 pult, 1 stojalo za obleke, 16 luči, 3 ogledala, 1 umivalnik, 4 vrtno klopi in 37 stolov.²² Nemški častniki so bili nastanjeni po gostilnah in stanovanjih domačinov, lastniki stanovanj pa so za čas njihove nastanitve prejeli plačilo. Del avstro-ogrskih vojakov pa je bil nastanjen tudi v stavbi Ljudskega doma, kjer je po odhodu vojakov nastalo za 500 kron škode. Izobraževalnemu društvu v Kranju je bilo namreč ukradenih 5 usnjenih hlač, ki so jih kot kostume uporabljali v gledaliških predstavah, škodo v višini 1.600,65 kron pa je novembra prijavil tudi Franc Kuralt, posestnik v Kranju.²³

20 Klavora, Vasja: *Kranj – sedež poveljstva nemške 14. armade, septembra in oktobra 1917*. V: *Kranjski zbornik*. Kranj: Mestna občina, 2015, str. 68.
 21 SI_ZAL_KRA/0002, *Občina Kranj*, a. e. 1421.
 22 Prav tam: s strani Mestne občine sta bila ob pregledu stanja prisotna občinska odbornika Janko Sajovic in Franc Ažman, s strani vojaških oblasti pa podčastnik Schmidt.
 23 SI_ZAL_KRA/0002, *Občina Kranj*, a. e. 5183, t. e. 324, dopis z dne 17. 11. 1917.

Poleg poveljnika 14. armade, generala Otta von Belowa, ki je 16. septembra prvič obiskal Kranj, je septembra in oktobra mesto obiskalo še nekaj drugih visokih častnikov, pomembnih za načrtovanje 12. soške bitke: general poročnik Krafft von Dellmensingen, poveljnik Soške armade general polkovnik Borojevič in polkovnik Petersen, ki je poveljnika seznanil z načrtovano uporabo bojnega plina pri Tolminu in Bovcu. Von Below je bil med svojim bivanjem v Kranju verjetno nastanjen v Jezerškovi vili. Ko so vilo po drugi svetovni vojni temeljito obnovili, so v njej naleteli na številne telefonske napeljave, kar daje slutiti, da je v času preboja pri Kobaridu v njej bival pomemben vojaški poveljnik.

Von Below je v Kranju več časa preživel oktobra. Toda ni miroval, saj je obiskoval tudi druge kraje na Gorenjskem (Kranjsko Goro in Bohinjsko Bistrico), kjer je bilo nameščeno vojaštvo, predvideno za ofenzivo. Od prihoda v Kranj oktobra je bil skoraj vsak dan na poti, dobro je spoznal območje načrtovanega napada, vse komunikacije iz zaledja in tudi armadne skupine ter njihove poveljnike. Von Below in poveljniki armadnih skupin podmaršal Scotti in generala Stein ter Berrer so sprva načrtovali, da bi v začetku ofenzive armadno taktično poveljstvo namestili na Kobilji glavi. Pozneje so to misel opustili, saj je bilo armadno poveljstvo v Kranju oddaljeno le nekaj več kot 45 kilometrov zračne razdalje, poleg tega pa je bilo z neposrednimi radijskimi ter telefonskimi povezavami povezano s posameznimi opazovalnimi točkami od Tolmina do Bovca. Von Below je že prvega dne ofenzive v poveljstvo prejel obvestila o poteku bojev, zlasti s pomembnega opazovališča na Kobilji glavi, ki je bilo s Kranjem povezano z neposredno radijsko in telefonsko zvezo.

Na vojaško letališče na Laborah so pripeljali tudi letala tipa albatros. To so bila dvokrilna letala, ki so jih uporabljali za izvidniške polete.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Častniki in piloti so bili nastanjeni tudi v Šempetrski graščini (Schrottenturnu) v Stražišču pri Kranju. (Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Zbirališče italijanskih vojnih ujetnikov pri savskem mostu v Kranju jeseni 1917.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

25. oktobra je armadno poveljstvo v Kranju obiskal cesar Karel. Ob njegovem obisku so se pogovarjali tudi o nadaljevanju operacij v Furlanski nižini. Nemškim in avstro-ogrskim enotam je uspelo le v štirih dneh 12. soške bitke uspešno izvesti napad, kljub temu da so bili v primerjavi z Italijani v podrejenem položaju glede na število in opremljenost vojakov prav na tistem delu fronte, kjer so izvedli preboj. Po uspešnem preboju fronte so se konec oktobra in v začetku novembra 1917 v Kranj začele zgrinjati nepregledne množice italijanskih vojnih ujetnikov. Ker so armadne skupine že 28. oktobra zasedle Čedad in napredovale proti Vidmu, se je izkazalo, da bi premiku enot moralo slediti tudi poveljstvo. Von Below se je odločil, da del armadnega poveljstva iz Kranja preseli v Videm. 29. oktobra ob 8. uri zjutraj je prvi del poveljstva 14. armade zapustil Kranj. Odšli so von Below, Krafft von Dellmensingen in večina častnikov s spremstvom, ostal je le del armadnega poveljstva in častniki za oskrbo. Poveljstvo 14. armade je nato 10. novembra 1917 tudi uradno preneslo svoj sedež iz Kranja v Vittorio Veneto, prizorišče zadnje bitke v prvi svetovni vojni.

Italijanski vojni ujetniki na starem gaštevskem klancu jeseni 1917.

(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Viri

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

Kronika župnije Begunje na Gorenjskem, 1917

Kronika župnije Besnica, 1917

Kronika župnije Kokra, 1917

Kronika župnije Koroška Bela, 1917

Kronika župnije Križe, 1917

Župnišče v Begunjah na Gorenjskem

Kronika župnije Begunje na Gorenjskem, 1917

Župnišče v Kropi

Kronika župnije Kropa 1914–1919

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj

ZAL, KRA 2, Občina Kranj

ZAL, TRŽ 38, Fond Peko Tržič, 1907–1997

Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota v Škofji Loki

ZAL, ŠKL 63, Občina Škofja Loka

ZAL, ŠKL 291, Zbirni fond 1603–2009

ZAL, ŠKL 318, Evgen Burdych, Škofja Loka, 1903-1950

Časopisi

Amerikanski Slovenec, 1917

Bogoljub, 1917

Delavec, 1917

Domoljub, 1917

Edinost, 1917

Gorenjec, 1914–1916

Gostilničar, 1917

Ilustrirani glasnik, 1914–1918

Ilustrirani Slovenec, 1925

Kmetovalec, 1917

Koledar družbe sv. Mohorja, 1917

Orjuna, 1925

Sava, 1914–1917

Slovenec, 1915, 1917 in 1927

Slovenski narod, 1917 in 1918

Slovenski trgovski vestnik, 1918

Slovenski gospodar, 1917

Tedenske slike, 1917

Elektronski viri

<https://www.dlib.si>

Ehrenpreis, Petronilla: *Press/Journalism (Austria-Hungary), V: 1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War* (ur. Ute Daniel ... [et al.]). Freie Universität: Berlin, 8. 10. 2014. DOI: 10.15463/ie1418.10130.

<https://i.redd.it/lyap9rsg2ky.jpg>, datum vira: 29. 6. 2017.

https://sl.wikipedia.org/wiki/Karel_Triller#/media/File:Karel_Triller.jpg, datum vira: 17. 7. 2017.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/9e/Otto_von_Below_LOC.jpg/640px-Otto_von_Below_LOC.jpg?1505127460546, datum vira: 11. 9. 2017.

Mugerli, Marko. *Vojna industrija. V: V zaledju soške fronte*. Dostopno na http://www2.sistory.si/publikacije/razstave/V_zaledju_soske_fronte/ch07.html, datum vira: 22. 5. 2017.

Tepperberg, Christoph: *War Press Office (Austria-Hungary). V: 1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War* (ur. Ute Daniel ... [et al.]). Freie Universität: Berlin, 22. 10. 2015. DOI: 10.15463/ie1418.10749.

Repe, Božo: *Slovenci in prva svetovna vojna*, http://www.100letprve.si/i_svetovna_vojna/slovenci_in_1_svetovna_vojna/, datum vira: 7. 4. 2017.

Literatura

Aljaž, Jakob: *Dovška župnijska kronika 1889–1923*. Dovje-Mojstrana: Planinsko društvo, 1989.

Ambrožič, Matjaž: *Vpliv prve svetovne vojne na ljudi, delovanje cerkve in politično dogajanje v ljubljanski škofiji. V: Prva svetovna vojna in cerkev na Slovenskem*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2015, str. 167–213.

Ambrožič, Matjaž: *Zvonarstvo na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino cerkve pri Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, 1993.

A call to arms: propaganda, public opinion, and newspapers in the Great War (ur. Troy R. E. Paddock). Westport (Conn.): Praeger, 2004.

Brate, Tadej: *Tehniška opremljenost kovaške zadruga v Kropi, kasneje tovarne Plamen od nastanka do podržavljenja po drugi svetovni vojni. V: Vigenjc: glasilo Kovaškega muzeja v Kropi*, leto 4, 2004, str. 37–43.

Bruckmüller, Magdalena: *Die Musik im Ersten Weltkrieg zwischen Propaganda, Unterhaltung, Völkerverständigung, Nationalismus und Ablenkung. V: Zgodovinski časopis*, letnik 69, leto 2015, št. 1/2, str. 124–160.

Budkovič, Tomaž: *Bohinj 1914–1918: med fronto in zaledjem*. Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva založba, 1999.

Budkovič, Tomaž: *Gorenjska kot zaledje soškega bojišča. V: Gorenjska 1900–2000*. Kranj: Gorenjski glas, 1999, str. 238–241.

Budna Kodrič, Nataša: *Prva svetovna vojna iz župnijskih kronik, leto 1917. V: Loški razgledi*, letnik 44, leto 1997, str. 91–107.

Buxbaum, Elisabeth: *Des Kaisers Literaten: Kriegspropaganda zwischen 1914 und 1918*. Wien: Steinbauer, 2014.

Ciperle, Josip: *Kranjska dežela*. Ljubljana: samozaložba, 1899.

Cornwall, Mark: *The undermining of Austria-Hungary: the battle for hearts and minds*. Basingstoke: Macmillan, 2000.

Černe, Vid: *Borovška vas: monografija o Kranjski Gori: prispevek*. Kranjska Gora: Turistično društvo, 1992.

- Čop, Vitomir: *Slovenski kovanci in bankovci v 20. stoletju*. Ljubljana: samozaložba avtorja, 2015.
- Fabjan, Breda: *Župnija Žabnica v 1. svetovni vojni*. V: *Na robu pojoče ravnine: zbornik vasi Žabnica, Bitnje, Šutna, Dorfarje in Forme*. Žabnica: Krajevna skupnost, 2011, str. 184–191.
- Florjančič, Saša: *Industrijska zadruga v Kropi: njen pomen v gospodarski zgodovini 20. stoletja in zadruga vizija razvoja Krope*. V: *Med železom in kulturo: naša dediščina, naša pot = Between iron and culture: our heritage, our trail* (ur. Karla Odar). Ravne na Koroškem: Koroški pokrajinski muzej, 2007, str. 90–95.
- Florjančič, Saša: *Željska zadruga v Kropi in Kamni Gorici v času prve svetovne vojne*. V: *Vigenj: glasilo Kovaškega muzeja v Kropi*, leto 14, 2014, str. 89–113.
- Galič, Lovro; Marušič, Branko: *Tolminsko mostišče I*. Tolmin: Tolminski muzej, 2005.
- Galič, Lovro; Piriš, Darja: *Od Krna do Rombona 1915–1917*. Kobarid: Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju, 2007.
- Guštin, Damijan: *Soška fronta in njeno slovensko zaledje*. V: *Velika vojna in Slovenci 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 62–74.
- Holzer, Anton: *Die andere Front: Fotografie und Propaganda im Ersten Weltkrieg: mit unveröffentlichten Originalaufnahmen aus dem Bildarchiv der Österreichischen Nationalbibliothek*. Darmstadt: Primus, 2007.
- Jankovič Potočnik, Aleksander: *Rommel na Soči*. Logatec: Ad Pirum, zavod za intelektualne dejavnosti, 2012.
- Jeglič, Anton Bonaventura: *Jegličev dnevnik: znanstvenokritična izdaja*. Celje: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2015.
- Jelinčič, Zmago, pl.: *Avstro-Ogrske vojne obveznice prve svetovne vojne*. Ljubljana: Učila, 2013.
- Klavora, Vasja: *Fajti hrib: bojišče na Komenskem Krasu 1916–1917*. Celovec: Mohorjeva, 2014.
- Klavora, Vasja: *Koraki skozi meglo: Soška fronta, Kobarid, Tolmin 1915–1917*. Celovec: Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva, 2004.
- Klavora, Vasja: *Kranj – sedež poveljstva nemške 14. armade, septembra in oktobra 1917*. V: *Kranjski zbornik*. Kranj: Mestna občina, 2015, str. 66–74.
- Klavora, Vasja: *Škabrijel: Soška fronta: 1917*. Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva založba, 1997.
- Klaus, Simona: *Poročanje časopisa Slovenski narod med prvo svetovno vojno*. V: *Sledi prve svetovne vojne v mojem kraju: zbornik strokovnih prispevkov za mentorje zgodovinskih krožkov*. Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, Komisija za delo zgodovinskih krožkov, 2014, str. 8–13.
- Kopač, Janez: *Upravna razdelitev Gorenjske v razdobju od leta 1849/50 do leta 1941*. V: *Snovanja*, 21. 12. 1976, št. 6, str. 91–92.
- Kovačič, Mojca: *Odsev represije v zvonjenju in cerkvenih zvonovih*. V: *Etnolog*, letnik 22, 2012, str. 81–92.
- Kovačič, Simon: *Bojna morala v italijanski armadi leta 1917 in poraz pri Kobaridu*. V: *Primorska srečanja*, leto 1998, št. 202, str. 114–116.
- Krafft von Dellmensingen, Konrad: *Der Durchbruch am Isonzo*, Teil I. Oldenburg i. O.; Berlin: G. Stalling, 1926.
- Kronika Plamena: kovinarske zadruge z o.j. v Kropi do leta 1940*. Kropa: Plamen, 1944.
- Lazarevič, Žarko: *Vojno gospodarstvo*. V: *Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941* (ur. Marjan Drnovšek in Drago Bajt). Ljubljana: Nova revija, 1997, str. 187.
- Matičič, Ivan: *Na krvavih poljanah: trpljenje in strahote z bojnih pohodov bivšega slovenskega planinskega polka*. Ljubljana: Karantanija, 2006.
- Matičič, Ivan: *Skozi plamene prve svetovne vojne: po neskončni poti s slovenskim planinskim polkom*. Ljubljana: Karantanija, 2016.
- Milčinski, Fran: *Dnevnik 1914–1920*. Ljubljana: Slovenska matica, 2000.
- Mohorič, Ivan: *Zgodovina industrije, gozdarstva in obrti v Trziču*, 3. knjiga. Trzič: Turistično društvo, 1965.
- Mrak Kosel, Bernarda: *Pozabljen vojak: 1914–1918*. V: *Moja Gorenjska*, leto XV, september 2014, str. 4–11.
- Mravlja, Mija: *Zapisniki občinskega odbora mesta Kranja leta 1919*. V: *Zbornik ob devetdesetletnici Arhiva*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 1988, str. 149–175.
- Österreich-Ungarns letzter Krieg: 1914–1918. Bd. 6, Das Kriegsjahr 1917: mit 36 Beilagen*. Wien: Verlag der Militärwissenschaftlichen Mitteilungen, 1936.
- Porenta, Tita: *»Če se bom odločil graditi, potem bom gradil najmodernejše!«: priložnosti in pasti slovenskega trgovca in podjetnika Petra Kozine (1876–1930), ustanovitelja tovarne čevljev Peko v Trziču*. Radovljica: samozal., 2012.
- Remec, Marija: *Varčna kuharica: za slabe in dobre čase*. Ljubljana: Družina, 2015.
- Rochat, Giorgio: *Caporetto, vzroki poraza*. V: *Kobarid = Caporetto = Karfreit: 1917–1997: zbornik mednarodnega znanstvenega simpozija ob osemdesetletnici bitke pri Kobaridu, 25. oktobra 1997 v Kobaridu*. Kobarid: Turistična agencija K. C. K, 1998, str. 15–22.
- Salmič, Igor: *Posledice izbruha vojne, kakor se kažejo v poročilih škofov s slovenskega ozemlja osrednjim cerkvenim ustanovam v Rimu*. V: *Prva svetovna vojna in cerkev na Slovenskem*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2015, str. 65–107.
- Sedmak, Drago: *Krvavo Posočje: pregled vojaških dogodkov na soški fronti 1915–1917*. V: *Zgodovinski časopis*, letnik 41, leto 1987, št. 1, str. 63–71.
- Sedmak, Drago: *Preboj pri Kobaridu*. V: *Slovenci + prva svetovna vojna*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2010, str. 56–61.
- Serše, Aleksandra: *Upravna ureditev na Kranjskem po letu 1848*. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*, letnik 22, 1999, št. 1–2, str. 50–59.
- Serše, Aleksandra: *Gradivo Kranjskega deželnega odbora in leto 1918*. V: *Arhivi: glasilo Arhivskega društva Slovenije*, letnik 13, 1990, št. 1–2, str. 95–100.
- Simič, Miro: *888 dni bojev na Soči: spopadi na Krasu in v visokogorju na fotografijah, na novo odkritih zemljevidih in v posebnih poročilih*. Ljubljana: Orbis, 2006.
- Simič, Miro: *Zlom pri Kobaridu*. V Ljubljani: Karantanija, 2000.
- Simič, Marko: *Po sledeh soške fronte*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.
- Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, 1. knjiga (ur. Jasna Fischer ... [et al.]). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.
- Slovenski zgodovinski atlas* (ur. Drago Bajt in Marko Vidic). Ljubljana: Nova revija, 2011.
- Smolej, Slavko: *Železarstvo na Gorenjskem: zgodovinsko branje*. V: *Glas Gorenjske*, 1956, št. 34, str. 9.
- Stergar, Rok: *Hrana na bojiščih 1. svetovne vojne: izkušnje slovenskih vojakov*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik 55, 2015, št. 2, str. 22–53.
- Svoljšak, Petra: *Odmev kobariškega preboja v slovenskih časnikih in publicistiki*. V: *Kobarid = Caporetto = Karfreit: 1917–1997: zbornik mednarodnega znanstvenega simpozija ob osemdesetletnici bitke pri Kobaridu, 25. oktobra 1997 v Kobaridu*. Kobarid: Turistična agencija K. C. K, 1998, str. 69–73.
- Svoljšak, Petra: *Slovenci v primežu avstrijske cenzure*. V: *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*. V Ljubljani: Slovenska matica, 2005, str. 109–127.
- Šifrer, Antonija: *Spomini na prvo svetovno vojno*. V: *Na robu pojoče ravnine: zbornik vasi Žabnica, Bitnje, Šutna, Dorfarje in Forme*. Žabnica: Krajevna skupnost, 2011, str. 192–199.

- Šimac, Miha: *Oris vpliva prve svetovne vojne na pastoralno delo duhovnikov. V: Prva svetovna vojna in cerkev na Slovenskem*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2015, str. 108–166.
- Šimac, Miha: »*Patriae ac humanitati*«: *zdravstvena organizacija v zaledju soške fronte*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.
- Šimac, Miha: *Vojaški kurati iz osrednjih slovenskih dežel v avstro-ogrskih oboroženih silah v prvi svetovni vojni: doktorska disertacija*. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2013.
- Štepec, Marko: »*Bedna kritja pod planoto tik nad Sočo*«: *v strelskih jarkih soškega bojišča 1915–1917: V: Zgodovina v šoli*, letnik 24, 2016, št. 1/2, str. 29–38.
- Štepec, Marko: *Prehrana. V: Slovenci + prva svetovna vojna*. Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije, 2010, str. 79–81.
- Štepec, Marko: *Vojne fotografije: 1914–1918: iz fotografske zbirke Muzeja novejše zgodovine Slovenije*. Ljubljana: Defensor, 2008.
- Švajncer, J. Janez: *Slovenske vojne razglednice v prvi svetovni vojni. V: Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, letnik 33, leto 1985, št. 1, str. 41–49.
- Thanner, Wilfried: *Analyse des Stellungskrieges am Isonzo von 1915-1917: Darstellung der Eskalation des Waffeneinsatzes an der Isonzofront am Beispiel einer Division*, doktorska disertacija. Universität Wien, 2009.
- Torkar, Blaž: *Nadporočnik Erwin Rommel in dvanajsta soška bitka (2. del)*. V: *Revija Obramba*, letnik 44, februar 2012, str. 56–57.
- Torkar, Blaž: *Puščavska lisica ob soški postrvi. V: Sobotna priloga*, letnik 17, 4. 6. 2016, str. 25.
- Traven, Janko: *Pregled razvoja kinematografije pri Slovencih: do 1918*. Ljubljana: Slovenski gledališki in filmski muzej, 1992.
- Tulimirovič, Aljaž: *Kino in filmska propagandna industrija v prvi svetovni vojni: Feldkino kot nov medij propagande in zabave na fronti. V: Na fronti: revija za vojaško zgodovino*, marec 2013, št. 8, str. 71–76.
- Tulimirovič, Aljaž: *Vojaški kino na slovenskih tleh. V: Na fronti: revija za vojaško zgodovino*, november 2014, št. 9, str. 82–86.
- V zaledju soške fronte*. Koper: Pokrajinski arhiv; v Novi Gorici: Pokrajinski arhiv; Ljubljana: Zgodovinski arhiv; Jesenice: Gornjesavski muzej; Tolmin: Tolminski muzej, 2015.
- Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*. V Ljubljani: Slovenska matica, 2005.
- Weber, Fritz: *Isonzo 1917*. Klagenfurt; Wien: A. Kollitsch, 1933.
- Zaletel, Rok: *Gorsko bojevanje – novost prve svetovne vojne?*, diplomsko delo. Ljubljana: R. Zaletel, 2008.
- Zavrl, Alojz: *Prva svetovna vojna. V: Stražiše pa Strašan: zbornik ob 1000. obletnici prve pisne omembe naselja Stražišče pri Kranju*. V Kranju: Gorenjski muzej, 2002, str. 258–261.
- Zupan Šorli, Nina: *Kranj med prvo svetovno vojno in pot na soško fronto: dokumentarne fotografije. V: Foto antika*, leto 2008, št. 25, str. 13–20.
- Zweig, Stefan: *Včerašnji svet*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.
- Žibert, Marjana: *Socialno zavarovanje in druge oblike pomoči v žebljarski zadrugi v času do druge svetovne vojne. V: Vigenjc: glasilo Kovaškega muzeja v Kropi*, leto 5, 2005 (1. del), str. 125–133.
- Žontar, Josip: *Arhiv poveljstva armadne skupine maršala Svetozarja Boroeviča. V: Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, letnik 4, leto 1956, št. 1, str. 39–47.
- Žontar, Josip: *Zgodovina mesta Kranja*. V Ljubljani: Muzejsko društvo za Slovenijo, 1939.